

RIG

ÅRGÅNG 27

1944

TIDSKRIFT UTGIVEN
AV FÖRENINGEN FÖR
SVENSK KULTURHISTORIA

REDAKTION: SALOMON KRAFT

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR
SVENSK KULTURHISTORIA

TJUGOSJUNDE ÅRGÅNGEN

REDAKTÖR OCH ANSVARIG UTGIVARE
SALOMON KRAFT

STOCKHOLM 1944

Hjörn Tollerdt
21/7 1953.

Föreningen för svensk kulturhistoria

STYRELSE

Statsrådet *Thorwald Bergquist* (ordf.), professor *Martin Olsson* (v. ordf.),
intendent *Sigfrid Svensson* (sekr., adr. Nordiska museet, Stockholm), direktör
Sten Westerberg (skattm., adr. Box 235, Stockholm 1), professor *Nils Ahn-*
lund, intendent *Torsten Althin*, intendent *Erik Andrén*, intendent *Gösta*
Berg, professor *Henrik Cornell*, professor *Sigurd Erixon*, förste antikvarie
K.-A. Gustavsson, docent *Salomon Kraft* (red. för Rig, adr. Vanadisvägen
28, Stockholm), förste antikvarie *Erik Lundberg*, förste antikvarie *Tord*
O:son Nordberg, kapten *Nils Strömbom* (v. sekr.), intendent *Sigurd Wallin*.

REDAKTIONSUTSKOTT

Professor *Sigurd Erixon* (ordf.), professor *Henrik Cornell*, filosofie licentiat
Sam Owen Jansson, förste antikvarie *Tord O:son Nordberg*, intendent
Sigfrid Svensson.

REVISORER

Kanslichef *Axel Edström*, filosofie doktor *K. E. Sahlström*.

TRYCKERI AKTIEBOLAGET THULE
STOCKHOLM 1944.

440804

INNEHÅLL

<i>Olof Hasslöf</i> , Bebyggelsereglering och kulturtradition	1
Regulations of Settlement and Cultural Traditions	22
<i>Sigfrid Svensson</i> , Träskopropaganda. Ett bidrag till träskornas utbredningshistoria och ett avsnitt ur Kungl. Patriotiska sällskapets äldre verksamhet	33
Propaganda for Wooden Shoes, a Contribution of the Spread of Wooden Shoes in Sweden	62
<i>Axel Emmelin</i> , Om tingsställen i Uppland och Västmanland före tillkomsten av 1734 års lag	89
Thingstätten in Upland und Westmanland	112
<i>Sune Ambrosiani</i> , Rudolf Cederström * 1876 † 1944	135
<i>Nils Luthberg</i> †, Månkalender och veckoräkning	143
<i>Sigfrid Svensson</i> , Efterskrift	156
Moon-Calender and Se'nnight	158

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN:

<i>Torgny Höjer</i> , Den äldsta bevarade svenska guldsmedsordningen	24
Utbildningen av stadsbyggnadsfackmän	31
Om inrättandet av ett samhällsvetenskapligt forskningsråd. Skrivelse från Etnologiska sällskapet	113
<i>Gabriel Nikander</i> , Skärkarlsliv i Åboland mot slutet av den svenska tiden. Efter prästerskapets likpredikningar	115
<i>J. Ejdestam</i> , Om folksedens spridningsvägar	159
<i>Sigfrid Svensson</i> , Årseldarna. En slutreplik till J. Ejdestam	173

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR:

<i>Sigfrid Svensson</i> , Årseldarnas samband med boskapsskötsel och åkerbruk i Sverige. Av J. Ejdestam	65
<i>Bertil C:son Barkman</i> , Svenska artilleriet förr och nu. En översikt sammanställd under redaktion av Ivan Thorson	124
<i>Sune Ambrosiani</i> , Norsk Jernskulptur. Av Arne Nygaard-Nilsson	132

<i>FÖRENINGSMEDDELANDEN</i>	64, 87, 177
-----------------------------------	-------------

Bebyggelsereglering och kulturtradition

Av *Olof Hasslöf*

I uppsatsen Byar i Svenska Kulturbilder berättar Sigurd Erixon, vilka besvärigheter bönderna i en östgötaby för omkring trettio år sedan fingo utstå, när laga skiftet där skulle genomföras. "I över tjugu år processade hemmansägarna med varandra och med ägodelningsrätten och andra myndigheter. En bonde blev vansinnig, en gick och hängde sig. Alla ansågo sig mer eller mindre lurade och många grämde sig hårt och kände sig övergivna av grannar, av lag och rätt. Vid utflyttningen måste de taga med sig både tomt och hus och sålunda bygga helt på nytt. Det blev för betungande för många, en del blevo också ruinerade."

Exemplet hör som författaren anmärker till de mera drastiska. Men att omfattande och djupgående svårigheter vanligtvis bruka uppstå, när bebyggelseregleringar skola genomföras, vare sig det blir på landsbygden eller i städerna, är allom välbekant. Under kulturutvecklingens gång kunna olämpliga, ja ovärdiga former uppstå. Som exempel härpå ha anförts det i äldre tid på sina håll till orimlighet drivna tegskiftandet liksom städers och industrisambhällens bostadskvarter av slumkaraktär. Sådana måste avlägsnas. Där om torde alla vara ense. Genom uppfinningar eller införande utifrån tillkomma tid efter annan nya kulturferment, vilka efter hand förorsaka modifikationer i olika hänseenden eller stundom till och med påkalla ganska genomgripande förändringar. Många av dessa försiggå tämligen obemärkt. Andra bliva visserligen föremål för uppmärksamhet men genomföras ändå utan större besvär. Åter andra kunna ge upphov till allvarliga svårigheter. Särskilt har detta visat sig bliva fallet, när ägo- och byggnadsregleringar skola genomföras. Orsakerna härtill äro mångahanda. Motvilja mot förändringar kan spela in. Ovillighet att till andras bästa ge avkall på egna, kanske orättmätiga fördelar likaså. Dylika hämningar måste för det allmännas bästa övervinnas. Andra kunna ha sin grund i önskan att i möjligaste mån bevara värdefulla kulturminnen från gången tid. Åter andra

kunna bero på att regleringar, som på vissa håll visat sig önskvärda, ja rent av ofrånkomliga, annorstädes icke alls varit påkallade eller till och med olämpliga. I sådana fall, där för långt gående eller felaktiga regleringar genomdrivas, bliva de som regel till skada i stället för till gagn för den sunda vidareutvecklingen av ortens och dess innevänares egna kulturtraditioner.

Offentliga myndigheter, som ha att avgöra, huruvida och i vilken utsträckning regleringar böra genomföras, måste därför skaffa sig nödiga hjälpmedel för denna verksamhets utövande på sådant sätt, att den kan främja sunda och livskraftiga kulturtraditioners vidare växt men förhindra utvecklingen av icke önskvärda tendenser. Härvid har man sökt sig fram på flera olika vägar. Trenne huvudlinjer kunna urskiljas. Genom lagstiftning har man sökt fastslå, när och hur regleringar böra genomföras samt vilka rättigheter och skyldigheter, som därvid tillkomma berörda parter. Genom utbildning av sakkunniga tjänste- och förrättningsmän har man sökt skaffa säkerhet för regleringarnas genomförande på önskat sätt. Genom undersökningar av de förhållanden, som regleringarna skola beröra, vill man skaffa sig ett underlag för bedömande av huru de böra genomföras. Det ligger i öppen dag, att utvecklingen på dessa tre huvudlinjer icke kunnat hålla jämna steg vare sig inbördes eller med kulturutvecklingen i dess helhet.

På *lagstiftningens väg* har man — i våra dagar som under tidigare epoker — hunnit längst, i så måtto som regleringarna liksom också formerna för deras genomförande och därav betingade uppgörelser mellan berörda parter blivit genom lagar påbjudna. För landsbygdens del återfinnas de främsta i stadgandena om solskifte, storskifte, laga skifte samt provskifte i Dalarna. För städer och köpingar äro fylligare föreskrifter av betydligt senare datum. Byggnadsstadgan för rikets städer tillkom först 1874. Föreskrifter av civillags natur utfärdades ej förrän 1907. Nu gällande stadsplanelag och byggnadsstadga antogos av 1931 års riksdag. Förutom bondebyar, städer och köpingar, för vilka bebyggelsereglerande föreskrifter sålunda tillkommit var för sig, har av ålder funnits även andra typer av bebyggelsekoncentrationer, såsom fiskelägen, kyrkstäder och andra. Dessa ha sin egen bebyggelsekaraktär, som i väsentliga hänseenden klart skiljer dem från städer och jordbruksbyar. För regleringar i dessa ha emellertid inga särskilda föreskrifter utfärdats, utan stadgandena för städerna ha efter länsstyrelses och Kungl. Maj:ts beslut förklarats gällande även för dem. Genom införandet av byggnadsplane- och utomplansbestämelseinstitutet har stadsplanelagstiftningen utsträckts att omfatta även sådana delar av den egentliga landsbygden, där större byggnadsverksamhet är att förvänta. Särskilda utredningsmän ha numera tillkallats med uppdrag bland annat att verkställa utredning av frågan om regionsplanelagstiftning (stadsplaneutredningen 1942). Det är så-

lunda att förvänta, att den lagligt reglerade planläggningen som bekräftelse av en i praxis redan påbörjad utveckling kommer att utsträckas till att omfatta större områden innefattande såväl tätorter som glest bebyggda trakter.

Bebyggelsereglerandet på landsbygden har sedan gammalt i första hand varit inriktat på jordägfördelningen. I andra hand har verksamheten här berört själva bebyggelsen i inskränkt bemärkelse, d. v. s. husen och deras gruppering samt gator och dylika anläggningar. I städerna har däremot reglerandet främst tagit sikte på själva bebyggelsen och ägnats åt utformningen av byggnaderna samt planering för dessa och för gator jämte andra för samfärdseln avsedda anläggningar. Stadsplaneringsverksamheten har under den sista mansåldern högst betydligt utvidgats i rummet och har från att ha varit stadsplanering i egentlig bemärkelse, innefattande planering av själva stadsområdena, utvecklats till att bliva en allmän samhälls- och bygdeplanering. Dess arbetsuppgifter ha under samma tid också blivit avsevärt fördjupade. Från rent tekniska plandispositioner avseende endast ordnandet av byggnadskvarter, gator och andra allmänna platser har planläggningen utvecklats till att även bliva instrument till disposition för utvecklingen av samhällenas inre liv och verksamhet på ekonomiska, sociala, estetiska och andra kulturella områden. Stadsplanering och andra bebyggelsereglerande åtgärder avse visserligen blott att skapa den yttre ramen kring detta samhälleliga liv och förmå givetvis icke att skapa nya former av sådant liv. Men genom planernas utformning kan utvecklingen mot nya livsformer försvåras lika väl som befrämjas och bestående former kunna helt slås sönder, om en för dem avpassad bebyggelse icke längre tillåtes eller utsättes för alltför vittgående ingrepp. Stadsplanens och annan planläggnings verkningar sträcka sig icke blott till markens framtida användning och bebyggelse utan ingripa djupt även i samhällslivets inre karaktär. De beröra alltså ej blott samhällena såsom husagglomerationer utan jämväl och i hög grad samhällena som sociala och historiska företeelser liksom också deras olika medborgargrupper och enskilda innevånare i dessas dagliga livsförsel.

Denna stadsplaneringens utveckling har ställt betydande krav ej blott på lagstiftningen inom hithörande områden utan jämväl på dem, som i ämbets- och förtroendeställningar ha att handlägga hithörande ärenden. I fråga om lagstiftningen torde kunna sägas, att den i stort sett sökt hålla jämna steg med utvecklingen.

Utbildningen av för stadsplaneringen fullgoda tjänstemän och yrkesutövare visar sig däremot vid närmare granskning ha kommit betänkligt på efterkälken. Den kommitté, som tillsattes vid Föreningens för svensk kulturhistoria senaste årsmöte anför bl. a. i en skrivelse till ecklesiastikministern härom: "De stadsplaneuppgifter, som förekommo på tidigare stadier

av den nu berörda utvecklingen, voro väsentligen av teknisk karaktär. De voro knutna till själva hus- och gatubyggandet. Det var därför helt naturligt, att byggnadsnämnderna företrädesvis anförtrodde sådana arbetsuppgifter åt arkitekter och ingenjörer. Den praxis, som därmed utbildades, har sedermera befasts och numera vunnit laga stöd, bland annat genom kravet att byggnadsnämnd i städer och stadsliknande samhällen till sitt biträde skall hava stadsarkitekt och genom stadgandet att byggnadsnämnder på landet så vitt möjligt böra ha byggnadskonsulent. Länsstyrelserna ha motsvarande biträdeshjälp i länsarkitektsorganisationen. För den statliga tillsynen över byggnads- och planläggningsväsendet ute i länen har under senare år en helt ny tjänstemannakår tillkommit. Dessutom finnas allttjämt enskilda yrkesutövare, företrädesvis arkitekter och ingenjörer, vilka äro verksamma på bebyggelseplaneringens område. Det är emellertid påfallande, att det, trots den stora omfattning, som såväl den bebyggelsereglerande verksamheten som den därtill knutna kåren av tekniker fått, ännu icke utbildas speciella fackmän för hithörande uppgifter.

Såsom vid olika tillfällen framhållits av bl. a. Kungl. byggnadsstyrelsen, specialläraren i stadsbyggnad vid Tekniska högskolan, 1933 års sakkunniga för förbättrad utbildning i stadsplanekonst och stadsplaneutredningen 1942 i dess första betänkande (Statens offentliga utredningar 1942: 27) kan med enbart den nuvarande undervisningen vid våra tekniska högskolor icke utbildas specialister i stadsanläggning. Den i tekniska högskolans program ingående undervisningen, gemensam för fackavdelningarna för arkitektur, väg- och vattenbyggnadskonst och lantmäteri, inrymmer endast de mera allmänna tekniska insikter i stadsbyggnad, som för var och en inom dessa tre yrkeskategorier måste anses erforderliga vid hans egentliga yrkesutövning. Nämnda sakkunniga framlade också i sitt betänkande av den 19 juni 1933 (Statens offentliga utredningar 1933: 26) förslag om en ganska omfattande utbyggnad till specialundervisning i ämnet. Då emellertid den här för ifrågasatta undervisningsplanen ansågs upptaga för många undervisningstimmar för att låta sig inpassas i de ifrågavarande fackavdelningarnas fyraåriga studieschemata, resulterade förslaget endast i en mindre utökning av läroämnet stadsbyggnad.

Med hänsyn till de starka krav på förbättrad stadsplaneundervisning, som från fackmannahåll ständigt framförts, ha 1940 års sakkunniga för den högre tekniska undervisningen i sitt den 9 oktober 1943 framlagda betänkande (Statens offentliga utredningar 1943: 34—37) föreslagit en ytterligare ökning av antalet undervisningstimmar i läroämnet stadsbyggnad. Av samma skäl, som då undervisningsplanen för ämnet senast utvidgades, föreslås emellertid icke heller nu någon mera vittgående förändring i utbildningen. Stadsbyggnad skulle enligt förslaget allttjämt förbli ett mera obetydligt biämne

vid Stockholms och Göteborgs tekniska högskolor, och det antydes att en eventuell vidareutbildning av stadsplanerare kan ordnas genom kurser efter avslutad högskoleutbildning. Frågan om inrättandet av en speciell studielinje vid högskolorna för stadsplanetekniker har ej alls upptagits i de sakkunnigas betänkande.

Det är emellertid icke blott undervisningen i rent tekniska ämnen, som är otillräcklig. Trots att bebyggelsereglerande åtgärder, som ovan framhållits, numera icke blott beröra de rent tekniska facken utan även djupt ingripa på ekonomiska, sociala och allmänt kulturella med flera områden samt i mycket bliva bestämmande för våra samhällens, yrkesgruppers och enskilda medborgares dagliga gärning och livsförsel, ges de studerande vid de tekniska högskolorna, vilka framdeles som tjänstemän eller fria yrkesutövare skola handlägga hithörande frågor, en uteslutande teknisk skolning. Deras utbildning är icke anpassad till de samhällsvårdande arbetsuppgifter, som numera ingå och i framtiden sannolikt i stegrad omfattning komma att ingå i bebyggelseplaneringen och för vars rätta förståelse fordras insikter i näringslivets, det sociala livets och det allmänt kulturella livets struktur och problem. Förut nämnda 1933 års sakkunniga framhålla härom i sitt betänkande (s. 13), att de mångskiftande problem, som organisationen av ett samhälle innesluter, böra var för sig i möjligaste mån komma till fullt uttryck i en stadsplan och att detta kräver kunskaper, omdöme och mognad hos dem, som ställas inför uppgiften. Sådana krav kunna dock icke upprätthållas, om det icke sörjes för, att erforderlig utbildning lämnas". Kommittén hemställer fördenskull, att frågan om utbildningen av stadsbyggnadsfackmän upptages till ny och mera ingående utredning än hittills skett.

På *samhällsundersökningarnas väg* — den tredje huvudlinjen, efter vilken det gäller att söka sig fram för åstadkommande av ändamålsenlig bebyggelsereglering — har man sist slagit in och därför heller inte långt hunnit. Endast i Stockholm och ett fåtal andra större städer bedriver man numera som förarbeten till stadsplaneringen undersökningar rörande folkmängdsutveckling, industriens och hantverkets lokalisering och utvecklingsmöjligheter, köpenskap, kommunikationer o. s. v. Även åt rent sociala, byggnadshistoriska och andra kulturspörsmål ägnas här uppmärksamhet. Man önskar även på dessa områden skaffa sig möjligheter till objektiva motiverade beslut, när det gäller planering för ny bebyggelse och eventuella ingrepp i den äldre. I smärre städer och särskilt i köpingar och municipalsamhällen har man hittills tagit betydligt lättvindigare på problem av denna art. Vid deras behandling och lösande har man flytt till främmande mönster och tagit stöd av lagföreskrifter, som främst tillkommit för helt andra samhällstyper och förhållanden än dem man här har att göra med. Ortens egna kulturtraditioner och dagsproblem har man fått belysa endast genom de meningar, som råkat komma till

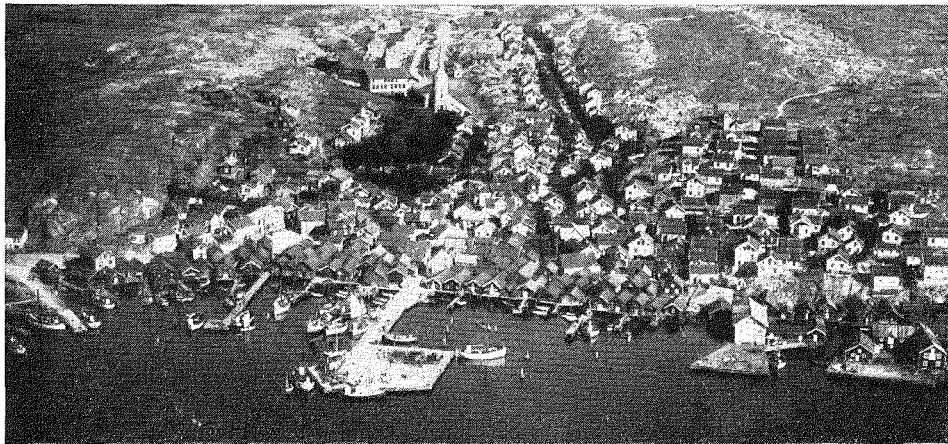
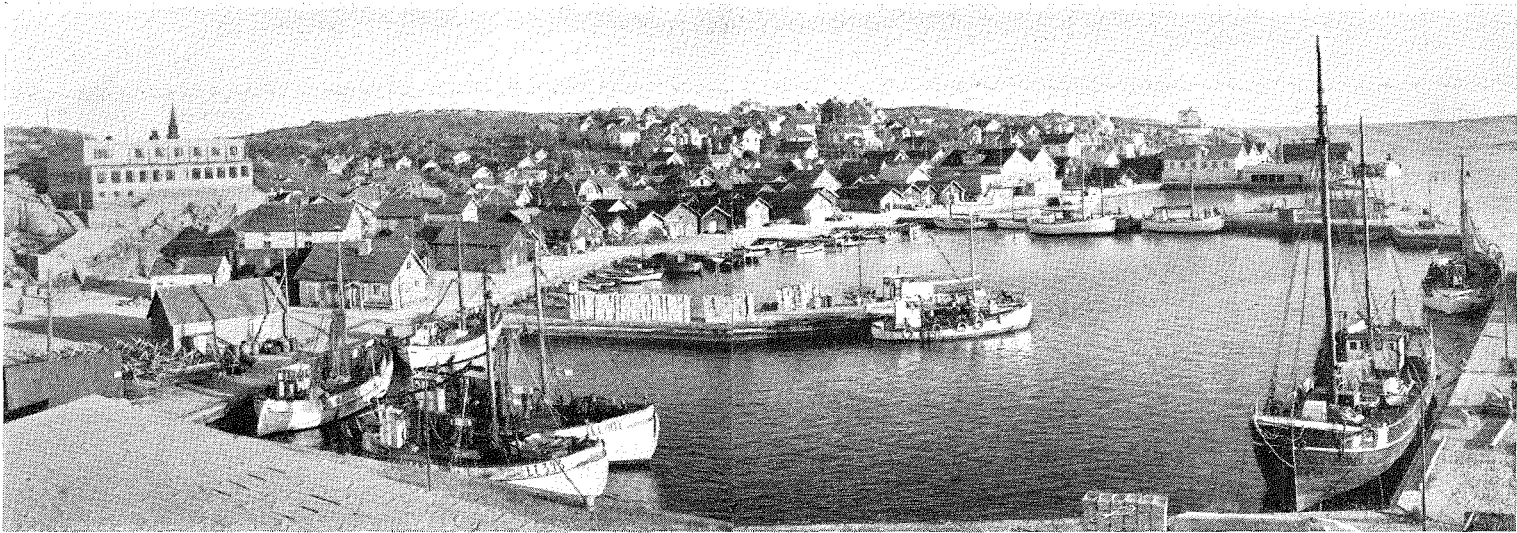
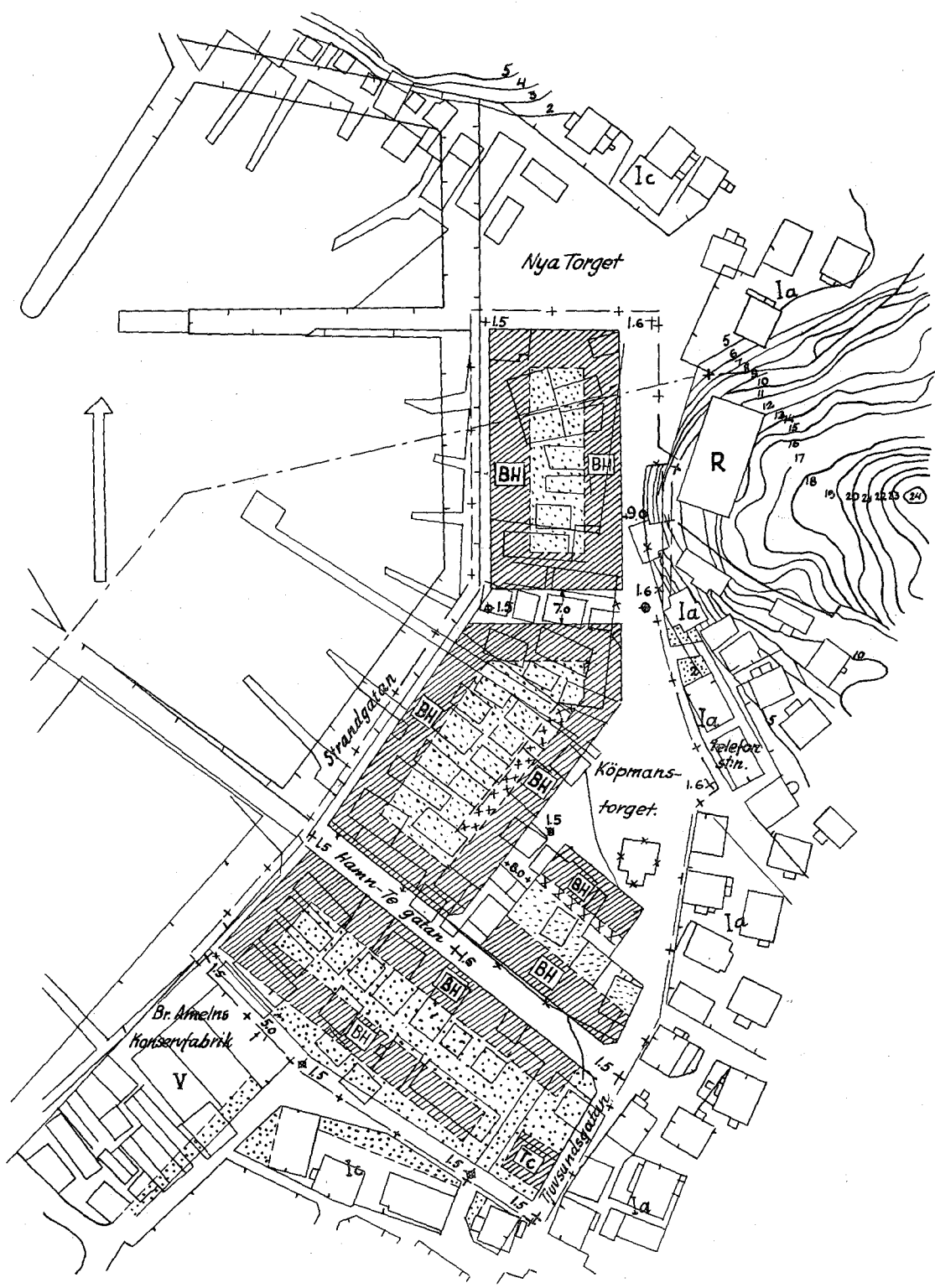

Fig. 1—3. Grävarne. T. v. fiskeläget 1927. Bebyggelsen vid stranden behöver regleras och fiskehamn byggas. Stadsplanen 1939 och bilden ovan visa, hur man tänkt sig lösa dessa problem. Hela sjöbodsområdet slopat och avsatt till konserverfabriker, se t. h. på bilden, samt byggnader för bostads- och handelsändamål, se skrafferade kvarter på planen märkta B H. I fiskehamnen har den rationella arbetsorganisatoriska treemigheten båt—brygga—redskapsbod brutits sönder. Stora båtar hamma på ett håll, små på ett annat, redskapsbodarna dömda att försvinna. Även konserverfabrikernas anläggningar äro splittrade. Samhällets äldsta, trängst bebyggda del, som förut skildes från hamnen endast av låga sjöbodar, har nu klämts in mellan bergsluttningen och höga, illaluktande konserverfabriker. Foto: mindre bilden A.-B. Acromaterial 1927; större bilden O. Hasslöf 1941.

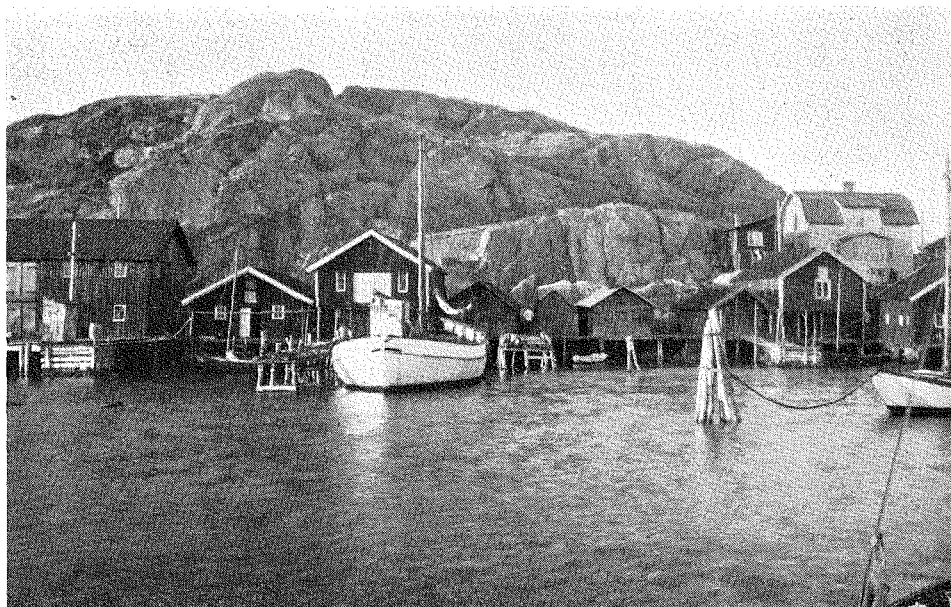

Fig. 4 och 5. Gravarne. Båda dessa bilder visa samma hamnparti före och efter den nya fiskehamnens tillkomst. I möjligaste mån sökte man, som av fig. 4 framgår, hålla samman de stora och små båtarna, bryggan och sjöboden, vilka alla ägas och brukas av familjen och fiskelaget, som i många fall delvis äro identiska. De gamla bodarna ha ersatts med den långa, som synes på fig. 5, och som lagts långt in på kajen. Varken stora eller små båtar kunna komma till den. Utväxling av redskap och annan utrustning vid övergång från ett fiske till ett annat eller vid hemkomst och utfärd har betydligt försvårats. Storleksvariationer och arbetsanpassning efter skilda familjers behov, råd och önskemål ha omöjliggjorts till förmån för en kollektivistisk uniformitet, som är främmande för hela denna kulturmiljö. Rationellt ordnade äro Gravarne fiskehamn och stadsplan som synes minst av allt. Foto fig. 4 Sven T. Kjellberg 1928; fig. 5 O. Hasslöf 1941.

uttryck i tillfälligt sammansatta nämnder samt av de krav och önskemål som framförts av för nyanläggningar intresserade företag eller personer, vilka i flera fall inte ens hört hemma i orten men i olika instanser kunnat hålla sig med företrädare, vilka förstått att väl tala för deras privata intressen. På sålunda uppgjorda förslag till regleringar och nyanläggningar ha givetvis en mängd klagomål anförts, och så har man måst anträda den långa och svårframkomliga besvärsvägen, som för en del samhällen kunnat bli ända till 10—12 år lång och stundom slutat med att man fått börja om från början igen. De slutsatser, som dragits, och de stadsplaner och nyanläggningar, som tillkommit på grundval av sålunda framkomna upplysningar, ha mången gång blivit ganska besvärliga för det ifrågavarande samhället och dess innebyggare.

Särskilt har detta givetvis blivit fallet i samhällen, som till sin karaktär starkt avvika från dem, som man närmast tagit till mönster.

Såsom exempel kunna de bohuslänska fiskelägena anföras. Som bekant ha dessa till följd av speciella natur- och kulturförhållanden en starkt utbildad särprägel. Att denna i och för sig representerar ett stort värde har förklarligt nog många människor intet sinne för. En tjänsteman i ansvarig ställning har till och med ansett sig böra avfärda den såsom "romantiska och pittoreska idyller", vilka måste ersättas med "nutidens rationella anläggningar." Vore saken så enkel, att den endast gällde ett känslöbetonat uppskattande eller underkännande av en samhällsbild, hade den aldrig blivit upptagen till debatt på det sätt, som nu tyvärr visat sig nödvändigt. Men bebyggelseplaner och fiskehamnsanläggningar av det "rationella" snitt, som dessa samhällen på senare tid begåvats med, ha dessvärre inte alls visat sig vara rationella. De ha i stället kommit bl. a. arbets- och samhällsmekanismen i dessa fiskelägen att gnissla högst betydligt, just därför att de icke ge möjligheter att på ett rationellt sätt fullfölja dessa särpräglade samhällens egna kulturtraditioner. Belysande för situationen i ett av dessa fiskelägen är en skrivelse av 16° aug. 1941 från Svenska Västkustfiskarnas avdelning n:r 23 i Gravarne, ortens ojämförligt största yrkesorganisation. "Under de senaste åren ha i flera olika etapper en rad bestämmelser fastställts avseende att reglera bebyggelsen i vårt samhälle. De ha i regel tillkommit på sätt, som i formellt juridiskt

hänseende inte kunna antastas. I sak och med hänsyn till sina verkningar ha de emellertid för *större* delen av samhällets innevånare redan visat sig mindre lämpliga och delvis rent av skadliga. Sjöbodsområdena ha inskränkts på ett sätt och i en utsträckning, som i längden måste bliva katastrofalt inte bara för fiskare utan för samhällets befolkning i sin helhet. Redan nu ha fiskelag tvingats söka förvaringshus för sina redskap på andra platser i stället för i sitt eget hemsamhälle. Att på sådant sätt fiskares intressen av samhällets styrelser och nämnder blivit tillbakasatta till förmån för andra yrkesgrupper är så mycket mera betänkligt, som under samma tid detta skett, statsmakterna lämnat samhället betydande anslag för byggande av fiskehamn till fiskets tjänst och främjande." Se fig. 1—5.

I ett annat fiskeläge, Smögen, kommo byggnadsnämnd och planförfattare under arbetet med samhällets stadsplanefrågor till klarhet om, att en saklig utredning rörande samhällets bebyggelse, näringsliv, organisationsförhållanden o. d. var nödvändig, om man skulle komma till rätta med sina problem. De vände sig till Kulturminnesrådet i Göteborgs och Bohus län med anhållan om dess hjälp och medverkan. En snabbundersökning av samhället sattes i gång under intimt samarbete mellan samhällets olika styrelser och nämnder, befolkningen, planförfattaren och rådets tjänsteman samt med ekonomiskt stöd från Kungl. och Hvitfeldtska stipendieinrättningen. Resultaten av undersökningen i vad den berörde gången tid och nutid publicerades så snart som möjligheter därtill erbjödos.¹ Det ansågs nödvändigt att dessa fullföljdes med en prognos för framtiden (bil. 1) samt med "riktlinjer och önskemål för reglering av bebyggelsen" (bil. 2). Dessa senare ha hittills icke publicerats. Då det emellertid från olika håll uttryckts önskan, att så måtte ske inflyta de här nedan.

Detta försök till kulturhistorisk undersökning, prognos och riktlinjer för bebyggelsens reglering i ett samhälle av fiskelägenas typ, är såsom det första i sin art givetvis behäftat med brister och ofullkomligheter. Däröfver äro vi, som arbetat med detsamma, fullt medvetna. Icke desto mindre ha vi dristat oss att publicera det såsom bidrag till en väl behöfelig diskussion om hithörande spörsmål. Ty det är tydligt, att undersökningar rörande skilda samhällstypers folkliv och kulturtraditioner för den bebyggelsereglerande verksamheten äro minst lika nödvändiga som sådana av teknisk, ekonomisk och statistisk art. Liksom tekniker, ekonomer och statistiker måste även folklivsforskare och andra kulturhistoriker härvid ge sig in på det vågsamma för-

¹ Smögen, ett bohuslänskt fiskeläge, i Göteborgs och Bohus läns Fornminnesförenings tidskrift 1941; Arbete och organisation i en fiskarebygd, i Bohuslän, landskapet vid västerhavet, red. av C. T. Holmström, Sthlm 1943; jfr Båtar i Bohuslän, i samma verk; Fiske-redskap och arbetslag, i Kulturart och Folkliv, utg. av Institutet för folklivsforskning, Bebyggelsens anpassning efter närings- och samhällslivet, i Bygg bättre samhällen, Sthlm 1943.

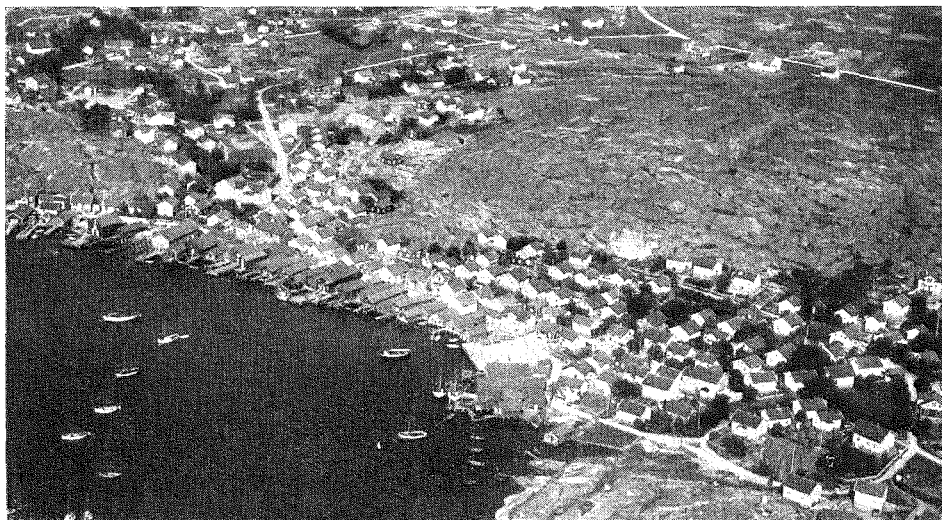

Fig. 6. Humnebostrand. För detta samhälle framlades efter lång väntan och stora kostnader ett stadsplaneförslag. Tre stora upplagsplatser (två finnas förut på ömse sidor om bildens terrängavsnitt) och en tolv meter bred väg mellan dessa skulle utplåna större delen av bodarna utmed stranden, samt draga den tunga genomgångstrafiken genom bostadskvarteren. Förslaget underkändes av Kungl. Byggnadsstyrelsen och avslogs av Kungl. Maj:t. Nu har man fått börja om på nytt och ikläda sig nya kostnader. Foto A.-B. Aeromaterial 1927.

söket att med ledning av vad som varit och med sin kännedom om hur kulturförändringar brukar förlöpa ställa prognoser för framtiden. Detta kan vara vanskligt nog. Men folkklivs- och traditionsforskarens bidrag kunna tydligen icke undvaras i de förundersökningar, vilka måste läggas som grund till planer för reglering av äldre och ordnande av framtida bebyggelse, om nämligen skilda arter av samhällen skola kunna beredas möjligheter att som sig bör få växa vidare var efter sina egna kulturtraditioner under upptagande och assimilering av de nya impulser, som kunna befrämja deras vidare växt.

Bil. I.

FÖRSÖK TILL PROGNOSE FÖR SMÖGENS FRAMTIDA BEBYGGELSE

Att profetera om framtiden är alltid en vansklig sak, nu mera än någonsin. För planeringen av bebyggelsen i ett samhälle är det emellertid nödvändigt att söka bilda sig en uppfattning, om hur förhållandena i kommande dagar kunna väntas gestalta sig för samhället ifråga. Härvid torde väl knappast mer än ett förfaringssätt vara möjligt att tillämpa, det nämligen, som består i att med hjälp av kunskap om gången tid söka antyda de vägar, som framtida utveckling möjligen kan komma att gå. Förfaringssättet är ingalunda riskfritt. Möjligheterna till misstag äro många. Hur står det exempelvis till med vår kunskap? Kommer utveck-

lingen verkligen att förlöpa någotsånär rätlinjigt? Vad komma nya tekniska uppfinningar och politiskt-ekonomiska förändringar att betyda?

I förevarande fall måste på den första frågan svaras: Vår kunskap är alldeles för liten. De undersökningar, som här i all anspråkslöshet blivit gjorda, äro långt ifrån tillräckliga. De beröra för det första ett alldeles för litet område och kunna alltså redan av denna anledning icke vara tillräckligt djuggående. Ett fortsättande av bebyggelseplaneringen i våra bohuslänska kustsamhällen torde därför som ett ofrånkomligt korrektiv draga med sig utvidgning och fördjupande av undersökningarna rörande kustkulturens olika sidor. I avvaktan på att så skall bli möjligt är man emellertid i förevarande fall nödsakad att hjälpa sig fram med vad som ännu så länge står till buds och tvingas alltså trots alla risker för misstag till att söka gissa, hur framtiden kan komma att gestaltas.

Naturförutsättningar.

Härvidlag kan man, liksom i framställningen rörande samhällets utveckling hittills, lämpligen börja med att undersöka naturförutsättningarna. Dessa torde knappast ur de synpunkter, det här gäller att beakta, under överskådlig framtid kunna väntas undergå några väsentliga förändringar. Havet, bergen och klimatet förbliva sig väl i stort sett lika. Vilka områden, som med hänsyn till terrängförhållanden, vind och väderlek bäst lämpa sig för bebyggelse framgår av nyssnämnda utredning. Frågor rörande fiskbeståndets framtid och hushållningen med detsamma rymma en rad problem av största betydelse för kustsamhällena. De äro emellertid av allt för vittfammande karaktär för att man i en så begränsad undersökning som denna skulle kunna göra mera än hänvisa till att en livlig diskussion därom pågår och omfattande åtgärder vidtagas. Att storsillen än en gång i större mängder kommer åter till Bohusläns kuster torde väl få räknas med såsom sannolikt.

Befolkningsutveckling.

Det befolkningsstatistiska materialet för ett ensamt samhälle med mindre än 1 500 innevånare är allt för litet för att därav några slutsatser rörande framtida befolkningsutveckling skulle kunna dragas. Det kan emellertid anmärkas, att befolkningsminskningen på Smögen varit bland de minsta i Bohuslän på senare år. Under 1941 har till och med en ökning med 8 personer kunnat noteras.

Näringsliv.

Beträffande samhällets näringsliv talar erfarenheten för att man som primära förvärvsgrenar på Smögen först och främst måste räkna med fiskerinäringen och därtill knuten handel och industri samt därefter med sjöfart och sommargäströrelse.

Fiske. De många olika fisken, som bedrivs från Smögen, kunna med hänsyn till arbetsteknik och fångstplatser sammanfattas i tre huvudslag: havsfiske, kustfiske och småfiske.

Havsfisket på fjärran belägna fångstplatser har under sillfattiga perioder lämnat huvudparten av näringsunderlaget och kommer säkerligen också i framtiden så att göra. För dess bedrivande går tendensen mot anskaffande av allt större motorbåtar. De viktigaste fångstredskapen kunna väntas förbliva trålar av olika slag, snurrevadar, snörpvadar och garn. *Kustfisket* har under sillperioderna varit det ekonomiskt mest betydande. Kommer storsillens vandringsvanor att ännu en gång föra mängder av denna fisk mot Bohusläns kuster, torde fiskarbefolkningens vintersysselsättning åter huvudsakligen knytas till fångst och avsättning av densamma. Jämta storsillen har makrill sommartid och skarpsill om hösten varit kustfiskets viktigaste fångstobjekt. Ingenting tyder på, att man bör räkna med några större förändringar härutinnan. Vadar och garn av flera olika

Fig. 7. Smögen. Här blåser vinden under 110 av årets dagar med en styrka av över 12 m/sek. Man har byggt sina hus tätt ihop för att få lä av varandra och för att få nära till hamn och båtar. Lägenheter om 3 rum och kök eller mera i egna hus utgöra 72,9 % av hela bostadsbeståndet. Stadsplan och tomtindelning, syftande bl. a. till att göra bebyggelsen glesare, ha funnits i över 35 år, men i praktiken visat sig ogenomförbara. Nya försök i samma riktning ha av samhällets befolkning, styrelse och nämnder mötts med misstro och motstånd. Foto O. Bladh 1934.

slag förbliva, så vitt man kan förutsäga, fångstredskapen för dessa fisken. Båtar av flera olika storlekar, kanske dock ej av de största, förbliva oundgängliga. Småfisket vid stränder och i fjordar efter exempelvis hummer och ål samt fiskar av torsk- och flundresläktena, kommer väl alltid att bedrivas av befolkningen i ett samhälle, som det här omhandlade. Redskapen måste med hänsyn till fiskeplatser och fångstobjekt bli av många olika slag, såsom metor, backor, garn, vadar av olika typer, ryssjor och tenor av olika konstruktioner. Båtar i det medelstora och mindre formatet och av flera olika typer förbliva nödvändiga. Småfiskets avkastning har för en talrikare fiskarbefolkning, som det här gäller, rent ekonomiskt aldrig kunnat jämföras med den, som erhållits av kust- och havsfiskena. Dess enorma betydelse har i stället legat däri, att den förutom en inkomstkälla även utgjort ungdomens yrkesskola och gamlingarnas "pensionsinrättning". Många skäl tala för, att småfisket även i framtiden kommer att fylla en liknande trefaldig uppgift och därigenom förbliva av mycket större betydelse för fiskelägets sunda utveckling än enbart omsättningsstatistiken skulle låta förmoda.

Beträffande *fiskets sociala sida* bör man lägga märke till att de organisationsformer, som sedan länge varit rådande i Bohuslän, under den sista generationen vuxit sig allt starkare framför allt genom tillkomsten av Västskustfiskarnas Centralförbund med alla dess underavdelningar och utbyggnader av lokal, driftsteknisk och ekonomisk art. Den har också i flera olika hänseenden tillvunnit sig statsmakternas intresse och stöd.

Man torde sålunda med största sannolikhet kunna räkna med, att fiskets hittills prövade driftsformer såväl i tekniska som i organisatoriska hänseenden under överskådlig framtid inte komma att bli föremål för alltför omfattande omläggningar.

Fiskhandel. Vi ha tidigare sett, huru de första åren efter omläggningen av sättet för fiskfångsternas förstahandsavsättning fiskhandeln i Smögen och därmed i hela Sotenäs-distriktet visade en avmattning. Vi ha också kunnat konstatera, att en ny uppgångsperiod inträdde i och med att fiskauktioner började anordnas även på Sotenäset. Siffrorna från auktionerna i Smögen (se Hasslöf Smögen... sid. 86) tala härvid ett tydligt språk, som emellertid blir ännu bestämdare, då de sammanställas med uppgifterna från auktionerna i det närbelägna Gravarne. På dessa sistnämnda försålde fisk under år 1935 till en summa av kronor 38.500, år 1936 kr. 51.508, år 1937 kr. 55.588, år 1938 kr. 88.135, år 1939 kr. 292.598, år 1940 kr. 702.955, år 1941 kr. 2.536.162.

Då man söker tolka vad dessa siffror ha att säga, bör man beakta särskilt tvenne faktorer, som bidragit till deras snabba stegring. Den ena är möjligheten att som tidigare landa en del av fångsterna i utländska hamnar, Danmark, Norge, England, som ligga närmare vissa fiskeplatser. Denna försvann i och med krigets början i september 1939. Den andra betingas av att fisken som allting annat stigit i pris under kriget. Den del av omsättningsökningen, som tillkommit genom dessa båda faktorerers inverkan, torde vid normala förhållanden åter försvinna. En väsentlig del av fiskhandelns omsättningsökning har emellertid sin grund i driftsekonomiska orsaker. För Sotenässets stora fiskarekär är det förutom av personliga anledningar givetvis även ekonomiskt fördelaktigare att kunna avsätta sina fångster i hembygden än att behöva gå till avsättningshamnar, som ligga fjärran både från hemmet och fiskeplatserna. Man torde därför med stor sannolikhet kunna räkna med att i framtiden som hittills en betydande central för förstahandsomsättningen av fisk kommer att finnas på Sotenäset. Hittills har den växleris legat i Gravarne och Smögen. Det sistnämnda samhället ledde länge med stor överlägsenhet. De två sista åren har, delvis till följd av landförbindelsernas och den inhemska marknadens relativt ökade betydelse genom kriget, Gravarne tagit ledningen.

Konservindustri. Bland förutsättningarna för fiskkonservindustrien är tillgången till råvara och arbetskraft av den största betydelse. Råvaran utgjordes länge till vida övervägande delen av s. k. islandssill och skarpsill. De flesta konservfabrikerna ligga också i mellersta Bohuslän, där idkarna av skarpsillfisket och sillfisket vid Island väsentligen hört hemma. Under senare år har ett flertal andra slag av inläggningar ökat i betydelse, t. ex. råkor, makrill, fiskbullar. Den allmänna tendensen på livsmedelsmarknaden går också mot vidgad användning av färdiglagad mat i hermetiskt tillslutna kärl. Råvarutillförseln till konservindustrien är som regel ganska ojämn och fabrikernas behov av arbetsfolk till följd härav mycket växlande. En förhållandevis talrik arbetarestam, som vid behov kan rycka in i fabrikerna och dessemellan har annan sysselsättning, är därför nödvändig för denna industri. I Sotenässets många och folkrika samhällen finns just en sådan med fiskhantering väl förtrogen arbetarestam ständigt tillhands. Den utgöres dels av äldre fiskare, dels av unga pojkar samt dels och framför allt av flickor och yngre gifta kvinnor.

Två av konservindustriens viktigaste grundförutsättningar äro alltså förhanden i Smögen liksom i andra fiskelägen.

Sommargäströrelsen på bohuskusten tog fart i och med att sol- och saltbad kommo på modet samt semesterfrågan blev ordnad för större befolkningsgrupper. Jämte solen och saltsjön synes fiskelägenas egenartade folkliv och bebyggelse utgöra de främsta lockelserna för de främlingar, som under några korta sommarveckor söka sig hit ut. I Bohuslän som på andra håll både inom- och utomlands visar erfarenheten, att en badort, som någon tid varit livligt eftersökt, snabbt nog kan falla ur modet och bli utan gäster, medan dessa söka sig till andra nog så närbelägna platser. Smögen har nu en följd av år varit "starkt i ropet" och dess gästantal i stigande. Ingen vet dock, när resandeströmmen vänder åt annat håll. Att för framtiden göra några tillnärmelsevis pålitliga be-

räkningar rörande sommargäströrelsen som inkomstkälla för befolkningen på Smögen torde därför vara mer än vanskligt.

Bil. 2.

RIKTLINJER OCH ÖNSKEMÅL FÖR REGLERING AV BEBYGGELSEN PÅ SMÖGEN.

Efter ingående överläggning om vilka riktlinjer, som böra uppdragas, och vilka önskemål, som främst böra beaktas vid reglering av samhällets bebyggelse, hava Smögens municipal-samhälles styrelser och nämnder, liksom även Svenska Väst kustfiskarnas lokalavdelning nr 31 i Smögen, enhälligt ansett, att följande förhållanden närmast förtjäna uppmärksammas.

I. Samhällets markområden samt deras storlek och karaktär.

För samhällets markområden har redogjorts i utredningen: Smögen, ett bohuslänskt fiskeläge av Olof Hasslöf (jfr även blad 53 och 54 av Ekonomiska kartan över Göteborgs och Bohus län, jämte därtill hörande beskrivning). Såsom därav närmare framgår äro de områden, som bäst lämpa sig för bebyggelse, starkt begränsade genom rådande naturförhållanden och terrängens beskaffenhet. Lägivande växtlighet saknas så gott som fullständigt. Det skydd, som kan erhållas av de mot väster och norr sig höjande bergen, måste man därför i detta blåsiga landskap — förmodligen bland de hårdast stormpinade i hela vårt land — noga söka tillvarataga. Terrängens beskaffenhet gör, att gatu- och ledningskostnader bli orimligt dyra och därför i möjligaste mån måste begränsas genom att icke förr än i yttersta nödfall taga höjdområdena i anspråk för bebyggelse.

Även hänsyn till naturvårdande och estetiska synpunkter, vilka bl. a. från sommargäst-håll starkt understrukits, göra det synnerligen önskvärt, att bebyggelsen icke släppes för högt upp eller för långt västerut på de nakna och i fråga om sina formationer här så vackra bergen. I det stadsplanelagda området väster om badhusparken ha municipalfullmäktige därför t. v. från försäljning och bebyggelse undantagit tomterna 1—8 och 14—15 i kvarteret Badet. Fullmäktige se emellertid med bekymmer på framtiden och frukta, att ett dylikt beslut skall bli svårt att upprätthålla gent emot en stark efterfrågan på tomter.

För en befolkning med sådana yrken som Smögens blir dessutom en bebyggelse, som drages för långt från stränder och hamnplatser, icke ändamålsenlig.

Av dessa anledningar liksom av hänsyn till allmän trivsel ha samhällets bebyggare alltid helst sökt sina tomter på de lägre terrängpartierna i skydd av bergen. Ofrånkomlig anpassning efter av natur och näringsliv givna förhållanden torde även för framtiden tvinga till största möjliga sparsamhet med den bebyggbara mark, som finnes att tillgå, även om därigenom bebyggelsen måste bli tätare än i städer och samhällen annorstädes och under andra förhållanden numera må anses välbetänkt.

II. Markområdenas användning och bebyggelse för olika ändamål.

Vid dispositionen av de markutrymmen, som stå till buds, böra fyra huvudområden särskiljas, nämligen: 1) hamnområden, 2) industriområden, 3) bostadsområden, 4) bad- och rekreationsområden.

1. Hamnområden.

De användbara vattenområdena i Normanshamnen och statens fiskehamn ha visat sig vara alldeles för små. De kunna emellertid genom uppuddring av grunda partier och bortsprängning av en del undervattensskär betydligt förstoras. Dessutom skulle förbindelsen mellan de olika hamnområdena genom sådana åtgärder högst väsentligt förbättras.

Avlägsnande av de osunda dybankarna, som skilja båda dessa hamnområden åt, är ur hygieniska synpunkter synnerligen önskvärt, då genom sålunda förbättrad vattencirkulation hela östra hamnen på ett välgörande sätt skulle bli sanerad. Därigenom skulle också nya strandpartier inom hamnen bli bättre lämpade för bebyggelse av olika slag och möjligheter skapas att tillgodose sådana bland samhällets allra angelägnaste önskemål som t. ex. ökat antal platser till förtöjning och upphalning av båtar samt flera tomter för bodar, lagerhus och fabriksbyggnader.

Båtförtöjningsplatsernas antal är alldeles för litet. Många av samhällets innevånare måste låna småbåtar, då de icke se sig någon möjlighet att erhålla en trygg förtöjningsplats, om de själva skaffade sig en båt. Andra måste dra sig fram med för små båtar, t. ex. ekor, därför att de ej kunna få plats till större farkoster som jollar och snipor. Under makrillsäsongen ha en mängd båtar från andra orter, särskilt Strömstads tulldistrikt, Smögen som bas för fisket och måste alltså beredas plats för förtöjning. Samma är förhållandet med trålfiskare, särskilt under räk- och sillträningssäsongerna. Vintertiden, när storsillen går till, har Smögen brukat vara en av sotenästraktens samlingsstationer för sillfiskarna från Göteborg i söder till Strömstad i norr. Detta var också huvudanledningen till att staten anlade en fiskehamn här. För sådant ändamål har denna emellertid ej tillnärmelsevis behöflig storlek. Sommartiden är Smögen livligt frekventerat av rekreations- och nöjesseglare, både svenskar och utlänningar. Det är numera i regel svårt för dessa att få en något så när fredad tilläggsplats. Särskilt besvärligt blir det givetvis, när de i storm och mörker söka skydd och natthamn.

Båtupphalningsplatsernas antal har under senare tid blivit betydligt mindre än förr, då farkosterna voro färre än nu. Den snabbt tillväxande bebyggelsen har gjort att dessa platser tagits i anspråk till sjöbodtomter. De äro emellertid alltfört nödvändiga, då båtarna behöva dragas upp för att lagas eller målas eller kanske bärgas för påkommande hårt väder. Utplacerade på lämpliga ställen mellan bodarna utgöra de dessutom välbehöfliga brandskiljare och uppställningsplatser för brandsprutor vid påkommande eldsvåda.

Sjöbodarna liksom även i viss mån vedbodarna ha under årens lopp vuxit betydligt i både storlek och antal. De ha på sina håll kommit att trängas ihop och placeras på sätt, som både ur rationell arbetssynpunkt och med hänsyn till riskerna vid eventuell eldsvåda är mindre lämpligt. Ökat utrymme, särskilt vid strandbrädden, för flera bodar är därför ett angeläget önskemål, detta så mycket mera som därigenom samtidigt skulle tillskapas nya, ändamålsenliga förtöjningsplatser för båtar m. m. Ett exempel på huru dylika önskemål böra kunna tillgodoses utgör den pir, som i Normanshamnen håller på att läggas ut till ett par låga skär (se skissen, fig. 8). På denna pir komma längs dess ena sida tomter att beredas till bodar och vid dessa förtöjningsplatser för småbåtar m. m., medan vid pirens motsatta sida tilläggsplatser anordnas för större båtar. På så sätt erhålles önskad direkt förbindelse mellan å ena sidan redskapsboden och å andra såväl de stora som de små båtarna. Genom att piren dessutom anlägges såsom en naturlig fortsättning av en gata sammanknytas på densamma land- och sjökommunikationerna. I detta speciella fall utgör piren dessutom behöflig fyllning på ett av huvudutloppen för samhällets avloppsnät.

De områden, som nu äro bebyggda med sjöbodar, önskas fortfarande använda för samma ändamål. En ändring av huvudkaraktären hos sjöbodsbebyggelsen är ej önskvärd. Sammanbyggande av flera bodar i längor är mindre lämpligt bl. a. med hänsyn till att därigenom behöfligt utrymme på bodarnas ytterväggar går förlorat. Dessutom tillkomma genom en sådan anordning komplikationer av social art, som i många fall kunna verka hämmande på en näringsgren som fisket.

Stadsplanebestämmelserna böra därför beträffande areal för tomt och byggnad, avstånd

Fig. 8. Smögen. Förslag till hamnpir, där båtar av olika storlekar kunna komma intill redskapsbodarna, vilka byggas i olika storlekar, avpassade efter skilda ägares behov.

mellan byggnader eller mellan byggnad och tomtgräns resp. kvartersgräns m. m. utformas med hänsyn till dessa önskemål. Tomtindelning önskas så långt som möjligt utförd så, att för varje sjöbod bildas en tomt. I stort sett äro de markstycken, på vilka bodarna stå och som till sin omfattning sammanfalla med sjöbodarnas planfigurer, nu friköpta av respektive bodars ägare. I tomt ingående övrig mark skulle i dylikt fall friköpas, så att varje tomt bringas i respektive bodägares hand. Uppstå oöverstigliga svårigheter att överallt åstadkomma tomtindelning efter denna princip, kunna tvenne andra alternativ tänkas. Antingen bildas för flera sjöbodas en större tomt, som då förvärfvas av respektive bodägare gemensamt, eller ock förvärfvas municipalsamhället all i sådana tomter ingående mark och utarrenderar därefter markområden för respektive bodas.

Vad här anförts gäller närmast de äldre nu bebyggda sjöbodsområdena. Det torde dock vara tillämpligt jämväl beträffande nya områden för nämnda ändamål.

Lagerlokaler för handeln och den allmänna rörelsen finnas för närvarande i för liten omfattning och äro delvis illa belägna, sammanträngda som de äro vid ångbåtsbryggan i samhällets trängst bebyggda del. Vi återkomma nedan på tal om kommunikationerna till huru förbättringar för dessa böra kunna ordnas.

2. *Industriområden.*

Fiskhandeln och konservindustrien samt övrig därmed och med fisket sammanhörande industri såsom lådfabriker, slip och mekanisk verkstad m. m. behöva utrymmen i närmaste anslutning till hamnen. De ha hittills väsentligen varit förlagda till Holmen och Kläven. Dessa områden jämte holmarna kring statens fiskehamn torde såväl ur industriens egna synpunkter som med hänsyn till hygieniska, brandsäkerhets- och allmänna trevnadssynpunkter för framtiden böra reserveras för dylika ändamål.

Torkställningar för redskap, som hittills i huvudsak också haft sina platser på dessa områden liksom i synnerhet på Lännudden, torde även i fortsättningen lämpligen kunna placeras här.

3. *Bostadsområden.*

Knapphet på lämplig byggnadsmark är särskilt framträdande i fråga om välbelägna tomter till bostadshus. Inom samhällets stadsplanlagda delar finnas ännu 75 lediga tomter, av vilka många dock till följd av olämpligt läge och terrängens beskaffenhet äro föga begärliga. I Glömmeberg finnes byggnadsplan för ett område med 12 tomter av liknande art. När dessa tagits i anspråk måste nya bostadsområden planeras, varvid trakterna kring den nya fiskehamnen bortåt Hasselön närmast kunna ifråga.

Ogynnsamma terräng- och vindförhållanden göra emellertid, att tillgången på för bostadsbebyggelse lämpliga områden utöver dem, som redan tagits i bruk, är ytterligt knapp. Av dessa orsaker och även av nedan angivna skäl är det för samhället av den allra största betydelse, att det äldre mera tätbebyggda bostadsområdet kan få bibehållas huvudsakligen i befintligt skick och att detta möjliggöres genom en stadsplan och bestämmelser till denna, vilka utformas med nödig hänsyn till rådande lokala förhållanden.

I det förslag till gatu- och tomtreglering, som år 1904 uppgjordes av A. E. Söderström och vilket 1905 fastställdes som stadsplan samt lades till grund för den tomtindelning, som fastställdes 1907, hade icke sådana hänsyn tagits vare sig till den befintliga bebyggelsen, till terräng- och klimatförhållanden eller till befolkningens näringsliv och levnadsvanor. Följden har blivit, att föreslagna gator icke kommit till utförande och att vid markförsäljning och avsöndringar den fastställda tomtindelningen icke någonsin kunnat följas, trots att samtliga friköpta tomtplatser blivit köpta efter tomtindelningens fastställande.

Någon "sanering av bostadsbeståndet" syftande till att bereda rymligare och luftigare bostäder åt befolkningen var då likaväl som nu tämligen opåkallad. Bostadsbeståndet på Smögen företer i fråga om befolkningens tillgång till boningsutrymmen en standard, som ligger vida över vad som eljest är vanligt såväl på landsbygd som i städer (jfr O. Hasslöf, Smögen, ett bohusslänskt fiskeläge, s. 94 f.). I ett samhälle, där det i genomsnitt blåser 12,5—40 m/sek. under 110 av årets dagar (se a. a., s. 76 f.), söker man snarare lä än luftighet. Dessutom är numera att märka, att inom detta äldre bostadsområde ett synnerligen dyrbart vatten- och avloppsnät, till vilket staten bidragit med 90 % av kostna-

derna, just håller på att färdigställas. Detta, som nedlagts i anslutning till den befintliga bebyggelsen, skulle genom en radikal omordning av denna också behöva omläggas och då draga nya kostnader, som samhället icke skulle förmå att bära.

När ny stadsplan med stadsplanebestämmelser samt därefter tomtindelning nu skola uppgöras, är det därför ett angeläget önskemål, att dessa utformas så, att de kunna bli till hjälp vid uppklarande av de frågor, som här påkalla lösning. En på schematiska grunder upprättad stadsplan med efter stadsplanelagens normalstadganden uppgjorda bestämmelser, som äro främmande för rådande lokala förhållanden, medför att dylika spörsmål måste regleras med hjälp av undantag från bestämmelserna. Ett dylikt förfarande kommer enligt vunna erfarenheter endast att försvåra frågornas lösning såväl för enskilda medborgare som för samhällets styrelser och nämnder. Det blir alltför lätt så, att den, som "kan tala för sin sak", beredes fördelar, som andra inte kunna uppnå. En befolkningsgrupp som fiskarna blir bl. a. till följd av sina arbetsförhållanden genom dylika bestämmelser ofta sämre ställd än andra. De ligga långa perioder ute till sjöss och ha därigenom alltid svårt att passa stämmor, möten, klagobestämmelser, expeditionstider o. d. Juridiska och stadsplanetekniska experter ha de icke råd att anlita, känna i regel heller icke till vart de skola vända sig för att få önskad hjälp av dylika. Om också tillstånd för ombyggnad kan erhållas genom dispens från bestämmelser om tomtareal, minimiavstånd till tomtgräns o. s. v., så ernås dock ej möjlighet till önskad tomtindelning genom dylika dispensförfaranden.

Vad beträffar gatureglering inom samhällets äldre delar erinras om att här i stort sett endast behöver förekomma gångtrafik samt körning med smärre hjuldon. Gatornas bredd, planläge och profiler böra därför kunna utformas med avsevärt lägre anspråk, än som eljest äro vanliga. I fråga om tomtreglering böra för största antal bostadsbyggnader möjligheter beredas till bildande av tomt i laga form och därav följande möjligheter till friköp av sådan i tomt ingående mark, som ej redan är i resp. husägares besittning.

Bestämmelserna angående bostadshusens utformning, särskilt den s. k. källarvåningens karaktär och användning, ha givit anledning till mycken diskussion på Smögen liksom på de flesta andra fiskelägen. För de bostadsvanor, arbetsförhållanden, byggnadssätt och ekonomiska faktorer, som varit utslagsgivande för bostadshusens utveckling till nu vanliga envånings trähus på hög markvåning av sten, s. k. källare, har Olof Hasslöf redogjort (i kap. Bostadsvanor och byggnadsskick i anförd uppsats). Om behovet av dessa markvåningar torde knappast ytterligare behöva att ordas. Att införa bestämmelser, som för framtiden skulle förhindra tillkomsten av sådana utrymmen, anser sig Smögens municipalsamhälles styrelser och nämnder av bl. a. ekonomiska, hygieniska och praktiska skäl inte kunna medverka till, även om ur estetiska synpunkter husen skulle kunna anses bliva vackrare, om de ställdes på en lägre stenfot.

4. Områden för bad, rekreation och offentliga byggnader.

De platser, som hittills främst använts för friluftsbad, äro Vallevik nordväst om Smyghålet, stränderna runt Holländareberget och Glömmen, Kläven, Normanshuvets yttersida, Uddarna och Strömsund samt Hällö. De torde med hänsyn till naturförhållandena även i framtiden vara bäst lämpade härför.

Berg- och höjdområdena väster och norr om municipalsamhället äro såsom förut framhållits ej lämpliga för bebyggelse och böra i stort sett utläggas såsom park eller öppen plats vid kommande planläggning av dessa områden. De äro för närvarande friområden, som mycket uppskattas, särskilt av sommargästerna. Inom municipalsamhällets område bör vid planläggning höjdpartiet vid Lotsutkiken avsättas som öppen plats eller park. Detsamma

gäller för det bergsparti, som är beläget utefter samhällets norra gräns. Områden för kyrka, skola, restauranter o. d. äro givna för eventuell planläggning. För en medborgarebyggnad bör beredas ett därför lämpat centralt område.

III. Kommunikationer.

Hittills har så gott som all kommunikation med andra orter löpt samman till ångbåtsbryggan. Där ha ångbåtar och andra passagerarefarkoster liksom färjan till Gravarne haft sina tilläggsplatser. Där ha även ved- och koljakter samt andra lastdragare anvisats lossningsplatser. Så länge som inga andra allmänna bryggor funnos och inga körbara vägar annorstädes ledde ned till sjön var detta en nödvändighet. Häre ha emellertid betydande förbättringar redan åstadkommits och flera äro under arbete. Så t. ex. kommer en lastageplats att anordnas i anslutning till den pir, som nu anlägges i Normanshamnens södra del. Dit kunna med fördel lastdragare för ved och kol liksom även en mängd andra varor hänvisas, sedan körväg snart nog blivit färdig dit.

Beträffande färjeförbindelsen till Gravarne har sedan länge ett förslag förelegat om en gods- och biifärja med tilläggsplats i den nybyggda fiskehamnen. Där finnes också utrymme för anordnande av flera nya tillägg- och lastageplatser, som kunna beredas bekväm förbindelse med huvudvägen Smögen—Hasselösund och därigenom med samhällets hela vägnät. Här liksom i anslutning till piren i Normanshamnen kunna också utrymmen erhållas till sjöbodar samt lagerbodar för handeln och den allmänna rörelsen, varigenom stora delar av befolkningen skulle erhålla bekvämare tillgång till sjön och hamnen. Härigenom skulle också en välbehörlig avlastning från områdena kring ångbåtsbryggan erhållas. Genom omfattande sprängningsarbeten för det nu snart färdiga vatten- och avloppsnätet i samhället ha möjligheter erhållits till iordningställande av ett flertal nya körvägar.

IV. Brandsäkerhet.

Det sålunda snart nog tätförgrenade vägnätet har också givit bättre möjligheter till säkerhetsåtgärder mot eldens spridning vid påkommande eldsvåda.

Riskerna härför äro givetvis alltid stora i ett samhälle med enbart träbebyggelse. Möjligheterna att sprida ut bebyggelsen och genom stora avstånd mellan husen effektivt minska riskerna äro såsom framgår av vad ovan sagts icke för handen. Den enda tänkbara utvägen torde alltså vara att åstadkomma så effektiva eldsläckningsanordningar som möjligt. Vattenförråden i havet äro outtömliga. Av brandsprutor äger samhället en ång- och tre motorsprutor, vardera med en kapacitet av 800—1500 liter pr. minut eller tillsammans 4400 lit./min. Ett tätförgrenat vägnät och tillräckligt antal välplacerade uppställningsplatser för sprutorna jämte lämpligt antal brandposter i vattenledningsnätet torde därför vara den bästa till buds stående utvägen att tekniskt lösa detta för samhället så viktiga problem.

V. Natur- och kulturskydd.

Såsom av ovan antydda fullmäktigebeslut framgår, önskar man helst förhindra, att bebyggelsen sprides till områden, som ur naturvårdssynpunkter böra lämnas fria. Detta så mycket mera som dessa i regel bäst lämpa sig till bad- och rekreationsplatser för allmänt bruk.

Det framhålles ofta och från vitt skilda håll, att fiskelägena förete en bebyggelsestyp av betydande kulturhistoriskt intresse (se bl. a. vad vår främste kännare av svensk folk-kultur och landsbygdsbebyggelse professor Sigurd Erixon säger i sin bok *Strövtåg i svenska bygder*). Bland Bohusläns sevärdheter intaga också dess många fiskaresamhällen

en framträdande plats. Inte minst kan detta sägas vara fallet beträffande Smögen. Varken detta eller något annat fiskeläge i Bohuslän äger veterligt några byggnadsverk eller andra anläggningar, som på grund av anmärkningsvärt hög ålder, påfallande konstnärligt utförande eller anknytning till särskilt märkliga historiska händelser eller personer kunna tilldraga sig någon större uppmärksamhet. Trots detta ha de emellertid länge varit föremål för sådan. Det, som i dessa samhällen främst fångar intresset, är i stället deras egenartade folkliv och bebyggelsekaraktär. Ofta har man också såväl från kulturminnesvårdande och andra myndigheter som från allmänheten inskäppt angelägenheten av att denna traditionspräglade bebyggelse icke onödigtvis får förstöras utan i stället bör behandlas med vederbörlig hänsyn och varsamhet. Säkerligen sker detta bäst genom att ännu livskraftiga traditioner tillvaratagas, samt beredas utvecklingsmöjligheter och icke genom utifrån betingade ingrepp förhindras att växa vidare. De synpunkter och önskemål, som ovan framförts, beträffande bebyggelsens reglering på Smögen stå i god samklang med de utvecklingslinjer, som hittills varit mest framträdande inom samhället. Om stadsplan och byggnadsföreskrifter utarbetas i anslutning härtill, torde både kulturminnesvårdande och praktiskt ekonomiska framtidsönskemål på ett lyckligt sätt kunna tillgodoses.

Smögen i april 1942.

För municipalnämnden:

Artur Andersson
Ordf.

För hamnstyrelsen:

Olof Hüller
Ordf.

För hälsovårdsnämnden:

Artur Andersson
Ordf.

För byggnadsnämnden:

Evert Ekberg
Ordf.

För vatten- och avlopps-

styrelsen:

Evert Ekberg
Ordf.

För lokalavdelning nr 31 av

Svenska Väst kustfiskarnas

Centralförbund:

Ejnar Johansson
Ordf.

Summary

Regulations of Settlement and Cultural Traditions

The Swedish State, following the example of other countries has issued regulations for the planning of towns and other communities where it has been considered necessary. Many different ways have been tried in order to attain the ends desired. Three main lines can be distinguished: legislation, training of officials and studies of sociology. It is obvious that it has not been possible for the development of these three lines to keep time neither mutually nor with the development of culture as a whole.

The chief legislative directions with reference to the countryside are the medieval laws respecting the parcelling of arable land in accordance with the cardinal points, those of the 18th century about re-distribution in few big parcels, those of the 19th century about pourparty and those of the 20th century about provisional parcelling in Dalecarlia. More detailed directions for towns and small communities are of considerably later date. The building regulations for the towns of our country were promulgated in 1874. They were followed in 1907 by the law about town plans and the division into building-lots. The actual law regarding town plans and building regulations was passed in 1931. The preparatory work for the introduction of a legislation regarding region plans is proceeding. As to the countryside the directions have in the first place been concerned with the conditions of land owning and only in the second place they have touched upon the settlement in a restricted sense, i.e. the buildings themselves. In towns and villages the situation has naturally enough been the reverse. Here the interest has above all centered on the buildings, their shape and their grouping. In the next place questions of ground owning have been considered. The consequences of the actual planning also act strongly upon the interior character of social life.

The training of officials and architects necessary for building and regulating has hitherto only been of a technical kind. Since the work to be done has got more and more to do with the regulation of society, profound knowledge of the structure and the problems of commercial and industrial life, social life and culture in general are now necessary for mastering it.

Investigation in sociology as well as humanistic training of the architects have long been neglected as a source of help in the service of planning an regulating work. Not until lately have investigations been started in some towns as preparatory work for the town plans with a view to obtaining objective knowledge as to the development of the population, the technics and orga-

nisation of working life, housing conditions and other humanistic factors. In small towns and communities problems of this kind have been treated in a freer and easier way. Thus the authorities have fallen back upon foreign models, which in many cases have proved to be rather irrelevant, so that difficulties have arisen in several places.

Experience has shown that profound knowlegde of popular life and cultural traditions in different types of communities is as necessary for their planning as technical, economical and statistic knowledge. To be able to live and grow, the different types of communities must be given possibilities to develop their own cultural traditions while absorbing and assimilating new impulses that are able to promote their further growth.

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Den äldsta bevarade svenska guldsmedsordningen

Av Torgny Höjer

Den äldsta bevarade skråordningen för guldsmedsämbetet i Stockholm är utfärdad av de fyra borgmästarna Bengt Smälänning, Erik Jansson, Philpus Jansson och Anders Svensson under den danske fogden Christiern Bagges ämbetstid. Stadgan är odaterad¹ men med hjälp av dessa namn kan den hänföras till tiden från maj månad 1498 till oktober 1501, alltså under en period, då konung Hans verkligen utövade regeringsmakten i landet. Det kan förtjäna nämnas, att åtminstone två av utfärdarna, Bengt Smälänning och Philpus Jansson, äro kända som Sten Stures fiender 1497. Den förre var svärfar till en av de mest betydande guldsmederna i staden, Knut Nilsson.²

I skråordningen talas i inledningen om "gamla" och "nya" artiklar. De förra sägas vara stadgade och stadfästa av borgmästare och råd "fore nagar forledin aar", de senare, som hittills varit försummade, voro "nu intagne ok inschriffne mz the gambla artiela swa at ingen aff the gambla schal forsumet vardha mz the nya artiela som tilkomanda varda".

De olika skikten i skråordningen låta sig med någon säkerhet urskiljas. Det visar sig vid en granskning, att de 33 första artiklarna i stort sett äro utarbetade på grundval av guldsmedsskrån för Köpenhamns guldsmeder av år 1429.³ Dessa 33 artiklar, som väl utgjort huvudparten av de "gamla" artik-

¹ Tryckt av G. E. Klemming i *Skråordningar*, i Svenska fornskriftsällskapets samlingar, 13, 1856. Vanligen anses den ha tillkommit 1501, men detta är ett obevisat antagande, som enbart stöder sig på den omständigheten, att samma fyra borgmästare i juli 1501 utfärdat en skråordning för skräddarämbetet. Om borgmästarna se tänkeboken och ämbetsboken för dessa år (Stockholms stads tänkeböcker, 3, 1492—1500, utg. av J. A. Almquist, Sthlm 1930, och Stockholms stads ämbetsbok 1419—1544, utg. av J. A. Almquist, Sthlm 1927). Bagge inträdde i rätten den 22 jan. 1498 (tänkeboken, s. 346) och har väl, sedan huvudstaden fallit i Sturepartiets händer i oktober 1501, ej vidare haft något att göra med stadens råd.

² Se H. Schück, *Stockholm vid 1400-talets slut* (Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademiens handlingar, 48, 1940) s. 15 ff., *Stockholms rådhus och råd*, 2, s. 116.

³ Bäst tryckt av C. Nyrop, *Danmarks Gilde- og Lavsskraer*, 2, Kbhvn 1895—1904, s. 65 ff.

larna, böra ha tillkommit före 1473, eftersom de i § 4 föreskrivna fyra mästerstyckena finnas omtalade i rådets stadga för guldsmederna 1473.⁴ Ett parallelltryck visar, att överensstämmelserna mellan den stockholmska och den köpenhamnska skråordningen stundom äro mycket stora och i varje fall måste förklaras ur direkt påverkan från en till Stockholm införskaffad avskrift.

Köpenhamn 1429

Stockholm c:a 1500

§ 1. Dat jewelik goltsmyt to Kopenhauen schal werken lodich suluer vnde gut golt; we des nichten doyt de bote to dem ersten

-----

§ 1. Hvar en guldsmydt schal arbeyda got lödicht söloffuer gör här nagher i mothe swa ath han forfalskar antinghe gull eller solffuer thaa schal thet epter lagen rantzsakas j Ratzstuffwne.

§ 2. Vortmer de goltsmede to Kopenhauen scholen kesen enen olderman eder twe, de der kumpanie van sunte Loyen ghilde scholen vore zeen; so we dar jegen sprekt, wan yd eme boden wert, de bote ene halue mark syluers.

§ 2. Jtem scholo guldsmederne här i Stocholme om sanctj Loy tijdh tha thera gilles drycker är ok höghesta stempna hollis keesa een eller twa aff brödromen til oldermen huilke som schulu samma sancte loy Companij fore standa Huilken thz budit warder ok til kester ok wil ey böte i kompanit ena halfua lödiga mark söloff fore hwar tijd han brödrom thz nekar ok mote staar

§ 3. Vortmer we eghen werk werken wil, de schal hebben vyff mark lodiges syluers vnde touwe, dat werdich sy ene lodige mark syluers, vnde dat sweren twe erlike mannes namen vort, so schal he der kumpanie gheuen ene tunne bers vnde ene mark wasses vnde licht vnde bekere, de men dar antworden schal

§ 3. Hvilken som vil warda sin eghin man i Guldzmede ämbetet han schal haiffua fäm lödiga marck söloffuer ok wärck tygh swa ghot som en lödich marck sylffuer Ok thet schal han haldha med sin edh sielffuer tridhie at swa sant är Ther mz schall han giffua i kompanijt j ör peninga til öölz ok en mark vax i bössan -----

§ 4. Vortmer so en schal nyn goltsmyt to sik nemen jenigen knecht tho lerende, he en sy van echten luden vth gekomen; we dar en jeghen doyt, de betere ene lodige mark syluers, vnde de knecht schal vngelert bliuen.

§ 4. -----
Ingen broder thage nakan pilt eller drenghe till lära Aar i samma embete vtan han tilforendhe forsant veth hanom echta vara badhe aff fader ok moder ock skeligen vara aff sik sielff.
Huilken här i mothe gör böthe i Companit ena halfua löduga mark söloffuers Ock drenghen vtan ämbetet

⁴ Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer, I, 1251—1523, utg. av N. Herlitz, Sthlm 1927, s. 173 (även hos Klemming, a. a., s. 160).

§ 5. Vortmer so we enen knecht nymt to lerende, de schal der kumpanie gheuen ene tunne bers vnde sunte Loyen iij marck was.

§ 6. Vortmer schal nyn knecht maken eghen werk edder stucke werk ane synes heren witschap; vnde vorhelet dat de here, zo betere de here ene halue lodighe mark, vnde de knecht ene tunne bers, vnde den knecht schal men vor knecht de beter nicht holden.

§ 7. Vortmer nyn knecht schal maken stucke werk edder wekeloen vordenen; so we yn sodanighen stucken ghevunden wert so vakene alze he dat deyt, de betere veer mark wases, deyt he dat myt des heren wille, so betere he ene tunne bers vnde de meister ok eyne tunne ber; wert dat werk ghevunden myt deme knechte, dat schal men doen in sunte Loygen bussen.

§ 11. Vortmer nyn sulues here s[c]al myt den anderen drinken van vnser kumpanye yn tauernen edder yn birbenken; So we dat deyt, de betere enen lodighe verdynk vp gnade

§ 12. Vortmer het en sulues here den anderen horensone, de betere enen lodigen verdink sunder gnade.

§ 13. Vortmer sleyt en sulues here den anderen enen pust, he betere ene halue lodighe mark sunder gnade; sleyt en here enen knecht, he betere enen lodighen verdink; sleyt en knecht enen heren, he betere ene halue lodighe mark vnde sette enen borghen vor den broke.

§ 5. Hvilken broder som nagan pilth eller dreng vill tilsäthia til lära Aar tha schal — — — — Sydan giffue i byssane fore pilten sex öra peninga eller ock ena thunna öll fore sin lära tunno — — — —

§ 6. Jtem framdellis scal engin gultsmydz swen göra sina egna gerningk vtan sins hosbonda wytzschapp Huilken hosbonda tz weth mz sin swen ock dyll tz mz hanom böthe i embetet ena halffua lödigha mark söloffuer ok svennin böte sex öra ock bliffue eyg swen tess bäthre — — — —

§ 7. Schal ock engen swen i samma ämbete göra naghat stycke verck eller thet fforthyngha Hwar mz swa dana worde befunnen Böte i Sancte logye bössa fyra marck vax Gör han ock tz mz sins hosbonda wilia ok wytzschapp Böte tha hosbonden i kompanijt sex öra päningha fore thz ath han drengenom thz til staddhe

§ 15. Engin then som sin eghen man är i gultsmydtz embetet schal dobbbla medh androm J tawernar eller ölhusom Huar thet gör böthe een fyrdingh lödlich vtan alla naadhe

§ 16. Hvilken en broder i embetet som kallar Annan sin embetes broder horanson häranson tywff eller skalk ok framkomber mz swa dana vthuchteliga ordh Then thz gör böthe i embetet een lödlich fierdungh Statsins reth offorsumet

§ 17. Hvilken een i embeteth som androm slaar pwsth eller drager i haar Böte i Companijt eth pund vax Statsins reth oforsumet

§ 15. Vortmer welk meister arbeidet vp sunte Loygen dach, zyn broke is ene tunne bers, vnde welk knecht arbeidet in den seluen daghe, zyn broke is ene halue tunne bers, vnde des junghen broke ene mark wasses.

§ 16. Vortmer so worden se des to rade myt der ghemenen kumpanie, we enen junghen to sik neme vnde helde ene twelf vulle wekene vnde lete ene dar enbynnen nicht in der kumpanie rullen schriuen, de heft ghebroken vyff mark wasses, nochtan schal he der kumpanie vul doen vor den junghen.

§ 17. Vortmer steruet eyn knecht, de suerliken ghedenet heft, deme schal men doen alle dat recht, dat men eyneme sulues heren ore vtan nade Thy tz almosa gerningk är at koma then dödha til graffua

§ 18. Vortmer steruet eyn selues here edder syn husvrouwe, den schal men volghen to der graft, alse der kumpanie recht is; we des nichten doyt, de betere eyn ore.

§ 19. Vortmer steruet ene wedewe vth vnser kompanie, der schal men doen alle dat recht, dat men enem selues heren don schal; we des nichten doyt, de betere eyn øre.

§ 21. Vortmer to sunte Andreas daghe so schal de kumpanie thio hope drinken, dar schal sik eyn jewelik to der kumpanie to bereden; des anderen daghes scholen se ok eyne selemissen hebben, dar scholen to offeren beide vrouwen vnde man; so we des nichten doyt, de betere eyn øre.

§ 20. Framdelis huilken een embetes broder som nagath arbete gör widh sin werck stadh Sancte Loyus dach Böte i embetet ena tunna ööll Arbetar ok nager aff embetes suena Böte i Embetet ena halwa thunna ööll Pyltana both är een marck wax

§ 21. Hvilken broder som thager en läriunga til sik som forscriuit är i fempte capittel Ock hanom framdelis haiffuer i fulla tolf wykur ock later hanom ecke scriffue i Companis rekinscaps bock han schall böte i embetet fäm marck wax Än toch scal han göre fult fore drengen

§ 22. Jtem dör noger suen eller dreng j gultsmydz embete hanom schall man all reth bewysa lycherwys som man är plyckthoge mestermannomen at göre i theris afflydende epter theris döödth Ock huilken mesterman thz forsumer ock ey gör han böte i embetet een doen schal; welk here des nichten doyt, de betere en ore.

§ 23. Dör ock en gultsmith eller hans hustrw Them är huar Embetz broder plychtok ath fölige til graffue som Companijs reth är huar sick ther vtjnnan forsynner som budh fangä eller thz vythe böte i kompanijt twa marker wax vtan nade

§ 24. Dör ock änckia aff samma Companij henne schal göris all then reth som bondanom sielffuom huar thz ey gör böthe som sackt är om broder Ock nar som nagra swa danna ärende henda Tha är oldermennena beplichtoge at tilsägie yngxte broderen som nyligast vaar jnkomen At han brödrom ok systrom tilsäghia schal nar tz lijck vpberas eller jordhis scall

§ 25. — — — — — Framdelis om Sancte Andersse tijdh ock dach Tha scholu Companijs bröder saman dricka Ther schal huar en broder mz thöm andra samma tijdh sick bereda at han ecke bortha är aff sama samqwempdh Ock dagen ther eptther scholu the ock latha holda ena messa fore alla framfarna brödra ock systra

Ok ther till schulu alla men ock quinner i samma Companij til offra som gamalt ok forent varit haffuer Huar thz ey gör böte ena marck wax

§ 22. Vortmer de deme anderen to dem mar-kede syne stede benympt, de betere ene tunne bers; komet dar jenighe qwade wort en tusschen, de dar brekt, wert he ouer tughet, de betere twe tunne bers.

§ 26. Hvilkin en broder som androm syt rwm afftrenger i marcknadom Han schal böte i embetet ena thunna ööll ythermera at kan thera mellan ondh [ordh] komma Then som bryter ock worder hanom thz offuer betygat Böte i embetet thwa tunnor ööll

§ 23. Vortmer so we in vnser kumpanie vor schult vorklaghet wert, ghift he eme dat nicht vp de seluen tiid, de eme ghezat is, de betere — — — — —

§ 27. Hvilken broder beklages jnnan embetet fore päniga schull ock bethaler han icke pa then tijdh hanom forelagth varder Böte — — — — —

§ 25. Vortmer schal nyn selues here deme anderen synen knecht entwynnen ane synen willen; we dat doyt, de betere eyn half liis-pund wasses vnde de knecht ene tunne bers.

§ 28. Engin Embetes broder magh androm sin swen vndanleya vtan mz swensens hos-bondha godvilia Hwar som anners gör böte eth halfft pund wax

§ 26. Vortmer so we syn eghene here werden will, de en schal syn bret nicht vort legen, er he der kumpanie heft vul ghedan.

§ 29. Framdelis huilken en som sin egin man vill vardha Han schall syth bräde ey vpslaa för än han all Companijs retn haffuer fult giort — — — — —

§ 27. Vortmer we deme anderen enen beker bers vp dat houet ghut, de betere enen lodighen verdink; so we deme anderen enen beker bers in den schoet ghut, de betere veer mark wasses.

§ 30. Hvilken broder som androm synom broder slaar ööll vnder ögonen eller vppa hoffwodit Böte en lödouch fyerdungh Huilkin som androm vppa spyller een begär ööll vty hans sköth Böte fyra marker wax

§ 28. Vortmer so we vorhelet enes anderen touwe, de betere ene tunne bers.

§ 31. Hvilken som gömer bort anners verck tygh eller döll vndan böte ena tunna ööll

§ 29. Vortmer so we des anderen knecht edder junghen locket to gheuende edder to vorkopende vte der boden van den dinghen, de in der boden zynt, ane des heren orleff, de betere eyn halfft pund wasses vnde wese en man de beten nicht.

§ 32. Fyns ock nager broder som androm synom broder locker hans pylt eller drenght til at kastha nagath vt aff bodenne aff nagra thy ther i bodenne är vtan hosbondans orloff han böte i Embetet eth halfft pundh wax ock vari ey man tessz beten Städtzins ret oforsumet

§ 30. Vortmer we to der steuene nichten kumpt, de betere en øre; so we ernstes modes yte der steuene gheit, der betere ene tunne bers.

§ 33. Nu huilken broder som icke komber till stämpna tha oldermännena hanom med ynckxte broderen bud senda böte fore högxta stempnar twa mark vax Som är om Sancti Loy tijdh Ok tha Broderna retter drycker är ok messanar hollas scolu Ock fore the andra stempner forsumelse Böte en øre om nygia broderen hanom tilsacht haffuer effther oldermannana budelse

Likaså visar en jämförelse, att §§ 9, 13 och 14 i Stockholmsförordningen motsvara §§ 8, 9 och 10 i Köpenhamnsförordningen, ehuru mindre noggrant beträffande ordalydelsen.

Av olikheterna mellan de båda skråordningarna märkes främst, att den danska är utfärdad av konung Erik med "vetskap av hövitsmannen på Köpenhamns slott" och inför stadens hela råd, under det att endast borgmästare och råd i Stockholm i närvaro av konungens, d. v. s. konung Hans', fogde "stadgat och stadfäst" den svenska förordningen. Straffsatserna skilja sig stundom åt, t. ex. i §§ 3 (3), 4 (4), 6 (6), 17 (13), 23 (18) och 25 (21).⁵

De följande artiklarna (§§ 34—58) i den stockholmska skråordningen, av vilka ett nu ej bestämbar antal utgör de "nya" artiklarna, uppta delvis liknande bestämmelser som de andra, ungefär samtidiga bevarade skråordningarna för Stockholms hantverksämbeten. Så ha guldsmedsskråns §§ 34—35 om ungbrodern motsvarigheter i murarskråets av 1487 § 5 och skräddarförordningens av 1501 §§ 14—15; § 36 i både guldsmeds- och skräddarskrån behandlar ledamöters pilgrimsresor. Bestämmelser om "högsta stämma" och om rådsbisittare (guldsmedsordningen § 40) möta även i smedsordningen 1479 §§ 35, 37 och skräddarordningen 1501 §§ 23, 37.⁶ I samtliga fall är det dock svårt att i uttryckssätten spåra någon direkt påverkan.

I belysning av det nära beroende, i vilket den svenska guldsmedsordningen står till Köpenhamnsförordningen av år 1429, är det av intresse att jämföra den med den av konung Hans utfärdade nya guldsmedsordningen för Köpenhamn av år 1496.⁷ Man finner, att den stockholmska stadgan i sin senare del innehåller liknande bestämmelser som 1496 års danska. §§ 44 och 50 i den förra, som kräva vederbörliga skriftliga dokument av ämbetsledamöterna och förbjuda förbindelser med "beryktade" kvinnor, motsvaras av § 10 i den senare. Äldermannen i Stockholmskrået fick jämte två ledamöter genom §§ 51—52 rätt till kontroll över uppstädernas mästare och över guldsmeds-

⁵ §§ i den köpenhamnska förordningen inom parentes.

⁶ Tryckt av Klemming i Skråordningar: murarskrån s. 75 ff., skräddarskrån s. 93 ff., smedsskrån s. 59 ff.

⁷ Tryckt av Nyrop, a. a., s. 251 ff.

varorna på vissa marknader. I § 6 i 1496 års Köpenhamnsförordning tilläggas konungens myntmästare och två guldsmeder eller vid förfall för myntmästaren tre ledamöter i ämbetet liknande rättigheter. § 56 om ungbrodern kan jämföras med § 25 i 1496 års danska förordning, § 57 med § 7. Likheter mellan den svenska förordningen och 1496 års danska äro emellertid av allmän art och behöva ej förklaras ur direkt påverkan.

Slutligen bär guldsmedsordningen vissa spår av riksrådets lagstiftning. I §§ 51 och 52 talas om "riksens råds samtyckia" och "rikets råds stadga". Härmed åsyftas rådets förordningar i nov. 1473, upprepade i augusti 1485, om Stockholms guldsmedsämbetes kontrollrätt över uppstädernas guldsmeder. I rådets stadga av den 11 november 1473 (§§ 2 och 6) hade Stockholms guldsmedsämbyte nämligen fått rätt att kontrollera övriga guldsmeders vikter och arbete.⁸ Guldsmedsordningens §§ 50—52 bygga på denna rätt för ämbetet såsom varande "huvudämbetet i riket" och skyldigt att rannsaka vad som är "skäligt arbete". Förbud för ämbetsledamöter att ta i sin tjänst lärlingar, som "med ominne" djärvt fara från sina husbönder, infördes som § 7 i rådets stadga från herredagen i Jungfruhamn 1485.⁹ Detta går igen i guldsmedsordningens § 57 om drängar, som med "omynne" rymt från sina husbönder. Förvånande är, att den svenska skrän ej innehåller mer preciserade bestämmelser om materialets beskaffenhet än dem, som finnas i §§ 41 och 54 och överhuvud saknar föreskrift om märkning av alla guldsmedsvaror, vilka båda bestämmelser flera gånger förekomma i rådets stadgor.¹⁰

Den äldsta bevarade svenska guldsmedsordningen är, liksom så mycket av svensk skrålagstiftning, beroende av utländsk påverkan, i detta fall från Danmark. Detta gäller ej blott dess första, äldre del utan med all sannolikhet även den senare delen. Stadgan tillkom under en tid, då det danska inflytandet i Stockholm kan antas ha varit stort — omkring sekelskiftet 1500.

⁸ Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer I, s. 173, 190 f.

⁹ Se tänkeboken den 1 augusti 1485 (Stockholms stads tänkeböcker 1483—1492, utg. av G. Carlsson, Sthlm 1921, s. 103).

¹⁰ Se Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer, I, s. 173, 191 och 198.

Utbildningen av stadsbyggnadsfackmän

Vid den i Rig 1943 (s. 76 ff.) refererade diskussionen om Bebyggelse-reglering och kulturtradition tillsattes en kommitté för dessa frågor närmare utredning. Denna kommitté har i en skrivelse till ecklesiastikministern i april i år hemställt, att det förslag, som 1940 års sakkunniga för den högre tekniska undervisningen framlade den 9 oktober 1943, i vad det gäller utbildningen av stadsbyggnadsfackmän icke måtte oförändrat läggas till grund för åtgärder i ärendet utan att frågan härom måtte bli föremål för ny mera ingående utredning. Kommittén framhåller, att planeringen för bebyggelse-reglering efter hand högst betydligt utvidgats och från att ha varit en stadsplanering i egentlig bemärkelse utvecklats att bli en allmän samhälls- och bygdeplanering. Från att i början ha avsett en rent teknisk plandisposition har samtidigt planläggningen utvecklats till att bli ett instrument för dispositionen av samhällsutvecklingens inre liv och verksamhet på ekonomiska, sociala, estetiska och andra kulturella områden. Trots denna utveckling utbildas ännu icke speciella fackmän för hithörande uppgifter, och 1940 års sakkunniga ha heller icke föreslagit någon mera vittgående förändring i utbildningen utan endast en ökning av antalet undervisningstimmar i läroämnet stadsbyggnad. Kommittén anser, att en nära till hands liggande utväg är inrättandet av en speciell studielinje vid högskolorna för stadsplanetekniker. De studerande få nu en uteslutande teknisk skolning. Deras utbildning anpassas icke till de samhällsvårdande arbetsuppgifter, som numera ingå och i framtiden sannolikt i stegrad omfattning komma att ingå i bebyggelseplaneringen och för vilkas rätta förståelse fordras insikter i näringslivets, det sociala livets och det allmänt kulturella livets struktur och problem. Denna utbildning, anser kommittén, måste omfatta också bl. a. sådana humanistiska ämnen som folklivsforskning och kulturgeografi. Skola dessa krav kunna beaktas är det ännu mer påtagligt, att den erforderliga utbildningen av stadsplanefackmän icke kan pressas in inom ramen för någon av de existerande fackavdelningarnas studieprogram. En specialutbildning för stadsbyggnadstekniker framstår som den enda fullgoda lösningen. Skulle dock förhållandena nu icke tillåta skapandet av en dylik speciell studielinje, måste en kompletterande utbildning anses nödvändig för sådana

tekniker som vilja specialisera sig på hithörande verksamhet. Kommittén slutar med att framhålla, att såsom nära sammanhängande med den studieverksamhet, som redan bedrivs inom Socialpolitiska institutet och Institutet för folklivsforskning synes undervisning i förenämnda humanistiska ämnen lämpligen kunna arrangeras i samråd med dessa institut.

Skrivelsen är undertecknad av C.-F. Ahlberg, Olof Hasslöf, Sigurd Erixon, Lambert Konradsson, Gustaf Linden och S. J. Stenberg.

Träskopropaganda

*Ett bidrag till träskornas utbredningshistoria och ett avsnitt ur
Kungl. Patriotiska sällskapets äldre verksamhet*

Av *Sigfrid Svensson*

År 1795 utsatte Patriotiska sällskapet ett pris på 10 dukater för den, "som uppfunne sättet att tillverka de för allmogen mest varaktiga skor". Åtgärden ingår som ett naturligt led i Sällskapets dåvarande verksamhet att främja tillvaratagandet av landets naturtillgångar.¹ Pristävlingen var ett sätt att just då stödja förmyndarregeringens ansträngningar att efter Gustav III:s död och hans "låt gå"-politik förbättra landets ekonomiska förhållanden bl. a. genom en minskning av importen, i detta fall i fråga om råvaror för skokonsumtionen. Åtskilliga försök gjordes och prov inlämnades på skor dels försedda med träsulor, dels med järnbeslagna lädersulor. Den utfästade belöningen ansåg man sig dock icke kunna utdela. Något förslag rörande egentliga träskor, alltså skor helt av trä, "sådana de af allmogen i Rikets södra provinser vanligen nyttjas", synes däremot sällskapet icke haft att behandla, säger dess förvaltningsutskott i ett betänkande, som föredrogs vid en allmän sammankomst den 2 juni 1834.² Vad som då fört till minnes den tidigare pristävlingen var ett förslag om "befrämjande af trädskors allmännare begagnande för den arbetande klassen". Initiativtagare var sällskapets medlem, den skånske riksdagsmannen Nils Månsson i Skumparp, "Ljusets bonde", som vistades i Stockholm vid 1834 års riksdag. Utskottet föreslog, att upplysningar i ärendet skulle inhämtas av landshövdingarna i de olika länen. Med anledning härav inlämnade Nils Månsson till nästa allmänna sammankomst, den 28 juni 1834, en skrivelse med en vidlyftig och optimistisk

¹ Jämför C. G. Creutz, Förslag till Läderbesparing för Landtmannen, Ny Journal uti Hushållningen 1795 (utg. av Patriotiska sällskapet), s. 7 ff.

² I uppsatsen lämnade uppgifter om Kungl. Patriotiska sällskapets verksamhet äro hämtade ur protokollen från sällskapets allmänna sammankomster 1834—1841 och ur protokollen och bilagorna från utskottssammanträden under 1834—1838. En kortfattad översikt av åtgärderna för "ett mera allmänt begagnande af Trädskor" lämnas i Berättelse om Kongl. Patriotiska sällskapet göromål (1829—1848), Stockholm 1849, s. 27. Cirkulärskrivelsen till landshövdingarna återgives i Göteborgs och Bohus läns kungörelser den 11 nov. 1834. — För vänligt bistånd vid beredandet av tillgång till det arkivaliska materialet står författaren i särskild tacksamhetsskuld till Patriotiska sällskapets kamrerare, assessor H. Bohman.

ekonomisk kalkyl rörande nyttan av ett ökat bruk av träskor, vilket beräknas kunna medföra en vinst för landet på över 6 1/2 millioner rdr b:o. Skrivelsen upplästes, och Nils Månsson demonstrerade träskor och ett par träskoverktyg från Skåne och framhöll, att tillverkningen krävde ett visst handlag och skicklighet i redskapens användning. Han yrkade, att någon som kunde konsten borde resa omkring och undervisa härom i de landskap, där man saknade kännedom om denna slöjd, och erbjöd sig att anskaffa en dylik person, när saken bleve aktuell. Sällskapet beslöt, att en skrivelse skulle tillställas landshövdingarna samt att ett parti träskor skulle anskaffas, så att ett par mans- och ett par kvinnoskor genom länsstyrelsernas försorg kunde överlämnas till varje domhavande inom länet, "att för innevånarna vara å Tingsstället att bese". Man beslöt även att till skrivelsen skulle bifogas Nils Månssons anförande, tryckt i sådant antal, att det av landshövdingarna också kunde spridas bland allmänheten.

I skrivelsen till landshövdingarna (här behandlas även en annan fråga, nämligen den nationalekonomiska betydelsen av att tagel och svinborst insamlades) framhåller sällskapet, att användningen av träskor "skulle åstadkomma en ganska väsendtlig nytta, genom ej mindre den ringa kostnad deras förfärdigande medför i jemförelse med skor af läder, än äfwen den allmänna fördelen genom en minskad införskrifning af hudar och skinn, som nu utgöra tvenne af Rikets betydligare import-artiklar". Man önskar upplysningar om lokala förhållanden inom de olika delerna av landet och anmodar landshövdingarna att införskaffa dessa genom kronobetjäningen eller genom "andra erfarne och om inwånarnes lynne och fallenhet wäl kunnige personer" ävensom genom överläggning med hushållningssällskapen i de län, där sådana finnas.

*LÄNSSTYRELSEARNAS SVAR OM BRUKET AV TRÄSKOR I
SVERIGE PÅ 1830-TALET.*

Patriotiska sällskapets skrivelse är daterad den 8 augusti 1834 men kom icke att utsändas förrän i slutet av oktober. Länsstyrelserna gjorde sig inte heller någon brådska med ärendet och på ett sammanträde i Sällskapet den 30 juni 1835, då blott några få svar inkommit, beslöt man att ånyo begära, att övriga Kungl. befallningshavanden måtte ofördröjligen inkomma med sina yttranden. Denna påminnelse gav önskat resultat. Svar saknas endast från Skaraborgs och Stockholms län.

De inkomna skrivelserna ge en god översikt av bruket av träskor i Sverige vid denna tid och skola här refereras länsvis från söder till norr.

M a l m ö h u s l ä n. Skrivelse den 12 november 1834. Länsstyrelsen förklarar, att då "det är allmänt känt, att Skånska allmogen tilläfwentyrs mera

Fig. 1. Träskomakarverkstad i Kärrarp, Hörs socken, Skåne. I förgrunden en "träskostock". Foto förf. 1928, Nordiska museet. — Om en västgötsk kringvandrande träskomakare berättas, att han på varje ställe, där han arbetade, gjorde en särskild bock, i vilken funnos tvenne pinnar nedborrade, varemellan träskoämnet kilades fast vid urgröpningen.

än någon annan i Sverige från uråldriga tider widtagit och bibehållit bruket af trädskor", saknar den skäl att tillstyrka åtgärder för att ytterligare uppmuntra bruket.

Kristianstads län. Skrivelse den 13 november 1834. "Trädskor äro allmänt bruklige inom länet."

Blekinge län. Skrivelse den 3 september 1835. "— — — bruket af Trädskor från uråldriga tider varit och ännu är här i Länet lika allmänt som i Skåne." För att fästa uppmärksamheten på fördelen av detta bruk har länsstyrelsen låtit utdela Nils Månssons tryckta cirkulär bland allmogen.

Hallands län. Skrivelse den 25 september 1835. "— — — att Allmogen och Tjänstefolk i Länet allmänneligen begagnar Trädskor, at flera bland allmogen äga särdeles färdighet uti förfärdigandet af Trädskor äfvensom af trädbottnade Skor och Stöflor, så att de ej äro i behof af någon undervisning derutinnan."³

³ Omtalas också i L. Danström m. fl., Hallands läns hushållnings-sällskap 1812—1912, Halmstad 1912, s. 62 f.

Kronobergs län. Skrivelse den 1 september 1835. "Nästan hwarje Torpare och Backstugosittare förfärdiga Träskor, och flere Tusende par afyttras dels inom länet och synnerligast i Skåne."

Jönköpings län. Skrivelse den 26 september 1835. "Desse skotyg [träskor] äro alldeles icke främmande här i Länet för allmogen och andra af den arbetande Classen, äfwen herregårdarnes Ladugårdspigor nyttjar dem gärna." Landshövdingen hänvisar till sin senaste femårsberättelse, där förfärdigandet och försäljandet av träskor omtalas som en av smålänningens binäringar.⁴ Han önskar dock gärna utlovade skor från Skåne och Blekinge, "i händelse desamma kunde wara af bättre form och beskaffenhet än dem, hwilka här brukas".

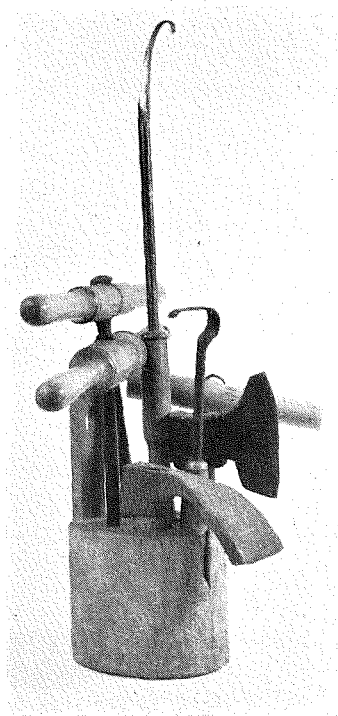
Kalmar län. Skrivelse den 10 mars 1836. Länets hushållningssällskap svarar, "att träskor här i Länet nästan allmänt begagnas och till betydlig mängd förfärdigas och afyttras till och med till billigare pris än det af Riksdagsmannen Nils Månsson och dess ofvannämnde anförande upgifne eller tio skillingar Banco för paret, att ärligen från den på fasta landet belägne del af Länet ett betydligt antal träskor öfverföras och försäljas på Öland, der dylike skor af tjenstehjonen, i synnerhet vid förrättandet af ladugårdssysslor allmänt nyttjas." Hushållningssällskapet anser dock att de träskor, som tillverkas i länet, äro tyngre och i allmänhet icke så väl gjorda som de, vilka erhållas från Skåne och Blekinge, och hoppas därför att förbättring skall vinnas, om man får hit provskor och en kunnig person i träskoslöjd, som kunde resa omkring och undervisa i länet.

Gotlands län. Skrivelse den 9 februari 1835. "För införandet af ett allmännare bruk af träskor på Gottland är tiden ganska gynnande; sedan några År har i mellersta delen af landet på några ställen deras bruk kommit i gång och synes vara i tilltagande, men de Skor som här på Landet förfärdigas äro hvarken i lätthet eller bekvämlighet genom form jemförlige med dem som i Skåne tilverkas, hvaraf prof genom handlandes försorg hitkommit." Landshövdingen tackar därför för löftet om gratis undervisning, vilken han anser skall bliva "högst välgörande" för att få till stånd ett allmännare bruk av träskor.

Göteborgs och Bohus län. Skrivelse den 27 december 1834. "— — — i fråga om begagnandet av träskor, har Magistraten i Strömstad inberättat att en i Skåne född man, Nils Olsson, ditflyttat och sedan år 1829 der sysselsatt sig med förfärdigandet af sådane skor, deraf han före sin ditkomst skall i sin hemort tillverkat ett betydligt antal och, sedan Nowember månad 1829, i Strömstad omkring 2.800 par, samt att beställningarne hos honom, äfwen från landsorterne der omkring äro så betydliche, att han, ännu

⁴ Det säges här: "och man skulle knappt tro, att personer finnas, som berga sig blott med att förfärdiga och sälja Träskor", Femårsberättelse 1828—1832, s. 29.

Fig. 2. Träskoverktyg med ställ från Ramsjö, Långasjö socken, Småland. Stället kunde bäras på ryggen genom att en käpp stacks in i handtagets hål. Givaren meddelar, att verktygen tillhört hans farfars farfar, som var en husar Ling, inflyttad från Eringsboda i Blekinge till Långasjö. Sedan hade verktygen använts av givarens farfars far, farfar och far, som alla också varit husarer i Långasjö. De hade gått omkring i bygden och gjort träskor som biförtjänst, fadern dock blott till husbehov. Nordiska museet 206306—206403. — Liknande verktygsutrustning kunna de i uppsatsen omtalade ambulerande träskomakarna ha varit utrustade med. Angående den även erforderliga träskobänken, se texten till fig. 1.

ensam arbetare, knapt hinner att effectuera dem alla, men att han, då han numera finner, att hans näringsgren upmuntras, ämnar antaga medarbetare, hvarjemte Magistraten, som hitsänt ett par större och ett par mindre, af honom förfärdigade trädkor, anhållit, att då orten har Nils Olsson att tacka för införandet der af trädkors bruk, jag wille hos Kongl. Sällskapet anmäla Nils Olsson till någon passande upmuntran i sitt företag." Landshövdingen framför detta förslag och meddelar, att han skall tillställa Sällskapet de erhållna proven på Nils Olssons träskotillverkning. Han säger sig också ämna utfärda en kungörelse i länet "om hans fabrication, för att göra den mera känd".⁵

⁵ Den av länsstyrelsen refererade uppgiften om Nils Olssons inflyttning till Strömstad överensstämmer ej med stadens inflyttningslängd. Här finnes nämligen — enligt uppgift från Landsarkivet i Göteborg — träskomakaren Nils Olsson antecknad som inflyttad till Strömstad 2/10 1834. Han kom dit från Malmö, där enligt längden hans flyttningsbetyg utställdes 23/10 1833. Nils Olsson köpte en fastighet i Strömstad 1835 och var bosatt där till sin död 1854, då han var 55 år gammal.

Den ifrågasatta "uppmuntran" till Nils Olsson togs aldrig upp till prövning av Patriotiska sällskapet (jämför förteckningen över utdelade belöningar i not 2 a. a. s. 10). Ett kortfattat omnämnande av Nils Olssons verksamhet ingår i en av länsstyrelsen den 27 december 1834 utfärdad kungörelse.

Älvsborgs län. Skrivelse den 23 mars 1836: "Hvad åter beträffar trädskornas allmännare bruk så både begagnas och förfärdigas sådane tämligen allmänt i många om icke i alla delar af Länet bland Allmogen och den arbetande Classen, så att fördelen deraf har blifwit inseedd och erkännes. Trädskor utsändas äfwen såsom handelswara från Gårdfariorten, till angränsande Skaraborgs Läns slättbyggd."⁶ Tillverkningen går dock ej så snabbt som angives i Nils Månssons beräkningar (10 par om dagen), varför man önskar, att underrättelse sprides om lämpligaste form, verktyg och träslag.

Östergötlands län. Skrivelse den 2 september 1835. "Men trädskors begagnande i allmänhet inom denna Provins är icke att förewänta, då hwarken är i behof att undwara det mera treffliga bruket af läderskor om än sådant å andre orter anses såsom öfwerflöd, eller arbetarne skulle kunna förmå att med en sådan fotbeklädnad utträta det ringaste hushållsbestyr, huru väl nyttan deraf wid flere tillfällen ej kan ifrågasättas. Möjligtvis torde dock en allmännare spridd tillgång på färdige trädskor också göra bruket deraf mera allmänt, fastän sådant för närwarande icke synes öfwerensstämmande med allmogens lynne eller plägseder." Länsstyrelsens yttrande bygger på ett uttalande av hushållningssällskapets arbetsutskott, som bl. a. omtalar, att "arbetaren i flere trakter, icke tror sig vara riktigt Helgdagsklädd utan Stöflar och Galoscher till och med på hetaste sommardag". Utskottet förväntade dock provskor och undervisare och anger då möjligheten av att träskor "genom omtänksamma Husbönders bemedling införas småningom i bland våra arbetshjon".⁷

Södermanlands län. Skrivelse den 30 augusti 1835. Länsstyrelsen har väntat provskor som kunde beses av allmogen, ty "här i Länet finnes knappt någon som sett så beskaffade Skor och säkert ingen som om dem eger erforderlig kännedom". Det finnes då ingen anledning, anser länsstyrelsen, att väcka frågan om införandet av träskor, förrän allmogen fått tillfälle att granska sådana skor.

Uppsala län. Skrivelse från hushållningssällskapet den 2 december 1834, vilken ej påträffats. I en sammanställning av de till Patriotiska sällskapet inkomna skrivelserna och deras expediering lämnas följande referat: "För Trädskors förfärdigande begär undervisare. Utom profskor 100 par som Hush. Sällsk. vill köpa".

Örebro län. Skrivelse den 9 oktober 1835. Länsstyrelsen hänvisar till bilagat utlåtande från länets hushållningssällskap. I detta anföres: "Hvad

⁶ Landshövdingens skrivelse grundar sig på ett yttrande av Hushållningssällskapets filialavdelning i Borås; jfr O. Mannerfelt och Kr. v. Sydow, Älvsborgs läns hushållningssällskaps historia 1812—1912, del 4, Stockholm 1912, s. 32, se även del 3, Stockholm 1916, s. 64 f.

⁷ H. Schött, Östergötlands läns hushållningssällskaps historia, del 2, Linköping 1914, s. 444.

änteligen angår Trädskor, så har detta Läns Hushållnings-Sällskap redan år 1814 fäst en synnerlig upmärksamhet och omtanke derå, ither att en Trädskomakare hit till orten förskrefs ifrån Skåne, konsterefare och på alt sätt upmuntrad af Sällskapets mångåriga frikostighet för tilldanande af Trädskomakare. Följden blef också den att utom ett antal af Lärjungar som utgingo i hela provinsen, de efter hand utspridt handtverkets bedrifvande, äfven väl ett större partie af Trädskor tillvärkades på Hushållnings Sällskapets bekostnad, så rundeligt för behofvet att artikeln Trädskor up-tager ett särskilt Conto i Bokföringen vid förra Hushållnings Sällskapets Experimental-hemman,⁸ ända intill sednaste tiden, då förrådet befinnes nästan aldeles reducerat. I Bergslagen, vid Grufvor och Hyttor, samt i allmänhet under förhållanden, då Läderkor anses ovaragtiga och således för kostsamma, nyttjas här i orten Trädskor, och all anledning förefinnes till den förmodan att bruket deraf betydelsen ökar sig." Däremot anser hushållningssällskapet, "att hos Menigheter tro sig kunna införa ett allmännare bruk af Trädskor, skulle vara ett lika frugtlöst försök och må hända orimligt bemödande, som att vilja förmå de högre Classerna att återgå till bruket af de så kallade Svenska Skor." Hushållningssällskapet meddelar också, att den sorts läderskor, som omtalas i Nils Månssons skrivelse, är en lyxartikel hos allmogen här, som i stället nyttjar läderskor med "näfver-bottnar och Svenskbarkad Lädersula".

V ä s t m a n l a n d s l ä n. Skrivelse den 15 september 1835. Landshövdingen anhåller att få sig tillsänd 500 par träskor och utfäster sig "att realisera deras värde igenom deras försäljning i alla delar af Länet". Han hänvisar i övrigt till länets hushållningssällskaps protokoll den 4 juni 1835: "Beträffande åter bruket af Träskor, så är det ingalunda obekant inom provinsen. Vid Bruk och i åtskilliga verkstäder äro de från längre tid begagnade och deras nyttjande skulle utan tvifvel vidare kunna utbredas, om man visste att förfärdiga dem med mera skicklighet, så att de blefvo lättare och bekvämare än de hittills vanliga." Man emotser därför med tacksamhet provskor och träskomakare och tror, att den senare skulle göra bäst nytta i Östervåla socken, "der träslöjd en längre tid med utmärkt skicklighet varit idkad"⁹ samt i Bergslagen. Här var allmogens arbete så "skoödande", att träskor borde med nöje komma i bruk, och sedan skulle de, menade sällskapet, komma att spridas över hela länet.

⁸ Egendomen Dyringe i Mosjö socken. Dessa åtgärder liksom Patriotiska sällskapets skrivelse omtalas också i J. V. Jonsson, Örebro läns kongl. hushållningssällskaps historia 1803—1902, del 2, Örebro 1902, s. 198 f.

⁹ Om träslöjden i Östervåla jfr M. Lagerquist och G. von Schoultz, Stolsnickeriet i Östervåla, Folk-Liv 1942, s. 18.

Värmlands län. Skrivelse den 31 mars 1836. Landshövdingen, som först remitterat ärendet till hushållningssällskapet, anför följande: "Beträffande åter bruket af Trädskor, så har Kongl. Hushållningssällskapet redan för längre tid sedan sökt dertill uppmuntra utan att då mötas af någon synnerlig framgång; likväl inser man nu mera i åtskillige orter inom Länet fördelen af deras begagnande och äger der äfven färdigheten att dem tillverka, såsom i Nysunds, Wisnums och Warnums socknar, hvarifrån trädskor också rekvireras och uppköpas af en Borgare i Carlstad Garfvaren L. M. Zettervall, som här alltid hållit sådana till salu för 16 sk Banco paret, och hvilka äro i allmenhet bättre gjorda än de som erhållits från Skåne eller Westergöthland." Det meddelas, att trädskor särskilt nyttjas av arbetare i brännerier, och landshövdingen framhåller, att de också böra vara särskilt lämpliga för ladugårdsarbete "eller i allmänhet der ej någon vigare fotrörelse såsom vid arbete på åker erfordras." Tjänligaste åtgärden för att utbreda bruket anses vara, att tjänstefolket får vissa par trädskor i lön. Om skor och träskomakare hitskickas, har Hushållningssällskapet lovat att fästa allmänhetens uppmärksamhet härpå.¹⁰

Kopparbergs län. Skrivelse den 25 november 1834. Länsstyrelsen önskar få 40 par av de utlovade provskorna, motsvarande ungefär antalet socknar i länet. Dessutom begäres ytterligare 25 exemplar av Nils Månssons anförande jämte närmare uppgifter om för träskotillverkningen lämpliga trädslag. För privatpersons räkning rekvirerades 10 par trädskor. Angående "undervisare" ville man återkomma senare.

Gävleborgs län. Skrivelse den 5 november 1835. Länsstyrelsen anser trädskor ej vara lämpliga i bergiga och steniga trakter och att de för den djupa snöns skull ej alls kunna nyttjas under vinterarbete med skog och körslor. Däremot borde trädskor kunna vara lämpliga för "de göromål som företagas inom och invid Bostäderna, äfvensom uti Ladugårdarne". Länsstyrelsen anhåller om 300 par trädskor att på försök utdelas till allmogen inom länet, varefter man sedan vill yttra sig angående undervisare.

Västernorrlands län. Skrivelse den 21 maj 1835, vari man bilägger en skrivelse från hushållningssällskapet i länet, daterad den 7 mars 1835.¹¹ I den senare omtalas, att vid en allmän sammankomst närvarande ledamöter meddelat, att trädskor "på flera orter i länet brukas sommartiden, eller i deras ställe skor af näfver, ehuru det dock vore bland ortens allmoge mest vanligt, att den årstiden gå barfota; men att bruka trädskor

¹⁰ Skrivelsen omtalas också i Th. Andersson, Värmlands läns kungl. hushållningssällskaps historia 1803—1903, Sthlm 1903, s. 281 f.

¹¹ I korthet också omtalad i Hj. Heden, Västernorrlands läns kungl. hushållningssällskap 1805—1904, del 1, Sthlm 1905, s. 67.

wintertiden, ansågs ej lämpligt för denna landsort, der snö i större mängd då nästan alla år faller. Hvad särskildt beträffar formen å de Träskor, som nyttjas i Skåne, så anmärkte En bland sällskapet's Ledamöter, att dessa skor, efter hans tanka, vore alltför tunga och klumpiga, och genom sin tyngd förmodligen ock förorsakade den missbildning å Lår och Ben, som utmärker Allmogen i nämde Provins, men att i de Nordligaste socknarne af detta län, äfvensom i Westerbottens sydligare socknar, såsom Nordmaling, sommartiden nyttjas, särdeles af Wallhjon, en sort träskor, som vore både lättare och bequämare och hvilkas bruk han derföre önskade måtte blifva införd så väl i Skåne som nästgränsande provinser, der bruket af Träskor är antaget." I länsstyrelsens skrivelse omtalas därutöver, att särskilt i fjälltrakterna användas träskor i form av kängor sommartiden vid "åkerkörslor och jordläggning", men att dessa icke skydda fötterna för köld under de långa och kalla vintrarna.

Jämtlands län. Skrivelse den 2 februari 1836. Landshövdingen meddelar: "enligt de underrättelser jag inom Jemtlands Län erhållit en stor del af allmogen härstädes sommartiden nyttja trädskor isynnerhet då den är sysselsatt med slåttern å widsträckta sankar myror i skogarne och att nästan alla de som äro sysselsatte med boskapens skötande i fjellen bruka enahanda skoplagg, såsom mest varaktige — — —."

Västerbottens län. Skrivelse den 16 januari 1835. Länsstyrelsen anser sig icke ha anledning till några åtgärder, innan modellskorna anlänt.

Norrbottnens län. Skrivelse den 19 januari 1835. Länsstyrelsen anför utförliga invändningar. Träskorna skulle under 8 månader av året vara oanvändbara på grund av köld, snö och vatten. Om sommaren går man barfota eller använder utslitna läderskor. Då här icke förspörjes den minsta lust för träskor, skulle det icke löna mödan att försöka införa sådana, "så widt icke de föreslagna trädskorna emot förmodan, skulle med egenskapen att vara, eller genom läder tillägg kunna blifwa så warma, som Lappskor eller med hö fyllda kängor, som wanligen här uti orten om wintern nyttjas, förena förmågan, att emotstå wattnets inträngande, äfwen då det stiger öfwer hela foten".¹²

¹² Som brevkoncept finnes bland Patriotiska sällskapet's handlingar ett förslag till svar på de invändningar, som gjorts av flera länsstyrelser rörande träskornas användbarhet vintertid. Det säges där, att det upplysts, att allmogen i södra Sverige spikade "stickade skaft" av samma slag som s. k. hårsockor runt träskorna och därigenom, när vädret så fordrar, "ej allenast fullkomligen ersätter den nytta som eljest de kostsamma stövelskaften skulle åstadkomma, utan ock då träskor inuti belägges med halm genom denna beklädnad i vida högre grad befredar både fot och ben för snöns och köldens befarade verkan." I ett särskilt p. m. omtalas Nils Månsson som sagesman till denna uppgift. — Att det skulle ha funnits träskostövlar med "stickade skaft" har förut varit okänt.

PATRIOTISKA SÄLLSKAPET VIDTAGER PRAKTISKA ÅTGÄRDER FÖR TRÄSKOBRUKETS SPRIDANDE.

Sedan Sällskapet mottagit de här ovan refererade svaren, beslöt man vid allmänt sammanträde den 31 oktober 1835 att upptaga skriftväxling med de olika landshövdingarna. Först gällde det då frågan om de i utsikt ställda provskorna. Nils Månsson hade lovat att i Skåne låta förfärdiga träskor för Sällskapets räkning, och i ett brev till hustrun från Stockholm den 31 oktober 1834 skriver han därom: "Jag har lofwat skaffa 100 par träskor hit till Stockholm män mycket wälgorde, du skall fråga Bengt Mårtensson i Wallarum om han will göra dem och till wad pris han will lämna dem i Skumparp". I slutet av året ankom också 114 par träskor till Sällskapet, vilka följande år distribuerades till länsstyrelserna i Gävle, Falun, Uppsala och Västerås. Men Sällskapet hade ju för sitt syftemål behov av ett vida större antal och har tydligen också anhållit härom, ty i ett brev från Nils Månsson till en av sönerna den 6 mars följande år (1834 års riksdag fortsatte till i maj 1835) gäller det ytterligare 400 par, som man skall försöka få en nämndeman i L:a Långaröd att ombesörja.¹³ Detta lyckades icke, vilket kom att åsamka Sällskapet åtskilligt besvär och ytterligare fördröja de praktiska åtgärderna i träskopropagandan. På våren 1836 hade man dock tröttnat på att vänta och anhöll i en skrivelse i mars hos länsstyrelsen i Malmö, att den skulle åtaga sig utföra träskobeställningen. Man bifogade även en distributionslista: Piteå 30, Umeå 25, Gävle 300, Falun 40, Uppsala 105, Västerås 500, Härnösand 45 samt till Sällskapets adress i Stockholm 100 par. I ett brev i juli uppmanas länsstyrelsen till skyndsam verkställighet av vad som ovan sagts. Här anhölls också liksom i föregående brev om en undervisare i träskotillverkning, och man hänvisade till att länsstyrelserna i andra län uttryckt otålighet över att de utlovade åtgärderna låtit vänta på sig. I ett svar två månader senare meddelade länsstyrelsen i Malmö, att även den vänt sig till Nils Månsson, "under förmodan att han i verkställigheten skulle wisa samma nit som i Propositionen". Man motiverade också sin hänvändelse med att träskotillverkningen "idkas nästan endast i den ort, hwaräst Nils Månsson är boende och hwilken är härifrån aflägsen". Men det kan vara så, säges det, att Nils Månsson vid närmare eftertanke liksom länsstyrelsen anser, att provskor äro av föga nytta utan att det vore bättre med undervisare. Men eftersom allmogen i länet inte har behov av att söka förtjänst på annat håll föreslår länsstyrelsen, att Sällskapet i stället efterfrågar sådana i Kronobergs län.

Med länsstyrelsen i detta län hade Sällskapet redan trätt i särskild kontakt, då det tidigare anhållit, att Växjölandshövdingen måtte avsända provträskor

¹³ Förf. tackar rektor E. Ingers för de båda här anförda brevcitaten. Originalen finnas bland Nils Månssons i Lunds universitetsbibliotek förvarade papper.

- till länsstyrelsen i Linköping (som dock senare avböjde) samt att i sitt län efterfråga någon träskomakare, som vore villig att bege sig som undervisare till Östergötland. Av kollegan i Linköping erhöll dock landshövdingen i Växjö beskedet, att någon församling icke hade anmält sig för sådan undervisning. Den småländska företagsamheten förnekade sig i alla fall inte. Flera träskomakare avreste på egen risk till Östergötland men utan framgång.¹⁴ Sedan Sällskapet fått beskedet från Malmö, får länsstyrelsen i Växiö ytterligare uppdraget att anskaffa träskomakare, som ville stå till förfogande på andra håll för undervisning. När frågan härom är klar — villkoren är en dagsförtjänst på 32 à 36 skilling samt fritt logi och fri skjuts — ger Sällskapet besked, att vederbörande kunna bege sig direkt till Uppsala. Samtidigt beställer Sällskapet också ett parti träskor à 500 par, vilka av landshövdingen på en utlyst auktion i juni 1837 upphandlades av tillverkare från Sunnerbo och Kinnevalds härader.

Först efter tre år kunde sålunda Sällskapet få tillfredsställelsen att se den första praktiska åtgärden genomförd i sin träskopropaganda. Vid allmänna sammankomsten den 30 september 1837 beklagar också förvaltningsutskottet, att man förut under så lång tid blott kunna meddela om missöden, en sak som man med något fog delvis skyller på Nils Månsson. Vid denna tidpunkt hade dock "Ljusets bonde" redan avlidit och orsaken till hans underlåtenhet hade nog varit mindre felande vilja än av sjuklighet och överanstängning nedsatta krafter. Nu hade dock Sällskapet erhållit två "i träskomakeriyrket väl kunnige landtmän" från Kronobergs län (de voro torparen Johan Jonasson från Dädesjö socken och bonden Peter Johansson från Kalvsviks socken), vilka från den 17 maj och under hela sommaren arbetat i Uppsala län. Att just detta län först kommit ifråga, torde ha berott på ett framhållande från hushållningssällskapet, att önskan om att få till stånd en träskotillverkning i länet var livlig. I hushållningssällskapets historik omtalas, att åtskilliga av sällskapets medlemmar först övertalade sina tjänare att använda träskor (det måste ha varit av de av Nils Månsson från Skåne anskaffade skodonen). Det uppgives också, att de småländska träskomakarna bedrevo en tillverkning i ganska stor skala, i ett brev omtalas att de enbart vid Söderfors bruk tillverkade omkring 900 par. Även några inom länet boende personer upplärdes att tillverka träskor, och en av dem erhöll 1838 av hushållningssällskapet en silversked för sina tillverkningar.¹⁵ Detta var ankarsmeden Pehr Forsslund vid Söderfors bruk. Även kolardrängen Anders

¹⁴ Det är alltså i sak icke alldeles riktigt, när det i not 7 a. a. säges, att Patriotiska sällskapets initiativ "förblev endast ett uppslag, ity att de utlovade instruktörerna aldrig infunnit sig".

¹⁵ S. E. Bring, Uppsala läns kungl. hushållningssällskap 1815—1915, del 1, Uppsala 1915, s. 106.

Fig. 3. Träskor från Färs härad, Skåne. Över vristen ett pressat mässingsband.
Nordiska museet 49998.

Lundberg och dagsverkskarlen Anders Berglund vid samma bruk hade upplärts av de inkallade träskomakarna, och även dessa båda personer uppgives ha tillerkänts belöningar av hushållningssällskapet för ernädd skicklighet i träskotillverkning. Förutom vid Söderfors hade de två smålänningarna varit verksamma i Fundbo och Bondkyrka socknar intill Uppsala, dels hos ett par högreståndspersoner, dels även hos en nämndeman. Om den framgång de haft vittnar också, att i en skrivelse från hushållningssällskapet i december 1837 omtalas, att den ene av träskomakarna jämte en kamrat från hembygden ha för avsikt återkomma och nästa år bosätta sig på Marielunds ägor i Fundbo. I hushållningssällskapets protokoll från januari 1839 omtalas också, att på denna egendom nyligen bosatt sig som torpare en "i Träskoarbete ganska skicklig person". Det fanns alltså grundad anledning för hushållningssällskapet att i sin årsberättelse för 1838 meddela, att träskotillverkningen som yrke "numera kan anses vara i Länet stadgad". I det nyss citerade protokollet från januari följande år omtalas, "att tillverkningen af träskor inom Länet numera så tilltagit, att snart hvarje Landthushållare, som önskade att

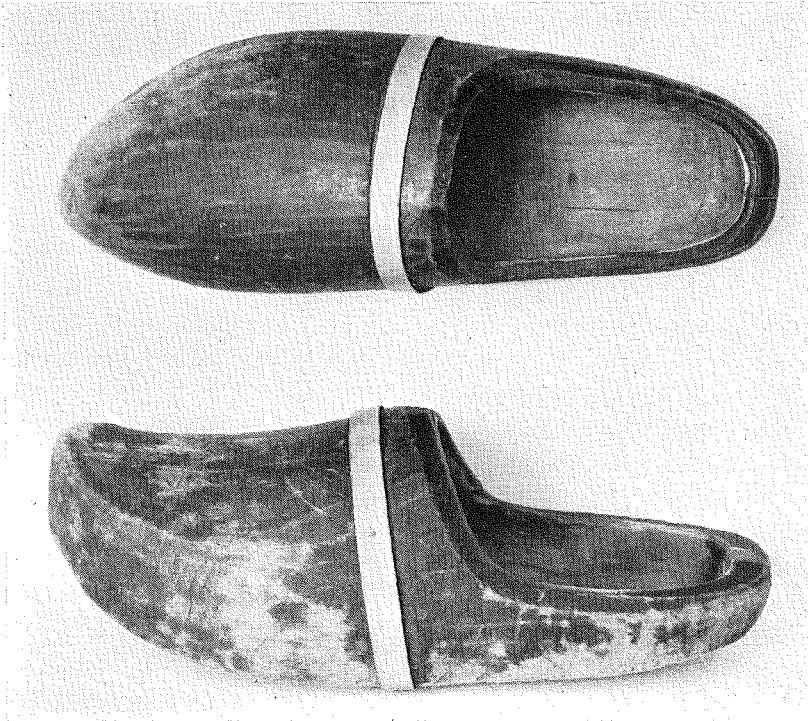

Fig. 4. Träskor från Gårdsby socken, Småland. Brun målning, metallband över vristen. Nordiska museet 224786.

förse sig med sådana för arbetsfolk nyttiga plag, kunde dem erhålla.”¹⁶ I vilken utsträckning den uppländska lantbefolkningen verkligen använde sig av den nya yrkesskicklighet, som genom Patriotiska sällskapets initiativ nu stod till buds, är en annan sak. Att träskomakare ovan omtalas just från ett bruk är nog ingen tillfällighet. Här voro smederna förut förtrogna med träbottnade skor, även om dessa voro av helt annat utseende, jämför fig. 10.

Från Uppland skickades sedan de båda småländska träskomakarna till Gotland. Men under en mellantid på några dagar vistades de också på en egendom nära Stockholm (tillhörig Sällskapets ordförande) och där hade de även undervisat en person i träskoslöjd. Om resultatet yttrar sig utskottet mycket optimistiskt: ”sedan en hvar af gårdens tjänande och arbetare blifwit försedd med träskor, äfvensom en och annan af grannskapets tjänstefolk, har hogen för bruket deraf allt mer tilltagit, så att alla som nu

¹⁶ Upsala läns Kongl. Landthushållningssällskaps handlingar, h. 22, s. 8, 20, 30. — För hänvisning härtill har förf. att tacka förste bibliotekarien S. E. Bring.

äro ägare af ett par trädkor yttra högt deras önskan att alltid kunna förse sig med denna hittills för dem okända fotbeklädnad". Utskottet säger sig också ämna utlämna trädkor för försäljning till några av Stockholms hökare. Det är kanske på så sätt försälda skor som till ett mindre belopp redovisas i räkenskaperna.

Från slutet av augusti till början av oktober arbetade de båda smålänningarna på Gotland, varifrån landshövdingen omvittnar att man var mycket belåten med deras arbete. Om deras verksamhet skriver han vidare i ett brev till Sällskapet i oktober 1837: "De första åtta dagarna af deras härvaro meddelades af dem undervisning på härvarande Arbetshus. Sedermera hafva de på 3ne särskilda ställen på Landet fortsatt denna undervisning, där flere bland allmogen, som förut ägde någon kunskap i arbetsättet lyckats inhämta nödig färdighet i trädkoarbetet och hvilken färdighet man har hopp genom fortsatt arbete skall blifva fullkomnad, hälst flere sattser verktyg blifvit förfärdigade efter deras medhafde instrumenter, hvilka äfven sluteligen blifvit inköpte till härvarande arbetshus".

Vid Sällskapets ovan omtalade allmänna sammanträde 1837 erhöll arbetsutskottet tillstånd att fortsätta undervisningen i träskotillverkning. Så skedde också. I en skrivelse i augusti 1837 meddelade landshövdingen i Gävleborgs län, att han uppmanat innevånarna i hela sitt län att begagna trädkor och att rekvirera en person att undervisa i deras förfärdigande, men att det blott var i Gästrikland och i några socknar i södra Hälsingland som man uttalat önskan härom. Landshövdingen räknar med att denne träskomakare skulle vistas i länet 3 à 4 månader. Patriotiska sällskapets handlingar visa också, att den ovan omtalade träskomakaren Anders Lundberg i Söderfors enligt landshövdingens önskan under 1838 avsänts till länet. Även i fortsättningen önskar man här hans hjälp och först 1840 meddelar länsstyrelsen att Lundbergs arbete inom länet var avslutat.

Under 1838 bedrevos underhandlingar om undervisning i träskotillverkningen även med länsstyrelsen i Värmlands län. Här övertogs dock initiativet först av en enskild person, en av hushållningssällskapets medlemmar, som inkallade en träskomakare från Kronobergs län. "Då det visade sig," säges det i hushållningssällskapets historik, "att de af honom förfärdigade träskorna hastigt vunno insteg i trakten föranstaltade hushållningssällskapet om hans närvaro inom länet äfven under de närmast följande åren, då han inom de socknar, som hos sällskapets sekreterare anmält sin önskan om hans biträde, utöfvade sin handtering".¹⁷ I femårsberättelse för länet omtalas att denne träskomakare under åren 1838—41 varit verksam "inom de flesta härader i provinsen, hvarest bruket af trädkor således spridt sig."¹⁸

¹⁷ Andersson, i not 10 a. a.

¹⁸ Femårsberättelse 1838—42, s. 23.

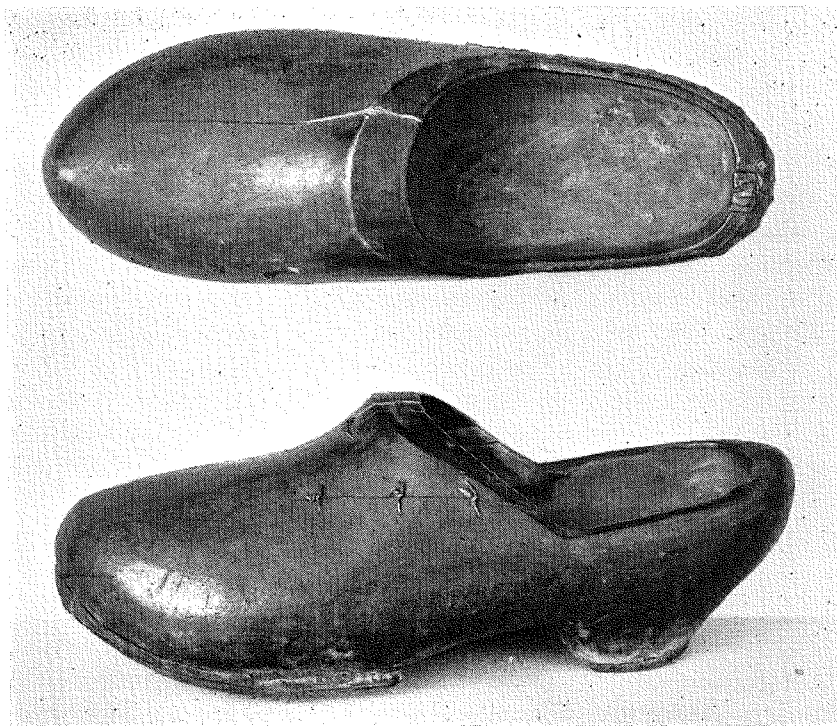

Fig. 5. Träskor från Skuttunge socken, Uppland. Nordiska museet 109078.

Landshövdingen i Västerås län hade i sitt svar visat större intresse än någon av sina kollegor för Sällskapets projekt. Han hade rekvirerat ej mindre än 500 par träskor, och Sällskapet självt ifrågasatte senare om det ej kunde räcka med ett mindre antal, då man nu i stället kunde ordna med undervisning. Beställningen effektuerades dock i viss utsträckning; genom handlingar hos länets hushållningssällskap framgår, att detta genom Sällskapet "begåfvats med 300 par träskor och blifvit i tillfälle att till hvarje församling i länet som modeller utdela ett par dylika".¹⁹ På sommaren 1837 erbjöd Patriotiska sällskapet länsstyrelsen, att de båda ovannämnda träskomakarna från Småland skulle bege sig till Västmanlands län under sensommaren. Med hänsyn till årstidens brådskande göromål ansåg landshövdingen dock lämpligt att för tillfället avböja erbjudandet. I Sällskapets tryckta verksamhetsberättelse omtalas emellertid att undervisning i träskotillverkning även meddelats i detta län. Det torde ha gällt Östervåla, som är grannsocken

¹⁹ A. Hahr, Västmanlands läns Kungl. Hushållningssällskap 1815—1915, del 1, Uppsala 1915, s. 37.

till Söderfors. Här synes företaget dock icke ha blivit någon framgång. Så omtalar ett sockenstämmoprotokoll 4 april 1841, att meddelande då lämnats om att träskomakare Lundberg gav undervisning i⁴ träskoslöjd men att något intresse härför icke fanns i socknen.²⁰

Undervisning i träskoslöjd torde även ha varit planerad för Södermanlands län. I historiken över länets hushållningssällskap omtalas, att 1837 skulle ledamöterna anmodas att på kortare tid giva kost och logi åt en av Patriotiska sällskapet anställd träskomakare. Som modeller vid undervisningen inköptes samma år tio par träskor från Blekinge. Historikens författare tillägger: "Det är dock sannolikt att hushållningssällskapet var ganska likgiltigt för hela saken, ty enligt dess protokoll hade det sig bekant, att bruket av träskor redan förut var skäligen allmänt känt bland den arbetande klassen."²¹ Detta sista uttalande går stick i stäv mot länsstyrelsens ovan sid. 38 citerade och antagligen mer med verkliga förhållandet överensstämmande åsikt.

Om finalen på Patriotiska sällskapets träskopropaganda läser man i protokollen från de allmänna sammankomsterna 30 juni och 29 september 1841. Av de anskaffade träskorna har man då kvar ett restlager på 363 par som man först beslutar att ställa till vissa hushållningssällskaps förfogande. Men sedan finner man, att detta skulle innebära en dubbling av tidigare vidtagna åtgärder och slutbeslutet blir, att man skall undersöka om träskorna "med nytta kunde utdelas till åtskilliga allmänna inrättningar i hufvudstaden".

TRÄSKOPROPAGANDA FÖRE OCH EFTER PATRIOTISKA SÄLLSKAPETS INITIATIV.

År 1754 utfärdade landshövdingen i Skaraborgs län Gabriel Falkenberg en kungörelse angående "Nyttan utaf Träskors brukande jämte uträkning på besparing af Läder".²² Hans tanke var densamma som senare Nils Månssons: läderförbrukningen var stor och åsamkade genom importen stora kostnader för landet. "Af andra orters efterdömen" har landshövdingen fått idén att bruk av träskor skulle spara mycket läder och föreslår, att varje

²⁰ Förf. tackar för denna uppgift fil. lic. G. von Schoultz, som också meddelat, att ett sockenstämmoprotokoll från Östervåla från den 14 jan. 1838 noterar, att Patriotiska sällskapet lämnat ut träskor och erbjudit bistånd med undervisning i deras tillverkning, jfr ovan s. 39. Socken avböjde även då anbudet.

²¹ J. A. Almquist, Södermanlands läns kungl. hushållningssällskap 1814—1914, Stockholm 1914, del I, s. 145.

²² M. Staaf, Oeconomiska samlingar uti Skaraborgs län, Göteborg 1769, s. 94 ff. — För hänvisning till denna uppgift har förf. att tacka docent J. Granlund.

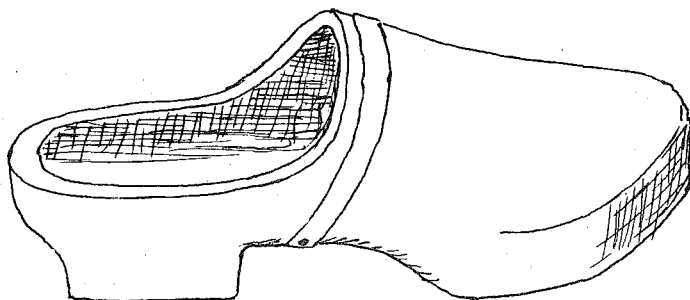

Fig. 6. Träska från Hellvi socken, Gotland. Järnband över vristen.
Teckning av C. Franzén, E. u. 18084. (E. u. = Etnologiska undersökningen vid Nordiska museet).

husbonde ersätter ett par av de läderskor han är skyldig lämna sitt tjänstefolk med två par träskor. Han beräknar, att härigenom i länet skulle kunna sparas 60.000 läderskor motsvarande 7.500 hudar och representerande ett penningvärde av 52.500 dlr smt. Om de praktiska åtgärder landshövdingen redan låtit vidtaga meddelar han följande: "— — — jag låtit undervisa Bonden Lars Larsson på hemmanet Lilla Sillenet, beläget i Kinne härad och Lungnäs Sockn, om rätta sättet, at på Skånska wiset de samma förfärdiga, hvarigenom denne Bonde därutinnan redan äger den handslöghet, at han härmed kan betjena detta Länets Inwånare; hwarförutan, om de efter min önskan blifwa til bruk och nyttjande antagne, skal jag än vidare föranstalta, det han med färdige Trä-skor, reser kring Länet, på det at större delen af detta Länets Inwånare, som hwarken sedt Trä-skor eller kunna weta deras nytta och bruk, desto mera måtte upmuntras, at til deras antagande, sig beqwäma låta; äfwen som jag nu låter göra 60 par, at 10 par däraf til hwardera af de i Länet warande 6 Städer afsända, som utan betalning til almogen skola utdelas, på det därigenom ännu mera håg och lust för denna hälsosamma inrättning, hos Inwånarne måtte upwäckas. Hwilket Kronobetjeningen anbefalles almänneligen å Predikostolarne afkunna låta, samt waksamt besörja, at denne för Lands-orten så nyttige förfatning, måtte winna en önskelig fullbordan."

Landshövding Falkenbergs träskopropaganda var ett typiskt utslag av frihetstidens utilitaristiska strävanden även i fråga om den enskildes hushållning. I sin Skånska resa uttryckte Linné saken så, att det är små utkast av den privata ekonomien som lägga grund till den stora.²³ Den skoprästavlän, som omtalades i inledningen till denna uppsats, kunde också i samband med förmyndarregeringens politik ses i ett större ekonomiskt sammanhang. Nästa

²³ C. v. Linné, Skånska resa, Stockholm 1751, företalet.

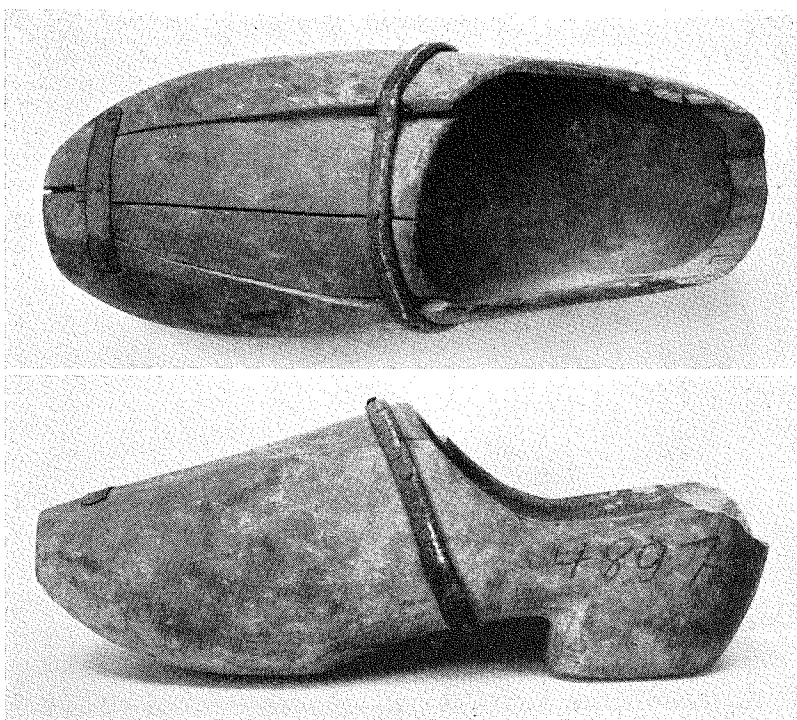

Fig. 7. Träska från Tveta, Himmets socken, Västmanland. Enligt uppgift har denna typ av träskor varit vanlig i Himmets socken. Västmanlands forminnesförening 4897.

nationella ekonomiska uppräckning och aktualiserade behov av sparsamhet kom efter de napoleonska krigs- och krisårens slut. Då dyker på nytt upp intresset för träskorna. I den ovan s. 39 anförda skrivelsen från Örebro län omtalas hur hushållningssällskapet här redan 1814 ivrat för införandet av träskor och en antydning om liknande åtgärder lämnas även från Värmland, s. 40. I Halland hänvisade hushållningssällskapets förvaltningsutskott i anledning av Patriotiska sällskapets skrivelse till att "kon. bef. på hushållningssällskapets begäran för länge sedan härom [ang. träskors användande] i sina kungörelser utfärdat en lämplig uppmaning".²⁴ Samma fråga hade också upptagits inom Jönköpings läns hushållningssällskap, där förvaltningsutskottet 1817 fäste uppmärksamheten på "nyttan af träskors allmänare bruk". Det säges här att hos "en stor del" finnes en farlig fördom "emot träskors nyttjande, hwilket anses såsom nästan skamligt och med ett wisst föragt". Utskottet ifrågasätter, att när kassan så tillåter utfästa premier

²⁴ Danström m. fl., i not 3 a. a.

för användning av träskor på sådana orter, där de förut ej allmänt brukats.²⁵

Det är föga troligt, att en dylik träskopropaganda, som man alltså känner från minst fyra län i början av 1800-talet, skulle upptagits av de olika hushållningssällskapen helt oberoende av varandra. Av en kungörelse från Örebro län, som gör reklam för hushållningssällskapets ovan omtalade på Dyringe stationerade undervisare i träskotillverkning synes det dock som om det från början varit fråga om ett rent personligt initiativ av landshövdingen, "som hit till Orten ifrån Skåne anskaffat en Person, som är öfwad att göra Skor af träd och som äger den färdighet att tretton à fjorton par sådane Skor af honom hwarje dag kunna tillverkas".²⁶ Som sin motivering för frågans upptagande anger förvaltningsutskottet i Jönköpings län, att "en af egentlige orsakerne till Tjenstehjons uppstegrade löner, ligger i behofwet och dyrheten af deras skor". Någon hänvisning till liknande åtgärder på andra håll göres icke.²⁷

Genom den framvällande industrialismen och inför faran av den tilltagande emigrationen uppstod under 1800-talets senare årtionden ett starkt intresse för att den gamla hemslöjden icke skulle försvinna; så uttalade t. ex. 1872 års riksdag det önskvärda i att hemslöjden befrämjades. I Östergötland lämnade länets Hushållningssällskap 1873 ett anslag för att hjälpa hemslöjden, och dessa medel användes bl. a. till att bedriva undervisning i träskomakeri i Kinda och Hanekinds härader.²⁸ Samma år vände sig greve Cl. Lewenhaupt på Klastorp i V. Vingåkers socken till Södermanlands hus-

²⁵ Jönköpings Läns Hushållnings-Sällskaps Handlingar, 3:e häftet, Jönköping 1817, s. 15; G. Säve m. fl., Jönköpings läns hushållningssällskaps historia 1814—1913, del I, Jönköping 1914, s. 65.

²⁶ Örebro läns kungörelser den 11 sept. 1815.

²⁷ Orsaken till att träskofrågan blev aktuell i Halland och Värmland är obekant. Någon uppgift om åtgärder för ökat bruk av träskor återfinnes ej i de äldre protokollen från Hallands läns hushållningssällskap. Den omtalade kungörelsen från samma län har ej heller kunnat påträffas. Sökandet härefter försvåras genom att diarier icke finnas från denna tid över landskansliets in- och utgående skrivelser; en genomgång av själva konceptböckerna har icke gjorts. I de tryckta årsberättelserna från Värmlands läns hushållningssällskap saknas uppgift om en tidigare träskopropaganda och sällskapets alla äldre protokoll ingo förlorade vid Karlstads brand 1827.

²⁸ Schött, i not 7 a. a. s. 450. — Hushållningssällskapet omtalar i en skrivelse 1873 att "under loppet af ett par år försök gjorts att i länet införa ett allmännare begagnande af träskor, för hwilket ändamål en skicklig träskomakare från Skåne varit anställd, som jemväl haft till åliggande att undervisa i förfärdigande af dessa plagg. Detta försök har på de orter der mannen varit i verksamhet haft den ganska oväntade framgång, att han och eleverna icke medhunnit att tillverka så många som bestälts, hvarföre Sällskapet torde komma att tillsvidare fortgå även i denna riktning." Hushållningssällskapens — — — avgivna yttranden ifråga om husslöjden, Stockholm 1874, s. 22.

Fig. 8. Träsandaler från Rätans socken, Jämtland. Nordiska museet 102462.

hållningssällskap och fäste dess uppmärksamhet på möjligheten att införa bruket av träskor, i det att han vid sin slöjdskola anställt en skicklig träskomakare. Han erbjöd nu hushållningssällskapet att få sända dit elever, och sällskapet lät uppmaningen gå vidare till sina gillen. Jönåker och Hölebo sände också elever till Klastorp, vilka sägas sedan var i sin ort ha undervisat i träskomakeri och andra husslöjder.²⁹ Även Örebro läns hushållningssällskap önskade 1874 att få begagna undervisningen i träskotillverkning på Klastorp för att sedan "kunna på lämpliga orter inom länet meddela fri undervisning i konsten att göra hvarjehanda skodon af Trä". Det visade sig dock omöjligt att få några elever att skicka till slöjdskolan.³⁰

Bruket av träskor har tydligen också gynnats genom kommunala åtgärder i samband med fattigvården. Sålunda omtalar en sagesman från Söderby-Karls socken i Uppland, att fattigvårdsstyrelsen i hans barndom på 1870-talet tog hem ett parti träskor "helt av Trä", som delades ut bland fattighjonerna i sock-

²⁹ Almquist, i not 21 a. a., del 2, s. 406.

³⁰ Jonsson, i not 8 a. a. s. 199.

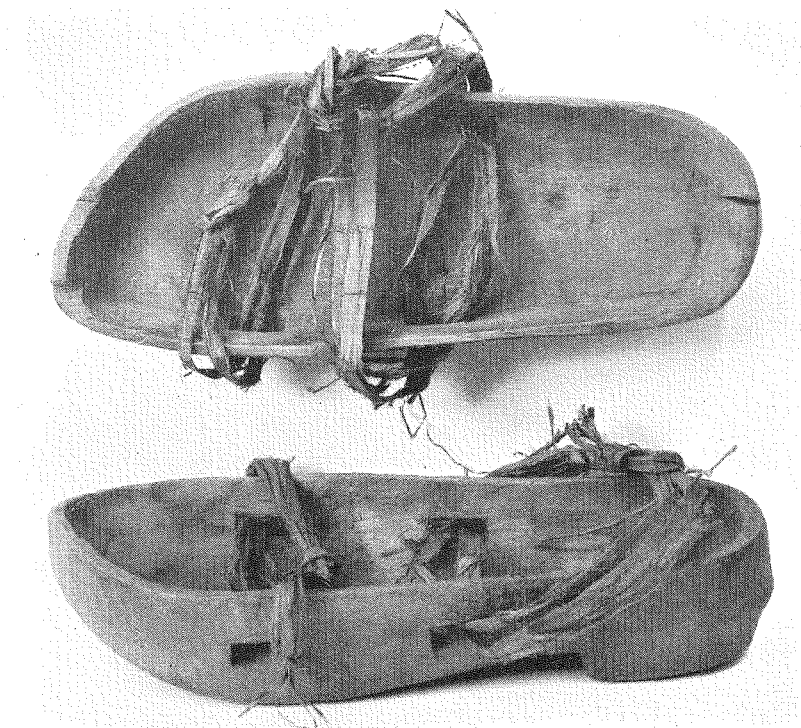

Fig. 9. Träsandaler, "vallskor", från Korsbyn, Karlanda socken, Värmland.
Användes "av vallhjon vid gätning i skogen". Nordiska museet 6353.

nen. I en uppteckning från Kungsåra socken i Västermanland säges om de "urholkade träskorna", att de "har varit sparsamt förekommande här i landsbygden, men på inrättningar och ålderdomshem lär de ha förekommit mera."³¹

FÖRHÅLLET MELLAN TRÄSKORNA I NORRA OCH SÖDRA SVERIGE.

Redan av de ovan s. 34 ff. anförda yttrandena från länsstyrelser och hushållningssällskap framgår, att de av trä tillverkade skor som funnits i södra och norra Sverige varit av helt olika slag. Fig. 3—7 å ena sidan och fig. 8—9 å den andra ge exempel på dessa båda träskotyper. Av ytterligare en annan sort voro de träskor som användes vid bruk och gruvor i Västmanland och Närke, fig. 10. Sådana skor ha brukats av bruks- och gruvarbetare i flera

³¹ E. u. 17131 (Uppland) och 19330 (Västmanland).

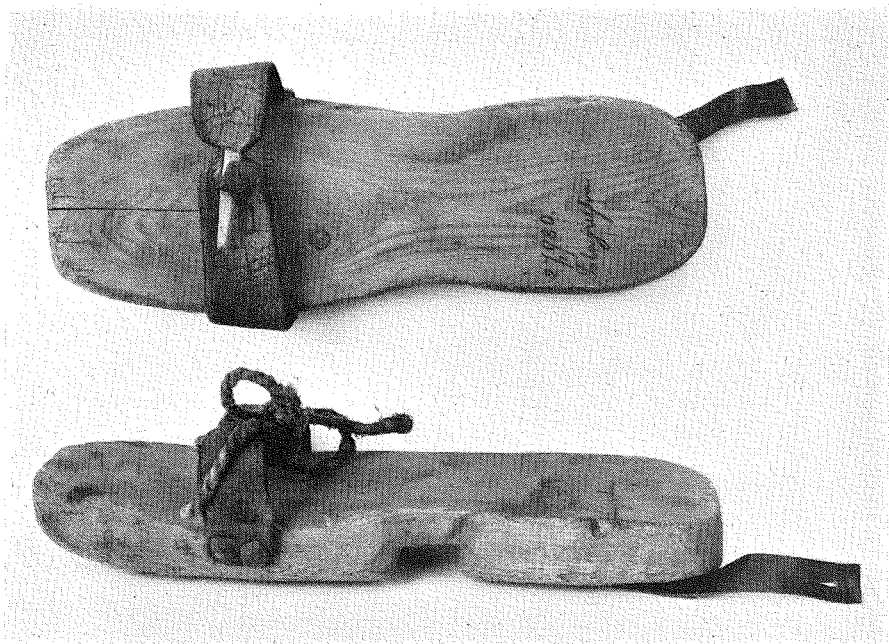

Fig. 10. Skor av trä från Sala gruva. Nordiska museet 27980.

landskap och tillhöra yrkesdräkten.³² De synas ej ha använts av jordbruksbefolkningen och förekomma ej inom ett större sammanhängande utbredningsområde utan ha väl kommit i användning samtidigt med arbetsmetoder och redskap i övrigt.

Vad Patriotiska sällskapet avsåg med träskor var dock endast den sydsvenska typen, fig. 3—7, och det är också denna som träskopropagandan i övrigt har gällt. Av ett speciellt etnologiskt intresse är förhållandet mellan den sydsvenska och den nordsvenska träskon, den senare här i fortsättningen med en nyskapad benämning kallad träsandal. I arbetet om Skånes folkdräkter har jag tidigare framhållit, att träskorna i vårt land sannolikt gå tillbaka till förhistorisk tid och att de från västra Europa ha spritt sig utmed kusterna mot väster och norr och då tidigast nått Skåne och dess grannlandskap.³³ I förbigående har jag i samma arbete även omnämnt den norrländska träsandalen och menat, att man här hade den äldsta formen av en sko av trä, som också en gång tidigare skulle existerat i södra Sverige. Lennart Björk-

³² Jfr Gunnel Hazelius-Berg, *Arbetsdräkt, i Arbetaren i helg och söcken*, del 1 (i Den svenska arbetarklassens historia), Stockholm 1943—44.

³³ Förf., *Skånes folkdräkter*, Stockholm 1935, s. 237 ff.

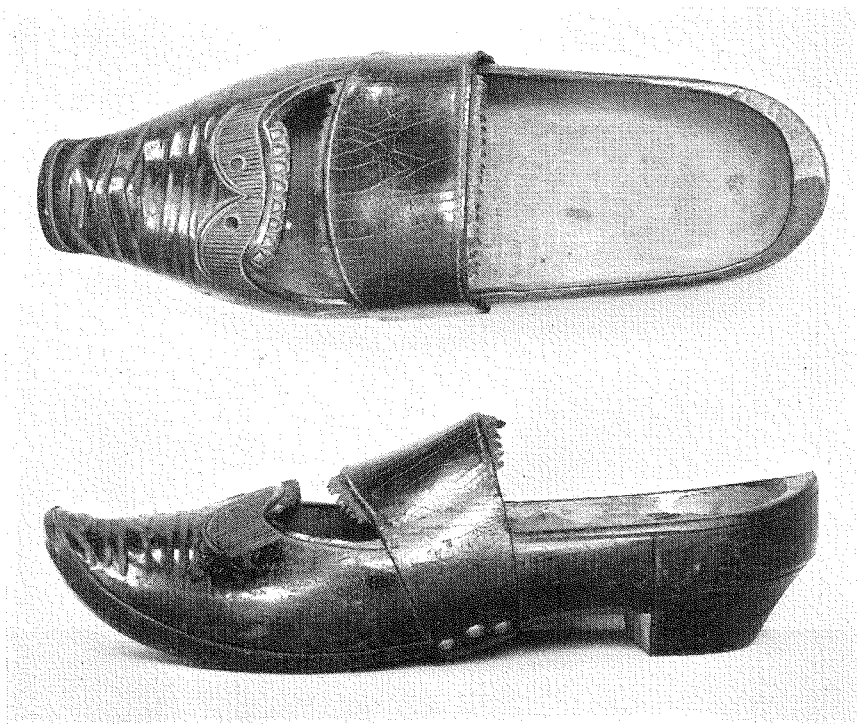

Fig. 11. Träskor från Häljarp, Tofta socken, Skåne. Nordiska museet 15668.

quist har senare opponerat emot denna åsikt. Träsandalen är i stället, menar Björkquist, "en för skogs- och myrmark lämpad form, som väl till typen är primitivare än den slutna träskon, men ej behöver vara äldre än denna; snarast bör den betecknas som en, av förhållandena betingad sidoform till den syd- och västsvenska träskon". Om uppkomsten säger Björkquist: "Var den jämtsk-västerbottniska sandaltypen uppstått är en fråga, som på nuvarande ståndpunkt knappast torde kunna slutgiltigt besvaras. Med hänsyn till utbredningen och den allmänna förekomsten torde man dock kunna gissa på antingen Västerbottens län eller västra Jämtland. Uteslutet är naturligtvis ej heller att den ursprungligen kommit från Norge, ehuru den sporadiska förekomsten där i våra dagar knappast talar därför. Dock kan ju förekomsten tidigare ha varit mer omfattande. Sandaltypen är ju ock till principen enkel, och dess inträngande på jämtskt område kan ha skett ganska tidigt."³⁴

Grundvalen för min tidigare emot ovanstående helt motsatta åsikt var att

³⁴ L. Björkquist, Jämtlands folkliga kvinnodräkter, Uppsala 1941, s. 149 ff; dens., Trä- och näverskor i Jämtland, i Rig 1938, s. 15 ff.

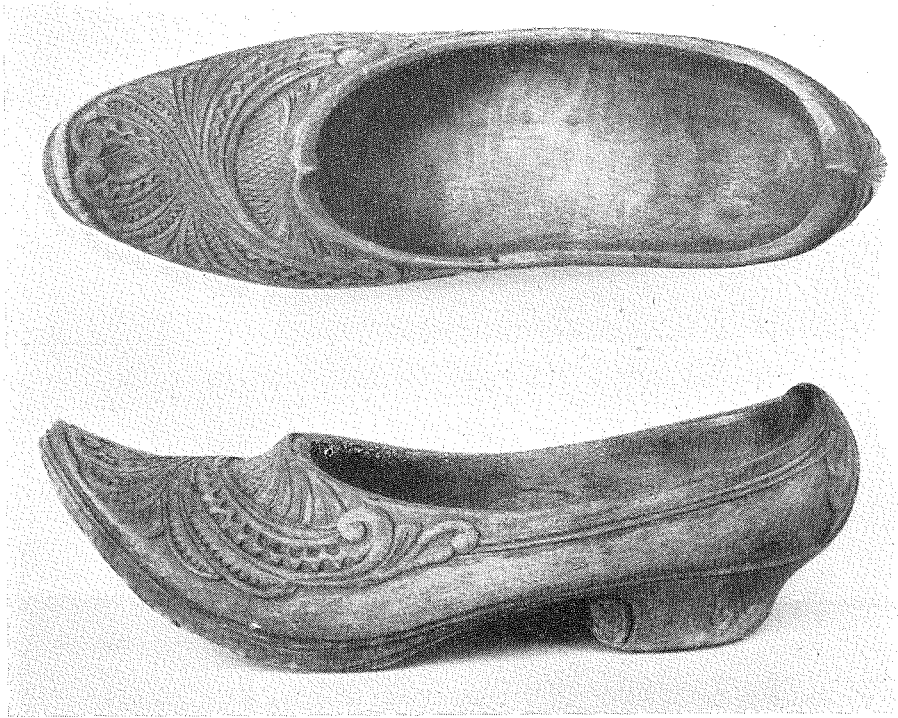

Fig. 12. Traskor från Säterdalen, Norge. Till traskorna finnes följande uppgift, lämnad av en norsk sagesman: "Alla som gå i ladugården använda traskor, men dessa, som kallas 'klompa' äro av mycket enkel beskaffenhet. I Säterdalen ha de anv. traskor även inne, men dessa voro finare. En skollärare gjorde fint utsirade traskor". De här avbildade traskorna äro av denne lärares tillverkning. Nordiska museet 196237.

jag ansåg olikheten mellan traskon av sydsvensk typ och träsandalen så stor, att den senare inte kunnat utveckla sig ur den förra. Däremot skulle man med min teori ha fått en förklaring på likheten mellan å ena sidan den norrländska träsandalen och å andra sidan sådana skånska och estniska traskor som fig. 11 och 14 a och b. Jag räknade därvidlag med ett över västra Sverige via Norge av ålder sammanhängande utbredningsområde från Skåne till Norrland. Detta var i viss utsträckning felaktigt, ett sådant landvägen sammanhängande område har inte existerat.

Enligt de anförda rapporterna från Jämtlands och Västernorrlands län ha träsandalerna på 1830-talet förekommit i Jämtland och Härjedalen, i norra Ångermanland och i södra Västerbotten. Ett bevarat exemplar är även känt från Värmland, fig. 9. Vad sedan beträffar utbredningen av de sydsvenska traskorna, så visa i själva verket redan de äldre litterära uppgifter, som an-

Fig. 13. Flicka enl. uppgift från Bretagne, oljemålning av August Hagborg. Ägare: rektor Gustaf Nilsson, Stockholm.

förts i Skånes folkdräkter,⁸⁵ att träskornas tidigare förekomst ännu under 1700-talets senare hälft varit begränsad till sydligaste Sverige. Att träskorna då voro i användning endast i vissa delar av Småland framgår nämligen av Hårlemans reseuppgift 1759, där han talar om det "nyttige och hälsosamme skånske träskors bruk, som wi under nedresan funno redan vara antagit uti en del av Småland." I fråga om förekomsten i Halland säger samme författare, att träskor redan börja upphöra i Halmstadstrakten, en uppgift som senare bekräftas av norrmannen Wilse. Här ha dock tydligen träskorna då varit i spridning norrut, ty redan Barcheus omtalar 1773 att träskoområdet

⁸⁵ Se där anförd källförteckning, s. 343. Den där i not 5 omtalade rikt snidade träskon, som efter Wistrand anges härröra från Bohuslän, utgör ett strandfynd 1879 vid Gåsevik på Skaftön. Dess verkliga härkomst är alltså oviss och den ger inget stöd för att träskor av gammalt skulle funnits i landskapet.

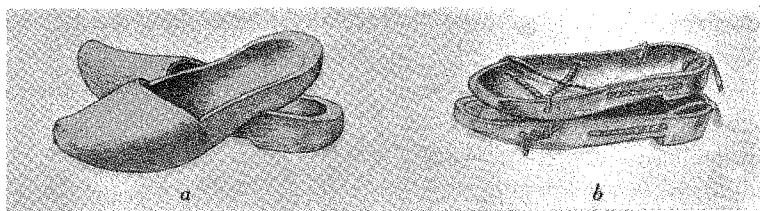

Fig. 14 a och b. Träskor och träsandaler från Estland. Efter I. Manninen, *Eesti rahvariiete ajalugu*, Tartu 1927, s. 474

sträckte sig ända upp till Varberg. Vid ostkusten gick träskornas nordgräns längre söderut. När Arndt 1804 reser från Kalmartrakten och norrifrån kommer till Blekinge, säger han, att bruket av träskor "bliver allmännare ju närmare man nalkas Karlskrona". Under århundradet mellan Härlemans uppgift 1759 och den tid, som den levande folktraditionen når till, ha träskorna fått en mycket kraftig spridning mot norr. De utförliga uppgifter som anförts i det föregående ha syftat till att visa hur denna spridning i vissa hänseenden tillgått. I fråga om allmogens äldre dräktskick visar sig oftast ha förekommit en kontinuerlig spridning från bygd till bygd.³⁶ Även i fråga om träskorna har tydligen en kraftig sådan spridning ägt rum norrut från det halländska-skånska-blekingska området. Men när Arndt 1804 reser genom Västergötland, omtalar han träskor så långt upp mot norr som från Vadsbo härad, och hit kunna de ej hunnit genom en kontinuerlig spridning söderifrån, utan förekomsten måste vara ett resultat av landshövding Falkenberg's åtgärder från 1700-talets mitt. Vi ha alltså här ett exempel på hur ett ingripande från myndigheterna direkt kunnat påverka dräktskicket. Vad den propaganda betytt, som tydligen mer eller mindre flyktigt bedrivits av flera hushållningssällskap i början av 1800-talet, är svårt att konstatera. Från Värmland uppges direkt, att resultatet blivit negativt, men i Örebro län har tydligen resultatet varit vida mera framgångsrikt (s. 39). I de sydligaste länen ha spridningen söderifrån och myndigheternas uppmuntran gemensamt lett till att på 1830-talet träskor voro i bruk i alla smålandslänen, i hela Halland och även i Älvsborgs län. Från det senare uppräknas träskor bland de i landshövdingeberättelsen 1832—1836 omtalade träslöjdsalstren.³⁷ Även på Gotland hade träskor börjat komma i bruk liksom i norra Bohuslän, där vi sett att det skett genom en inflyttad skånsk träskomakare.

³⁶ Jfr förf., *Bygd och yttervärld*, Stockholm 1942; även föreliggande uppsats var ursprungligen avsedd att ingå i nämnda arbete för att belysa hur nyheter genom administrativa åtgärder fått spridning inom bondekulturen.

³⁷ Femårsberättelse 1832—36, s. 23.

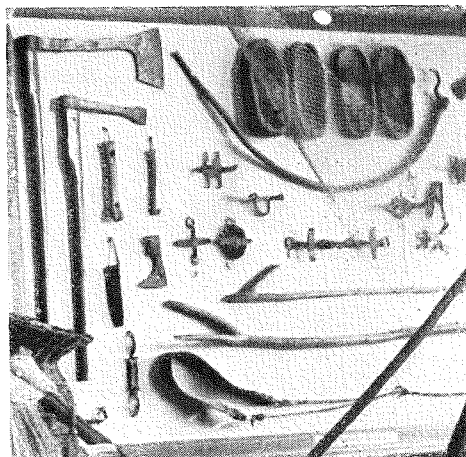

Fig. 15. Redskap för vinterfisket på Plattensjön, Ungern. Överst synas två par urgröpade isskor. Nationalmuseets etnogr. avd., Budapest. Foto förf. 1936, Nordiska museet.

Kom så Patriotiska sällskapets stort upplagda träskopropaganda. För att börja i norr och öster, så torde i Gästrikland denna propaganda icke givit något som helst bestående resultat. I Uppland ha däremot här och var träskor varit i bruk, fig. 5, och t. ex. i en uppteckning från Västeråker omtalas, att "gamla lagårdsgubbar och gummor hade träskor, när de gick i lagårn — — — va liksom gjorda i ett, urholkade." Det säges också, att tillverkningsorten troligen var Östervåla. Förekomsten kan däremot ej sägas svara emot det intresse för träskomakaryrket, som tydligt visades inom landskapet. Möjligen kan dock en senare tids bruk av trätofflor i någon mån bygga på en äldre träskotradition; tofflor (alltså träbottnade skor med överstycke av läder) kallas här liksom i andra mellansvenska landskap ofta för "träskor". I Södermanland och Östergötland ha endast undantagsvis funnits träskor, bortsett från den sydligaste östgötabygden. Från Mellösa i Södermanland har upptecknats: "Skodon helt av trä ha ej varit i bruk här, men på tiden då järnvägsbygge var i Södermanland på 1870-talet var det gott om s. k. rallare. Arbetare från Blekinge hade sådana skor med sig som vi fingo se." Från Västmanland finnas i flera fall träskor av sydsvensk typ bevarade, fig. 7. Bättre blev dock resultatet i Närke, där ännu vid 1800-talets mitt träskomakare omtalas som pristagare vid utställningar och där träskotillverkning pågick ännu på 1870-talet. Och ännu mer bestående blev framgången i Värmland, varifrån på 1850-talet säges, att "bruket af träskor blef så småningom tämligen allmänt i länets sydligaste delar". Denna uppgift bekräftas av sentida muntlig tradition. I Dalsland ha träskor förekommit i olika delar av landskapet. Från Gotland omtalas 1873 med omnämmande av Patriotiska sällskapets tidigare åtgärder på ön, att tillverkningen av träskor ej blivit tillräcklig

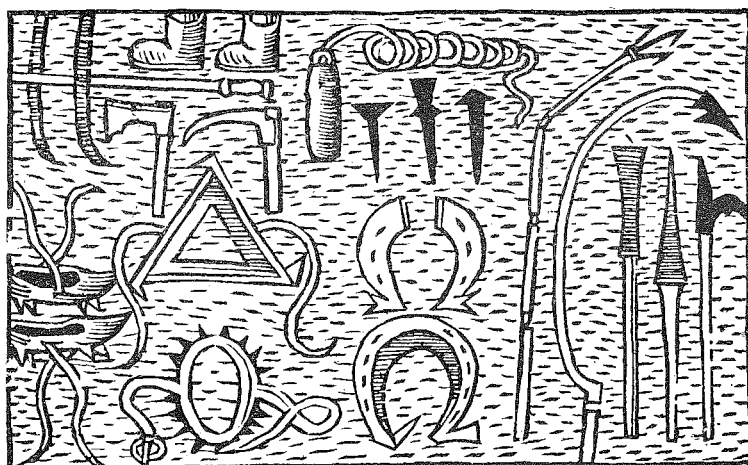

Fig. 16. Redskap för isfiske, enligt Olaus Magnus. Till vänster synes ett par träschor med band och isbroddar.

för ortens behov utan att sådana införas från andra håll. I motsvarande källa från Bohuslän meddelas att i skogstrakterna tillverkas träschor för avsalu.³⁸

Av vad anförts framstår till fullo, att även om utbredningen av den sydsvenska träskon och den norrländska träsandalen i senare tid synes ha gått ihop i västra Sverige, så är detta resultatet av en mycket sen och under myndigheternas påverkan skedd utveckling (en utbredningskarta över träskornas sentida förekomst skulle ha föga att säga om det historiska händelseförloppet). Träsandal och träscho ha i Sverige icke haft med varandra att göra. Men detta utesluter icke ett samband mellan den skånska träskon fig. 11 och träsandalen. Björkquist har införskaffat talrika uppgifter om träskornas förekomst i Norge. Någon närmare utredning om olika norska typer

³⁸ Uppgifterna om träskornas sentida förekomst ha hämtats ur svaren på en från Etnologiska undersökningen i huvudsak under 1940—1941 utsänd frågelista (nr 94) om Träschor och trätöfflor. Häri ingår ett mycket rikligt material om träskornas förekomst, tillverkning, försäljning och växlande utseende. För träskornas förekomst utanför det äldre sydsvenska området se särskilt följande uppteckningar i Etnologiska undersökningen: Uppland 17131 och 23462; Södermanland 20452 och 24112; Östergötland 17241, 17314 och 17495; Västmanland 17458 och 19330; Värmland 17177, 17433, 19093 och 23758; Dalsland 17147, 17193 och 19858.

Uppgifterna från Närke i not 8 a. a.; uppgifterna från Gotland och Bohuslän i Hushållningssällskapens i not 28 omtalade yttranden s. 48, 68.

Ett exempel på enskild träskopropaganda (dock utan synbart resultat) är den träscho av sydsvensk typ, som förvaras i Ovikens kyrka i Jämtland och enligt påskrift är skänkt av professor Johan Bredman, som var född i Ovikén (Björkquist, Jämtlands folkliga kvinno-dräkter, s. 151). Denne Bredman (1770—1859) var en mycket reformintresserad man, och troligen står hans gåva till hemsocknen i samband med Patriotiska sällskapets initiativ.

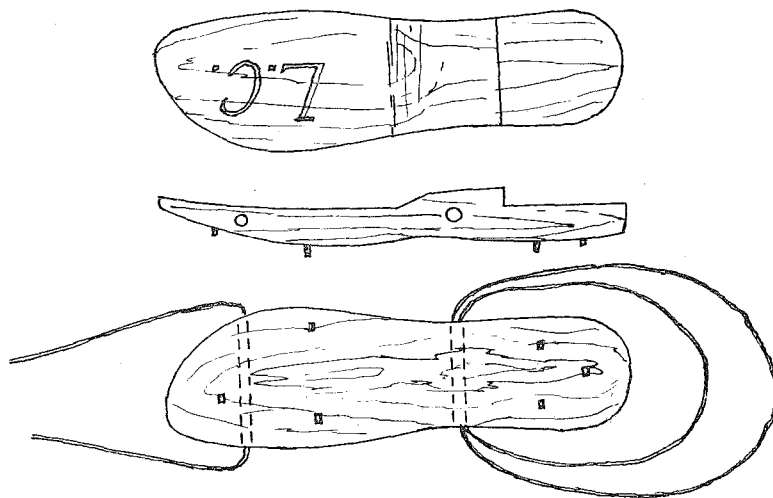

Fig. 17. "Issko" från Lövö by, Alems socken, Småland. Användes att taga spjärn i isen med vid notdragning. Teckning av M. Dyfverman. E. u. 13392.

är dock icke gjord. Här ha förekommit träskor av den vanliga sydsvenska typen men också träskor sådana som fig. 12 med en kraftig uttagning för foten och endast med en smal tråkappa över tårna. Träskor av denna typ måste vara svåra att hålla kvar på foten utan ett band eller en rem över vristen som på den skånska träskon. En sådan träskotyp är också känd från norra Frankrike, fig. 13, och den kan ha följt med i träskornas spridning mot nordost härifrån, varvid tydligen en ström nått Norge och en annan Skåne. Skillnaden mellan denna starkt urtagna träskotyp med sin vristrem och den norrländska träsandalen med sina band över vristen är ej stor, och det är närmast mellan dessa båda typer av skodon ett sammanhang är att söka.

Det är kanske att döma av nu känt material sannolikast, att Björkquist har rätt däri, att den norrländska träsandalen är resultatet av en lokal utveckling med speciell anpassning för de norrländska myrmarkerna. Med bilderna fig. 11—14 a har jag velat draga fram ett typologiskt mellanled i denna utveckling samtidigt som jag ytterligare genom vad här visats om träskornas äldre förekomst i Sverige betonat de norrländska träsandalernas västliga sammanhang.

Björkquist anser, att det är träsandalen från Norrland som spritt sig till sydvästligaste Finland,³⁹ och detaljlikheten är onekligen slående. En sådan spridningsriktning är mer osannolik och har heller inte ifrågasatts beträffande den estniska träsandalen, fig. 14 b, där också bindningen är annorlunda men typen i övrigt densamma. Även denna skulle alltså då i stället ha

³⁹ Jämför K. Viikuna, Vakkasuomalaisten puukengät, Suomen museo 1937, s. 101 ff, referat s. 9 f.

uppkommit genom en spontan lokal utveckling. Men alldeles uteslutet är det visst inte, att träskor helt av träsandalens typ kunna påträffas även i Väst-europa, och då skulle dessa i så fall i stället kunna bestyrka, att även i fråga om denna specialtyp av skor av trä ett direkt utbredningssammanhang (och ej blott likartad utveckling) funnits mellan olika delar av Europa. Ty även från Ungern äro kända träsandaler som med sin runt sulan gående kant nära överensstämma med de norrländska, fig. 15. Funktionen är dock en annan — de ungerska skorna ha varit försedda med broddar och använts vid isnotfisket. Men dylika träskor för samma ändamål, bundna med band över vristen, omtalar och avbildar Olaus Magnus också från Norden, fig. 16.⁴⁰ Likheten mellan de till isnotfisket i övrigt hörande redskapen talar om ett inbördes sammanhang. Vi få här en påminnelse om att den spontana uppkomsten som förklaringsgrund till likartade men lokalt vitt skilda föremålsformer måste användas med stor försiktighet. Möjligheten finnes, att förut existerande geografiska mellanled nu försvunnit eller ännu icke kommit till forskningens kännedom.

Summary

Propaganda for Wooden Shoes, a Contribution to the History of the Spread of Wooden Shoes in Sweden

In 1834 the Swedish Royal Patriotic Society (Patriotiska sällskapet), the activities of which at that time also comprised measures for making the most of the natural resources of Sweden, resolved to work for an increased use of wooden shoes among peasants and workmen. The idea was to bring about a decrease in the consumption of the important import article leather, which would be a politico-economic benefit for the country and save private expenditure. From the provinces of Scania and Småland the Society procured a great number of wooden shoes, which were sent as samples to the districts in which wooden shoes had up to then been unknown. The Society also engaged

⁴⁰ Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken*, Uppsala 1909 ff, bok 1: kap. 28, bok 20: kap. 13, 15 och 16. — I Gustaf Rosenhanes beskrivning av isnotfiske i Södermanland vid 1600-talets mitt omtalas träskor som förses med trampor, *Fataburen* 1915, s. 201. De skor, som ännu i sen tid använts vid vinterfisket på Gotland (Björkquist i not 38 a. a., s. 154) och i Småland, fig. 17, ha däremot tydligen varit mera skiv- än skoformiga.

a couple of clog-makers, who began the manufacture of such shoes in Uppland and Gothland, where they had apprentices, who in their turn were employed elsewhere too.

Literary statements show that during the 18th century wooden shoes were only used in the southernmost province of Sweden, Scania, and in the adjacent parts of the neighbouring provinces, where they had been used since ancient times. See the author's work "The National Costumes of Scania" (*Skånes folkdräkter*). As early as 1754 a governor of the district of Skaraborg took measures to introduce wooden shoes into his district, and similar initiatives were taken in different provinces in the south of Sweden at the beginning of the 19th century. These measures may be connected with the State policy, which on some occasions made a strong point of the need for economy. No propaganda for wooden shoes proved so efficacious as the above-mentioned one started by the Patriotic Society in the thirties. The present paper describes how the use of wooden shoes spreads quickly in wider and wider circles during the first half of the 19th century, partly in the ordinary way from the neighbouring districts, partly, to a great extent, thanks to the above-mentioned propaganda. This fact is borne out — *inter alia* — by reports to the Society from various governors. Wooden shoes were then used to a certain extent also in the central provinces, from Uppland in the east to southern Värmland in the west.

The wooden shoes in question are reproduced in fig. 3—7. In the north of Sweden they had a kind of wooden sandals, chiefly used in the woods by the herdsmen, fig. 8—9. Before the present investigation was made, there was reason to believe that, via western Sweden, these two types of wooden shoes had an unbroken range, and on account of this the author has earlier suggested a theory that the Norrland wooden sandals were previously used also in the South, and that a very ancient form of wooden shoes was preserved in them. Considering the material available, the author at present regards as the most plausible theory the one earlier suggested by Lennart Björkqvist (*Rig*, 1938, Summary, p. 35), i. e. that the wooden sandals in Norrland are only a special local type of the ordinary wooden shoe. Thus the Norwegian, deeply hollowed wooden shoe, fig. 12, must have been the nearest prototype. Such wooden shoes have also been found in Scania, fig. 11, in Esthonia, fig. 14 a, and the common origin will probably be found in the maritime districts of western Europe, fig. 13. The author also reproduces Esthonian wooden sandals, fig. 14 b, and wooden shoes used at ice-fishing in Hungary, fig. 15, and, according to Olaus Magnus, in Scandinavia during the first half of the 16th century, fig. 16. The article ends by pointing out that we have here something to remind us that the theory of independent, spontaneous genesis as an explanation of what may now seem to be the local type of an

object must be used with great prudence and that we must keep our eyes opened to the possibility that earlier geographical intermediate links have disappeared or are as yet unknown to science research.

Föreningsmeddelande.

Till Kungl. Patriotiska sällskapet, som lämnat ett anslag på 400 kronor till tryckningen av ovanstående uppsats Träskopropaganda, framföres ett vördsamt tack av författaren och tidskriftens redaktion.

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Årseldarnas samband med boskapsskötsel och åkerbruk i Sverige. Av J. E j d e s t a m. Skrifter utgivna genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala, ser. B: 2. Uppsala 1944. 240 s. Kr. 10:—.

J. Ejdestams avhandling om seden att vid vissa högtider eller märkesdagar upptända eldar ventilerades den 17 maj i år i det till Nordiska museet och dess folklivsprofessur knutna Institutet för folklivsforskning, den första disputation som ägt rum i institutets lokaler. Författaren, som är tjänsteman vid Landsmålsarkivet i Uppsala, har redan tidigare gjort en värdefull insats för kännedomen om folksedernas historia främst genom sitt arbete "Svenska vårseder" (Svenska landsmål 1940) innehållande bl. a. ett 20-tal utbredningskartor.

Avhandlingen ger i det stora hela (reservationen gäller inledningskapitlet) ett mycket gott yttre intryck: dess disposition är klar och redig, dess språk enkelt och lättfattligt. Förf. har en ingående kännedom om arkivens uppteckningsmaterial och har ju också en för ett arbete av detta slag gynnsam daglig gärning. En betydelsefull förtjänst hos avhandlingen är dess starkt källkritiska inställning.

Nedanstående framställning utgör i det väsentligaste en sammanfattning av anmälares anförande som fakultetsopponent vid disputationen.

Avhandlingens huvudresultat. Avhandlingen avslutas med en mycket distinkt upplagd översikt och man måste beklaga att icke denna utförliga sammanfattning översatts på utländskt språk i stället för den knapphändiga resumé, som nu föreligger. Avhandlingens huvudpunkter äro i största korthet följande.

Elden har i Norden liksom i andra delar av världen spelat en framträdande roll som magiskt skyddsmedel. I vissa delar av Svealand och Västergötland, efter förf. återgivas här kartorna fig. 1 och 2, har allmogen vid Peregrinus, den 16 maj, under larm och rop gått över skogsmarkerna och tänt upp eld på lämpliga platser i syfte att skrämja bort vargarna, tills kreaturen skulle släppas ut. Sannolikt har seden att freda markerna med eld i äldre tid, menar förf., icke varit riktad mot rovdjuren utan mot de

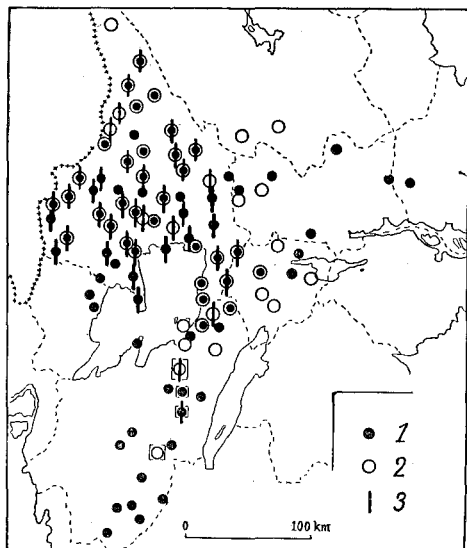

Fig. 1. Peregrinustraditioner. Efter J. Ejdostam.

1. Peregrinusgång.
  2. Peregrinuseldar.
  3. Ropet "Peregrinus bind dina hundar".
- Beläggen inom klammer härröra från 1832. Till kartbilden anföres följande tillägg: Från Vallby socken i Uppland finnes uppgift om att vargskall ägde rum årligen den 15 maj. Från Mockfjärds socken i Dalarna finnes uppgift om eldar och larm omkring Peregrinisdagen.

övernaturliga väsen, som troddes besitta området. Senare har motiveringen att man ville befria ägorna från vargarna kommit fram såsom varande mera rationell. Peregrinusgången hade form av en skallgång, men ur praktisk synpunkt var den såsom sådan föga effektiv. Den fasta tidpunkten liksom ropet av besvärjelsekaraktär "Peregrinus, bind dina hundar" vittna bl. a. om sedens magiska karaktär.

Peregrinusgången har alltså, anser förf., sitt upphov i uråldriga inhemska trosföreställningar (den jämföres med ett fornisländskt landnamnsbruk "att helga land"), under det att däremot Valborgsmässoeldarna tillhöra ett helt annat tidsskede. De skulle i slutet av medeltiden eller under 1500-talet ha införts av till Stockholm inflyttade holsteinare eller lübeckare. På samma sätt menar förf., att påskeldarna sannolikast under 1600-talets första hälft genom inflyttade holländare införts till Göteborg och därifrån vunnit spridning i västra Sverige. Om midsommareldarna säger förf. att de torde "utgöra de äldsta av de i vårt land kvarlevande importerade årseldarna".

Kristihimmelsfärdseldarna, kända i främsta hand i vårt land från Västergötland och östra Skåne, representera däremot också ett urgammalt inhemskt nordiskt bruk men ha icke stått i samband med boskapsskötseln utan med åkerbruket. Dessa eldar ha äldst tänts vid sådden eller när brodden kommit upp ur jorden, men ha sedan efter det kristna kyrkoårets införande knutits till Kristihimmelsfärdsdagen.

Om folksedens spridningsvägar. Avhandlingens första kapitel, som har denna rubrik, är inget inledningskapitel i vanlig mening. Det förbereder icke utan föregriper. Det vill skapa underlaget för ett par bety-

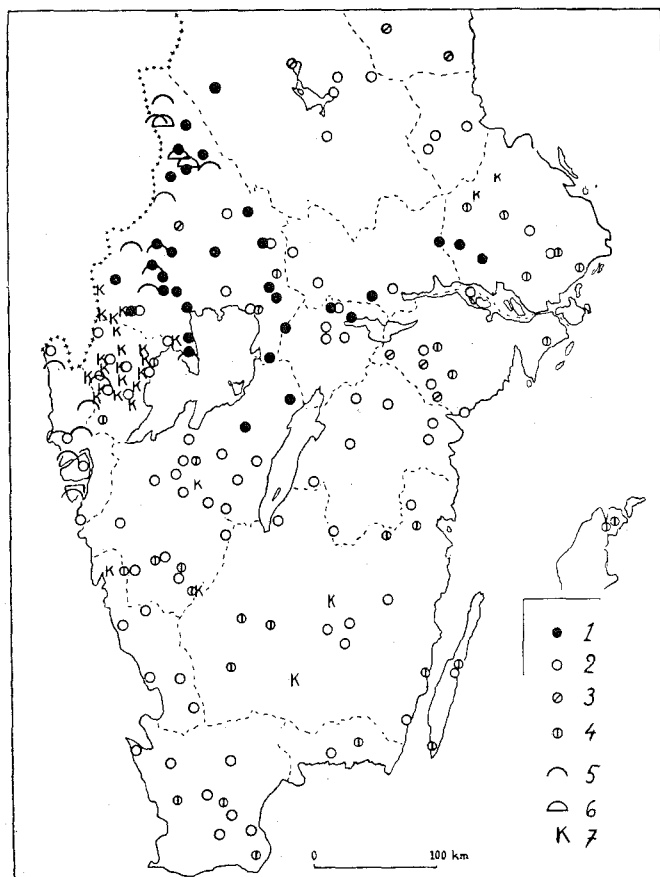

Fig. 2. Kreaturen släpptes ut på bete. Efter J. Ejdestam.

1. I samband med Peregrinusdagen.
2. 1 maj.
3. I början av maj.
4. 15 maj, i mitten av maj o. d.
5. Vid korsmässan (3 maj).
6. Vid "gamla korsmässan" (14 maj).
7. Kristihimmelsfärdsdagen.

delsefulla utgångspunkter i förf:s senare framställning, nämligen att nya former av årseldar skulle såsom ovan nämnts ha inkommit i Sverige via landets båda största städer och att spridningen av den nya seden i stor utsträckning skulle ha skett genom borgarklass och högreståndspersoner. Genom en i förhållande till underlaget alltför långt driven generalisering gör detta kapitel ett direkt ogynnsamt intryck. Det är en rättvisa mot förf. att framhålla, att även dess ganska oklara disposition och avfattning framträder i stark kontrast mot avhandlingen i övrigt.

Förf. är omedelbart beredd att lancera kapitlets huvudtes: "Kulturnyheterna ha ofta i första hand nått eller uppstått i staden; i andra hand ha de därifrån spritts ut över landsbygden" (s. 2). Och den upprepas i kategorisk form: "Även i forna tider har, såsom nyss sagts, spridningsriktningen för kulturformer och kulturalster varit denna — från staden till landsbygden. Motsatsen är icke möjlig — — —" (s. 7). Redan August Strindberg hävdade i "Svenska folket", att den nationella bondekulturen blott var en åter-

spegling av den internationella borgerliga odlingen. Hans avsikt var väl då i främsta hand att chockera en romantisk samtid. Satt i vetenskapligt system framförde särskilt tysken Hans Naumann på 1920-talet med stor intensitet sina åsikter om att folkkulturen antingen var "primitive Gemeinschaftskultur" eller — och huvudsakligen — "gesunkenes Kulturgut" (en åsikt som förnekade den folkliga kulturens individualitet och egna nyskapande utvecklingsmöjligheter). Ejdestam anknuter dock icke till denna äldre diskussion; kapitlets första rader antyda, att han rentav betraktar sin åsikt som något förut obeaktat. Att läran om att "das Volk produziert nicht, es reproduziert" var utomordentligt ensidig har tillräckligt framgått av de senaste årtiondenas forskning t. ex. i fråga om folkdräkt och folkkonst.

"Vad som var sed i staden år 1700, skulle kanske vara allmänt bruk på landsbygden år 1800", lyder en annan av förf:s formuleringar (s. 2). Så enkelt förlöpte dock sällan utvecklingen; folkkulturen gav icke någon omedelbar återbild av ståndskulturen. Inledningskapitlet hade blivit mindre ensidigt och det hade varit av viss betydelse för huvudundersökningen, om förf. också tagit upp till betraktande folksedens egen förmåga till nybildning. I ett eget arbete har rec. framhållit, att "en ny folksed införes i en bygd, men omformas och anpassas i mycket efter bygdens egna äldre traditioner" och på annat ställe ytterligare betonat "det statiska i bondekulturen, det grundelement i dess karaktär, som aldrig kan förloras ur sikte, när det gäller att bedöma förhållandet mellan bygd och yttervärld, mellan nyheter och tradition".¹ Ett av huvudresultaten i Ejdestams avhandling understryker också detta med all kraft: påvisandet av årseldarnas inhemska och uråldriga traditioner. Men i inledningskapitlet om traditionens spridningsvägar förbigås denna faktor. När det t. ex. gäller Luciafirandet (s. 29) räknas endast med dess moderna form, när det angives (formuleringen kan ge anledning till missförstånd), att detta firande icke synes "vara av någon högre ålder ens på västra Göta- och Svealands landsbygd". Enbart framhålles, att "högreståndsfolk av olika kategorier gjorde seden känd på landsbygden". Men redan från 1700-talets början är ju Luciafirandet dokumenterat från Värmlands landsbygd ("af the finare folck i landet eij utan af barn och the gemena")² och dessa äldre traditioner ha icke varit utan betydelse för sedens senare utformning och utbredning.

När förf. nu anser, att kulturnyheter i så stor utsträckning kommit från städerna, skulle man ju vänta, att han vore angelägen att framhålla att skillnaden mellan borgare och bonde i gamla tider inte var så stor. Men i stället betonar förf. just motsatsförhållandet. I detta sammanhang bör påtalas föl-

¹ Sigfrid Svensson, *Bygd och yttervärld*, Stockholm 1942, s. III, 54.

² H. Celander, *Lucia och lussebrud i Värmland*, Svenska kulturbilder, ny följd 3:5, Stockholm 1936.

jande påstående: "Först när stadsbon och landsbon möttes, upptäckte man, att det fanns egenartade seder — hos motparten" (s. 2). I själva verket behövde bonden ofta inte — vilket förf. vet likaväl som rec.! — komma många socknar bort för att hos sin egen klass upptäcka helt andra seder än sina egna.

Förf. säger också: "Men de inflyttade representanterna för allmogekulturen ha icke kunnat påverka stadskulturen utan de eller deras ättlingar ha antagit denna" (s. 7). I själva verket är det så, att städerna i hög grad kommit att präglas av den bygd, i vilken de äro belägna. De skånska städerna ha korsvirkeshus, därför att de ligga i en korsvirkesbygd; i de norrländska städerna ätes surströmming, därför att surströmming är vanlig föda på landsbygden runt omkring. I Simrishamn brukar man fortfarande mötas ute i det fria för äggtävlingar på påskdagen och ägglekar äro kända från skånsk landsbygd redan i början av 1600-talet. Etc., etc.

Motsättningen var stor mellan stad och land menar förf., och spridningen kan följaktligen därför ej ha gått direkt (s. 30): "Seder som först förekommit i en kulturellt sett inflytelserik stad ha hastigt spritts till andra städer. Med högreståndskretsar ha de spritts ut på landsbygden". På så sätt bildades, menar förf., "traditionsöar" (spridningsceller e. d. hade varit en bättre benämning; det andra uttrycket är lämpligare för reliktföreteelser), som ökade i omfång och växte ihop till enhetliga områden. Att förf. anser, att denna spridningsteori skulle ha en mera allmängiltig innebörd framgår av en hänvisning till att Dag Trotzig i sin avhandling om Slagan och andra tröskredskap skulle vara "av ungefär samma uppfattning som det här ovan anförda, såtillvida som han anser att så väl punktartad som kontinuerlig spridning av kulturföreteelserna har gjort sig gällande". Det är dock ett fullkomligt missförstånd av Troztigs forskningar. Vad han nämner på den anförda sidan i sitt arbete är blott undantagsföreteelser och han framhåller också, att i stort sett är teorien om den kontinuerliga spridningen accepterad inom etnologien: "Så är den i Sigurd Erixons forskningar en genomgående tanke — —. Sigfrid Svensson har i det folkliga drätkskicket klart kunnat iakttaga hur nyheterna spritts från bygd till bygd".³

Förf. skriver: "Folksedens spridning är i första hand icke en geografisk utan en social fråga. Man må anlägga vilka geografiska synpunkter som helst på detta problem — finnas icke de sociala förutsättningarna så blir det ingen spridning" (s. 36). Rec. är här helt enig med förf. men tycker att just det utsagda sakförhållandet stämmer dåligt med det spridningssätt som förf. räknar med sett i sammanhang med betonandet av motsättningen mellan samhällsklasserna. Rec. uttryckte redan 1935 motsvarande sak på föl-

³ D. Trotzig, Slagan och andra tröskredskap, Stockholm 1943, s. 63.

jande sätt: "Klyftan mellan stånden var större än mellan olika bygder och hade väl någonstans en brygga slagits över den förra, gick det därför lätt att bygga över den senare".⁴ Och på dräktskickets område har det tydligt visat sig, att eftersom det sociala motståndet var så svårt att övervinna, förekom en övergång endast undantagsvis, nämligen då särskilda sociala eller ekonomiska förutsättningar funnos. Sedan ett sådant fall inträffat skedde spridningen på bredden, alltså inom bondebefolkningen från bygd till bygd, men om detta reguljära spridningssätt säger förf. endast, att det "givetvis kan" inträffa (s. 36). Rec. vill i rak motsättning till förf. ge en undantagsställning åt spridningen i form av "traditionsöar".

Ty i vilka fall är det förf. påvisat dessa "traditionsöar"? Det är inte svårt att efter studium av hans föregående skrifter märka en generalisering i avhandlingen av erfarenheten från den tidigare undersökningen av påsk- och fettisdagsrisningen, som nu kompletterats (s. 17 ff.). Den gamla långfredagsrisningen har ersatts av påskrisningen, en *variation* av seden, som förf. antar ha från Pommern via Stockholm nått spridning i östra Svealand och i de norrländska kustlandskapen. Den ifrågavarande förskjutningen torde i hög grad ha gynnats av att risningen blev ett för långfredagen mindre lämpligt skämtupptåg — en spridning alltså under en traditionens upplösningsperiod. Om det intagna, till påsk grönskande påskriset har förf. visat, att det utanför östra Svealand ej kom i bruk förrän efter 1880; spridningssättet har här varit just det ovan av förf. angivna.⁵

Om risningen på fettisdagen visar förf., att den förekommit i Södermanland och i en rad mellansvenska städer och menar, att den fått spridning även i det fallet via Stockholm. På landsbygden kring de nämnda städerna har man bibehållit den gamla tidpunkten på långfredagen. Förf. säger här om: "Om icke den nya tiden hade kommit och avbrutit utvecklingen är det tänkbart eller t. o. m. antagligt [kurs. här], att seden hade spritts vidare från dessa städer" (s. 22). Men redan tidigare yttrar förf. i förväg (s. 17): "Den nyssnämnda fastlagspiskningen utgör också på svensk botten ett gott exempel på städernas betydelse för sedspridningen". Vi nödgas dock konstatera, att underlaget för förf:s generella tes baserar sig på blotta antagandet; dessutom inskränker sig ju nyheten blott till en *variation* av en gammal sed. Fettisdagsrisningen förekommer också i Väster- och Norrbotten. Den "sannolikaste förklaringen" anser förf. även här vara en spridning från Stockholm via de norrländska städerna. Gentemot detta bör dock observeras dels den undanskymda roll som kulturcentra de norrländska städerna tidigare spelat i förhållande till landsbygden, dels fettisdagsfirandets roll i dessa

⁴ Sigfrid Svensson, Skånes folkdräkter, Stockholm 1935, s. 296.

⁵ J. Ejdestam, Påskriset — en modern folksed, Folkminnen och folktankar 1938; dens., Piskning med ris vid årshögtider, ibid. 1940.

trakter (den senare saken observerad men ignorerad av förf. i den tidigare undersökningen). Med sitt inledningskapitel har förf. syftat att underbygga ett schema även för Valborgsmäsoeldarnas spridning (jfr s. 67). Inga uppgifter bekräfta dock att dessa skulle ha spritts från stad till stad.

Ett verkligt stöd för sina åsikter om städernas och herrskapspersonernas dominerande roll för folksedens spridningsvägar torde förf. bland anfört material egentligen endast finna i julgranens, påskrisets och den moderna Lucians spridning (s. 27 ff.). Men dessa seder höra till den folkliga traditionens stora upplösningsperiod efter omkring 1870, då den gamla bondekulturen snabbt förborgerligas. Att även *då* det sociala motståndet länge kan göra sig gällande och att spridningen i vissa fall i stor utsträckning fortsätter att ske från bygd till bygd har rec. försökt visa i Bygd och yttervärld i en undersökning av konfirmationsdräkten.

Ser man till enstaka här citerade uttalanden liksom gjorda hänvisningar bl. a. till folkdräkternas historia kan man ej förstå annat, än att förf. i inledningskapitlet haft en generell syftning. De mera utförda exemplen gälla dock främst festsederna och i sammanfattningen talas endast om dessa. Vid disputationen gjorde förf. också gällande, att han ej heller avsett sina påstående omfatta mer än folksederna. Skrivsättet framträder då i varje fall föga genomtänkt och bestyrker, att detta avsnitt i avhandlingen borde ha blivit föremål för grundligare genomarbetning.

Längre fram (s. 139) säger förf. att "seder ha spritts på annat sätt än föremål och ord". Men detta beror på vad slags föremål det gäller! På den materiella folkкультurens område torde förf. tidigare endast ha kommit i närmare kontakt med det föremålsbestånd, som har med handeln att göra. Och förf. har alldeles rätt i att handeln kan ha sina helt egna spridningsvägar (s. 27). Men av den gamla bondgårdens föremålsbestånd utgjordes endast en minimal del av handelsvaror! Det återstår allt det andra, där också nyheter gjort sig gällande! Seden att bruka en viss typ av plog, att äta ett viss slags bröd, att använda ett visst dräktplagg behöver ur denna synpunkt icke ha spritts på annat sätt än seden att resa bröllopsträd eller majstång av viss typ eller skaffa sig julgran eller påskris. (De sistnämnda "seder" äro ju också intimt knutna till föremål!) Skillnaden ligger istället dels i tidpunkten för spridningen (här inverka alltså historiska faktorer vid sidan av de av förf. s. 36 nämnda sociala och geografiska), dels i sedens egen sociala struktur. Dessa synpunkter synes förf. icke tillräckligt ha beaktat. En sed kan utövas av den enskilde (t. ex. att plocka ett visst antal örter midsommarnatten), av en familj eller hushåll (t. ex. långfredagsrisningen) eller av en by eller annan samfällighet (t. ex. tändandet av Valborgsmäsoeldar). Vi ha här anledning att ur denna synpunkt närmare granska det sistnämnda exemplet. Karaktären av bysed gör det redan på förhand osan-

nolikt, att Valborgsmässoeldarna jämlikt förf:s åsikt skulle ha nått sin spridning på landsbygden via herrskapspersoner. Ty dessa hade varken anledning eller möjligheter att på detta sätt samla byungdomen. Spridningen skulle ha skett under 1700-talets senare hälft och under 1800-talets början, en tid då de litterära källorna börja bli ganska rikliga. Vi kunna slå fast att varken i memoarer, reseskildringar eller topografiska beskrivningar liksom ej heller i senare uppteckningar omtalas herrgårdar eller boställen som initiativtagare till Valborgseldarnas tändande. Förf. har här gjort en konstruktion utan stöd av verkligheten och redan teoretiskt stridande emot vad man med hänsyn till just denna seds sociala karaktär kunde vänta som rimligt.

Vi övergå härefter till avhandlingens huvudframställning.

B e t e s g å n g e n s b ö r j a n. I äldre tid med gemensamma betesmarker brukade kreaturen i en by släppas på bete på en och samma dag. Förf. har kartlagt olika tidpunkter härför, fig. 2, och bland dessa intar 1 maj en dominerande ställning genom att detta datum är vida talrikare belagt än alla andra och därtill är känt inom hela området. Att som förf. säga, att kreaturens utsläppning 1 maj endast skedde "här och var" (s. 107) är alltså ett för svagt uttryck i förhållande till kartbilden. Detsamma gäller uttrycket att man "möjligen" av den vidsträckta utbredningen kan draga slutsatsen att 1 maj tidigare varit mera allmän som lösningsdag för kreaturen — att med stor säkerhet så varit fallet synes vara en mer objektiv utläsning av kartbilden. Förf. framhåller själv också beträffande Dalsland, att när från samma ort både 1 maj och Kristihimmelsfärdsdagen uppges som lösningsdagar, anser han den första dagen vara äldst (s. 111). Här har alltså senare inträffat en kalenderförskjutning.

Vi skola nu närmare granska förhållandena i Värmland. På kartan fig. 2 se vi, att här mera talrikt förekommit tre olika tidpunkter: 1 maj, korsmäsas (3 maj) och Peregrinus (16 maj). När korsmässan förekommer endast i västligaste Värmland och återfinnes i Bohuslän framträder här, som förf. också påpekat, ett sammanhang med norsk tradition. Men därav finnes ingen anledning att antaga, att bruket att lösa korna vid korsmässan skulle vara "förhållandevis ungt i Värmland och alltså först sent börjat konkurrera med lösningen efter Peregrinusdagen" (s. 108 f., 141). Korsmässan förefaller att i västra Sverige ha varit en märkesdag med gamla anor⁶ och från norra Värmland omtalas såsom vi se på kartan "gamla korsmässan", vilket visar att dagen som utsläppningsdag senast ett bra stycke före 1700-talets mitt fått fäste i folktraditionen.

Men även om 1 maj finnas ett par gamla uppgifter, som förbisetts av förf. I ett svar om årets märkesdagar 1832⁷ omtalas från Ekshärad: "Phi-

⁶ Jfr H. Olsson, Korsmässan, Folkminnen och folktanker 1936, s. 60 ff.

⁷ Vitterhets- Historie- och Antikvitetsakademiens arkiv, manuskript: Namnen i kalendern.

lippus, 1 Maj, Walborgsmesse kallad, af hwad skäl, vet jag icke, skall vara första Sommardagen, då vårutsädet vanligen börjas och Boskapen vallas". Och redan från omkring 1700 ha vi uppgifter härom genom Filipstadsprosten Erland Hofsten, som omtalar att i Värmland är 1 maj (jämte jul och mid-sommar) en av de tre stora högtiderna, då de "lösa boskapen utur sina fähus".⁸

Peregrinus slutligen är helt okänd i äldre uppgifter från landskapet. Att dagen som utsläppningsdag bör ha förekommit åtskillig tid före 1832 i Värmland ha vi dock ett indirekt vittnesbörd om genom en uppgift detta år från Flo socken i Västergötland (Ejdestam s. 112). Flo ligger vid Vänerns syd-västspets och traditioner norrifrån ha tydligen haft lätt att sprida sig hit (via Värmlandsnäs-Kållandshalvön?), såsom man kan se på Granbergs kartor beträffande skogsråtraditionerna.⁹

De äldre uppgifterna (som ej heller bestridas av kartbilden) ge alltså klart besked, att 1 maj i större delen av landskapet varit den gamla utsläppningsdagen för kreaturen. I västligaste Värmland ha vi dock att räkna med att korsmässan har gamla anor i samma egenskap. Peregrinusdagen kan då först senare — dock redan på 1700-talet — ha kommit i bruk och nått sin nuvarande utbredning. Detta stämmer såväl med vad förf. själv framhållit för grannlandskapet Dalsland som med hela kartbilden i övrigt. Och redan Gustav Vasa räknade, som förf. påpekar (s. 108), kreaturens betesgång från Valborgsmässan.

Valborgsmässan nämnes såsom rättsbestämning i svenska stads-, lands- och landskapslagar från 1300-talet. Efter detta konstaterande fortsätter förf. (s. 40): "Om valborgsmässans roll bland folket ge dessa belägg naturligtvis ingen upplysning men det är *möjligt* [kurs. här] att denna högtid då var föremål för firande bland allmogen, åtminstone i vissa delar av landet. På vilket sätt och vilka vägar valborgsmässofirandet trängt in i Sverige, är icke utrett." Lagbestämmelserna bestyrka ju endast, att 1 maj redan långt tidigare i praxis kommit att utgöra en viktig fixeringspunkt. Förf. nämner också i annat sammanhang att Valborgsmässan börjat få betydelse i svensk folktradition omkring 1200 (s. 150, 206). Hur förf. kommit till just denna datering är oklart. Riktigare — men realiter kanske ej innebärande någon större skillnad — är att säga att 1 maj varit märkesdag ända sedan den kristna kyrkan fick en så pass fast organisation i landet, att dess kalender blev av praktisk betydelse även för gemene man. Studera vi Vallentunakalendariet från 1198 finna vi, att under den för allmogen så viktiga arbetstiden på våren äro Philippi Jacobi dag och korsmässan de enda dagar, vilka äro betecknade

⁸ H. Celanders, Värmländska årsfester omkring år 1700, Folkminnen och folktankar 1933, s. 3 f.

⁹ G. Granberg, Skogsrådet i yngre nordisk folktradition, Uppsala 1935, karta 11, 15, 19.

som stora festdagar emellan 25 mars (vårfrudagen) och 11 juni (Eskil). Redan på grundval härav skulle möjligheter ha funnits att 1 maj utan influenser i övrigt utvecklade sig i vårt land till en märkesdag. Att så redan tidigare skett i utlandet har givetvis dock icke varit utan betydelse för att göra denna dag (som infaller vid en övergångstid i vegetationsåret) till en tidpunkt för vaktombyte i samfundsåret och en märkesdag i arbets- och feståret. Detta senare utifrån och på andra vägar än genom kyrkan kommande inflytande återspeglas säkert i den populära benämningen Valborgsmässan (Valborg omtalas i Uppsalakalendariet 1344 men har i övrigt en bortskymd plats i våra kyrkliga kalendarier och kom senare att saknas i våra almanackor ända fram till 1900).

Gentemot Valborg framför förf. Peregrinus såsom ett ursprungligare datum i fråga om upptändandet av eldar och de andra åtgärder som förf. behandlat under benämningen "den magiska skallgången". Vi skola strax återkomma härtill men vilja betona olikheten mellan de båda dagarna. Valborg är en i hela Västeuropa förekommande starkt framträdande märkesdag och redan under 1100-talet också dokumenterad i Sverige som en stor kyrklig festdag, under det att Peregrinus samtidigt nämnes som ett vanligt helgonnamn bland nära 300 andra sådana. Efter 1198 är denne Peregrinus icke dokumenterad i vårt land och dyker icke upp igen förrän ett halft årtusende senare via tyska almanacksförlagor. I folktraditionen är ställningen lika ojämn. Valborg har varit en märkesdag i hela landet liksom mångenstädes i utlandet; Peregrinus är endast känd inom det starkt begränsade område, som angives på kartorna fig. 1 och 2.

Magiska eldar för boskapen vid Valborgsmässan. En av den föreliggande avhandlingens grundtankar är att de eldar, som tändes på våren, ursprungligen (i övre Sverige) avsågo att fördriva de onda makterna från betesmarkerna. Elden borde följaktligen tändas först, utsläppningen komma sedan. Vi ha ovan funnit, att Valborg måste ha varit den tidigaste kalendärt fixerade tidpunkten för kreaturslösningen. Redan härav är det omöjligt att Peregrinuseldarna i mitten av maj skulle — såsom förf. vill göra gällande — vara äldre än Valborgsmässoeldarna. Men förf. anser överraskande nog, att något ursprungligt samband inte funnits mellan eldarna och kreaturslösningen vid Valborg (s. 112). Han finner i stället, att Valborgsmässoeldar vid 1700-talets mitt endast voro kända från östra Svealand, närmast Uppland, och stöder sig härvidlag dels på saknaden av notiser från andra håll, dels på en uppgift hos Linné, som han med rätta ger en viss positiv tydning (s. 60—65).

Men i själva verket finnas uppgifter, som visa, att eldar vid Valborgsmässan vid denna tid funnits inom ett vida större område. På s. 130 anför förf. en uppteckning från Västergötland, som omtalar, att eld den 12

maj bars runt nyodlingarna. Detta datum kan ej vara annat än "gamla Valborg" och för alltså seden tillbaka till 1700-talets första hälft. Uppgifter om "gamla Valborgsmäss" finnas också omtalade från Värmland och Västmanland.¹⁰ Förf. har även förbisett en uppgift som lämnas av E. S. Ekman i hans Värmlandsbeskrivning, tryckt 1765. Här omtalas följande från Ransätters och Övre Ulleruds socknar: "En Lands-sed märktes härwid, at en Run eller Biörk med löf på, sättes midt uti quidjan (fällan) på det ställe den först börjar nytjas om året, — — — kring detta träd, som således utsättes är wanligit at i hopsamla ett litet bål af torra quistar och buskar, uti hwilket tändes eld, sedan boskapen första gången om året uti quidjan är insläpt."¹¹ Förf. anför däremot den bekanta uppgiften hos Kalm från Bohuslän, "at om Walborgsmässan taga et käril af träd, lägga smör deruti och bränna up samma käril och smör" men avfärdar den med att den är "ett helt annat bruk" (s. 50). Vilket då? Man efterlyser i avhandlingen en sammanställning av de många skyddsåtgärder med bl. a. glöd, stål och tjära som vidtagits för att skydda kreaturen vid första betesgången. Hit hör förvisso också det av Kalm omtalade bruket med smör och eld på en dag, som varit utsläppningsdag.

Skyddseldar av detta slag (bakom vilka naturligtvis ligger den reella erfarenheten att lågor skrämma de vilda djuren, att röken skyddar mot insekter och att ljuset bryter mörkrets makt) måste vara en uråldrig form av boskapsmagi. I olika bygder har bruket sedan kunnat få skiftande lokala utformningar.

Att man med oljud försökt skrämma bort odjuren från betesmarken dit kreaturen släpptes är ju en självfallen sak. Med hänsyn till skogarnas storlek, odjurens antal och bebyggelsens gleshet bör den reella effekten ha varit minimal, om ej åtgärden ständigt upprepades. Men *en* sådan skallgång kan inom ett visst område ha fått rykte om sig att vara särskilt verksam, den första och den som skedde på en viss dag. Då blev den vad förf. kallat "den magiska skallgången". Den förenades med andra åtgärder som man lärt sig betrakta som särskilt skyddande såsom tändandet av eld (event. på sina håll i den av förf. antagna formen "att helga land"), bläsandet i lur, pinglandet med skällor och uttalandet av böner eller besvärjelseformler. Den rationellt ordnade skallgången blev en härifrån helt skiljaktig företeelse. Den "magiska skallgången" finner förf. bäst bevarad i Peregrinuskången, kartan fig. 1. Förf. räknar med att gång över markerna under bärande eller tändande av eld varit det primära i utvecklingen. Rec. har här i stället velat erinra om en utgångspunkt, som kan vara lika ursprunglig: den vid betesutsläppningen upptända elden av för kreaturen magiskt skyddande verkan (liksom glöd, stål

¹⁰ S. Svensson, Peregrinusfirandets uppkomst, Från bergslag och bondebygd 1943, s. 94.

¹¹ I not 8 a. a. s. 15 f.

eller kors).¹² Och bl. a. visa Kalms och Ekmans uppgifter att till boskapens nytta upptända eldar vida tidigare äro kända med anknytning till Valborg än till Peregrinus. Genom det ofrånkomliga sammanhanget mellan elden och betesutsläppningen (i denna ordning) måste eldar vid Valborg ha förekommit inom ett vida större område. Förf. säger också själv (s. 136): "Utanför Peregrinusområdet bör seden att helga markerna med eld snarast ha varit knuten till valborgsmässan. Det är sannolikt att ett sådant bruk existerade ännu vid tiden för valborgsmässsoeldarnas införande [i betydelsen av en på ett berg upptänd festeld] och att dessa eldars spridning därigenom underlättades." Så mycket svårförklarigare är då förf:s åsikt att eldarna vid Peregrinus inom ett visst område skulle vara ursprungligare än vid Valborgsmässan.

"Bind dina hundar." Vid Peregrinusgången har ropats "Peregrinus, bind dina hundar" e. d., kartan fig. 1. Förf. säger härom (s. 142): "Problemet varför åtgärderna mot rovdjuren förlagts till Peregrinusdagen kan lösas endast om vi finna upphovet till Peregrinusropet". Ett motsvarande rop är känt från Finland fastän där i stället riktat till S:t Göran. Det är omtalat redan 1675. Såsom omnämmts i en rec. i denna tidskrift 1943 (s. 69) har Karin Danver i sin avhandling "Folktraditioner kring vårdagjämningen" gjort gällande att detta rop via värmlandsfinnarna kommit till Sverige. Ejdestam förklarar i stället sammanhanget så, att ropet spritts till Värmland och Finland från en gemensam ursprungsart. Denna menar han vara östra Svealand, närmast Uppland, där ropet sedan skulle ha försvunnit. "Det är riktigare att *antaga* [kurs. här] att ropet har kommit från Sverige till Finland än tvärtom" (s. 149). På följande sida blir av detta antagande: "Det har här ovan *visats* [kurs. här] att Peregrinusropet och därmed Peregrinusgången och kreaturslösningen vid detta tillfälle har haft sitt ursprung i östra Svealand". Men av samma *antagande* (ty något annat är det inte och vi skola strax se att det måste vara ett oriktigt sådant) drager förf. sedan vittgående slutsatser (s. 148): "Denna *teori* [kurs. här] — att Peregrinusgången har förekommit även i östra Svealand — förutsätter alltså att den är äldre än motsvarande bruk vid valborgsmässan. Valborgsmässan nämnes, såsom tidigare visats, i landskapslagarna från 1300-talet. Kanske böra vi då sätta Peregrinusgångens uppkomst till tiden före 1200." Av denna osäkra teori blir någon sida längre fram följande: "Vi ha också *konstaterat* [kurs. här] att Peregrinustraditionerna härröra från tiden före valborgsmässsofirandets begynnelse.

¹² Förf. har själv s. 90 f. varit inne på denna tankegång men avböjt den, varvid han tillägger: "Förövrigt är det ganska säkert att allmogen icke tog ut boskapen valborgsmässonatten och drev den upp på höga berg för att den skulle komma i närheten av elden." — Men detta gäller ju dock en enligt förf. själv sen form av seden!

Man torde kunna sätta tidsgränserna för deras uppkomst till 800-talet åt ena hållet och 1200 åt det andra."

Förf. bygger alltså hela denna sin konstruktion rörande både Peregrinusfirandets höga ålder och tidigare mera omfattande utbredning på antagandet, att ropet "bind dina hundar" spritts från Sverige till Finland och att Peregrinus då utbyttts mot S:t Görän. Förf. har härvid haft en förutskickad mening, att spridningen nödvändigtvis måste ha gått från väster till öster. Riktigare är att undersöka till vilket helgon ropet mest naturligt från början kan ha varit riktat. Förf. har själv s. 149 f. angivit förutsättningarna härför. S:t Görän (Georg, Jegor) är på östeuropeiskt område på en gång herre över boskap och vargar. Till honom riktar man böner, att han skall bevara boskapen. Men det är också han, som kan släppa lös sina hundar, d. v. s. sina vargar. En enklare och naturligare bön kan man ej tänka sig än denna: S:t Jegor, bind dina hundar! En tillgång till slaviska folkminnesuppteckningar skulle förvisso bekräfta, att denna formulering också funnits.

Att ett helgon Peregrinus haft något med vilddjuren att göra är däremot helt okänt. Förf. räknar även med ett uppländskt lokalhelgon med detta namn (varom mera nedan). Han skriver härom (s. 158): "Varför Erik peregrinus skulle ha anropats till boskapens skydd mot vargarna, kan icke avgöras, men det ligger närmast till hands att *gissa* [kurs. här] på att någon (uppdiktad) händelse i hans liv hade legat till grund härför."

Det synes icke behöva vara någon tvekan om att icke ropet "Bind dina hundar" ursprungligen varit riktat till S:t Georg. Och Georgsdagen är, såsom förf. påpekar, i hela Östeuropa liksom i Estland och Finland den stora vårdagen, då också kreaturen släppas i vall. Däremot är Georgskulten sen i Sverige och Georgsdagen har också såsom materialet i alla våra fyra centrala folkminnesarkiv till fullo intygar helt varit utan betydelse i sentida svensk folktradition.¹³ Ropet "bind dina hundar" måste österifrån ha kommit till Sverige och Peregrinus har sedan sekundärt satts i förbindelse med detta. Härmed faller helt och hållet grunden för förf:s antagande om Peregrinuskängens ålder och tidigare större utbredning.

"E r i k p e r e g r i n u s." Ovan antyddes förf:s fyndiga men djärva kombination mellan den sentida folktraditionen och existensen av ett uppländskt lokalhelgon Erik peregrinus. Förf. framhåller själv, att han är medveten om

¹³ K. Rob. V. Wikman företräder i Vårens almanacka, Budkavlen 1943, s. 37 ff., en annan mening. Han framhåller att rop av ifrågavarande slag förekomma i västra och ej i östra Finland, detta i polemik mot Karin Danvers uppenbart oriktiga antagande, att någon av de finska emigranterna till Värmland skulle medfört kännedomen om den ryska namnformen Yegory på S:t Georg. Wikman framhåller också, att den västfinländska traditionen har sin orientering mot Sverige. I detta fall torde det dock i stället finnas ett samband österut, som går över Estland. — Om den svenska S:t Georgskultens senmedeltida ursprung se J. Roosval, Svenska turistföreningens årsskrift 1944, s. 76.

de vanskligheter som vidlåda hans teori, men motiverar framläggandet med att detta helgons verksamhet ägt rum "inom den tid [1000-talet] under vilken Peregrinustraditionen har uppstått. Vi ha tidigare funnit att dennas uppkomstort är östra Svealand, snarast Uppland". I det föregående har jag med skärpa förnekat riktigheten av dessa båda förutsättningar i rums- och tidshänseende och har följaktligen då ingen egentlig anledning att närmare granska detta senare avsnitt i avhandlingen. I ett avseende är dock själva frågan som sådan av intresse ur folktraditionssynpunkt.

Förf. hänvisar till Knut Stjärnas på sin tid uppseendeväckande undersökning om Erik den helige, där Stjärna bl. a. gör gällande, att konungen i stor utsträckning övertagit ett äldre provinsialhelgons gestalt, nämligen just den av Adam av Bremen i all korthet omnämnde martyren Erik peregrinus (användandet av denna Stjärnas och förf:s benämning innebär icke att rec. tagit någon ställning i själva namnfrågan). Att Stjärna menat, att detta övertagande skulle skett i slutet av 1100-talet (s. 151) är dock ej fullt korrekt, ty när Stjärna skriver sin uppsats känner han ingen tidigare uppgift än från 1230-talet om att konungen dyrkats som helgon. Alltså först ungefär 70 år efter dödsfallet! Under en sådan tidsperiod är en legendbildning och gestaltväxling möjlig. Först när Stjärna fått sin uppsats i press, fick han kännedom om att Erik den helige nämndes i Vallentunakalendariet 1198, alltså redan några årtionden efter konungens död. Detta innebär en avgjord skillnad! Då leva, såsom Tunberg framhållit, ännu folk, som veta någonting om konungen. Därtill kommer det omdiskuterade brevet 1171. Tunberg säger i sin sammanfattande artikel i *Fornvännen* 1941, att hela spørsmålet genom den nya tolkningen kommit i ett förändrat läge: "Vi få härigenom knappt ett decennium efter konung Eriks död ett klart vittnesbörd om hans helgonrykte".¹⁴ Inom en alltför kort tid kan inte en persons verkliga gärning glömmas så att det vore möjligt att förläna honom helgongloria genom en enkel personväxling. Det var rimligt för Stjärna att räkna med en förklaring av denna art eftersom det för honom gällde en period på ca 70 år. Nu veta vi att det ej kan röra sig mer än om ett 30-tal år, möjligen ej mer än ett decennium. Erikskultens uppkomst ger alltså icke något stöd för teorien om existensen av ett i övrigt okänt uppländskt lokalhelgon Erik peregrinus. (Den Peregrinus, som firades den 16 maj, var biskop i Auxerre).

Peregrinus i kalendern. I en liten uppsats i *Från bergslag och bondebygd* i fjor "Peregrinusfirandets uppkomst", som Ejdestam nu starkt polemiserar emot, har rec. velat visa att något Peregrinusfirande ej kunnat

¹⁴ S. Tunberg, Erik den helige, Sveriges helgonkung, *Fornvännen* 1941. — Ejdestams egen tolkning (s. 154) av brevet 1171 är oklar och motsägande. Han menar att brevet på en gång skulle kunna åsyfta Erik den helige och samtidigt vara ett bevis för att konungen icke dödats i samband med kyrkobesöket.

förekomma i äldre tid, då dagen saknas såväl i våra medeltida kyrkliga kalenderar (undantag Vallentunakalendariet 1198) som i almanackorna praktiskt taget före 1700 samt dessutom — det viktigaste — på alla våra runstavar,¹⁵ jämför fig. 3. Dessa skäl voro alltså av en helt annan art än de som ovan

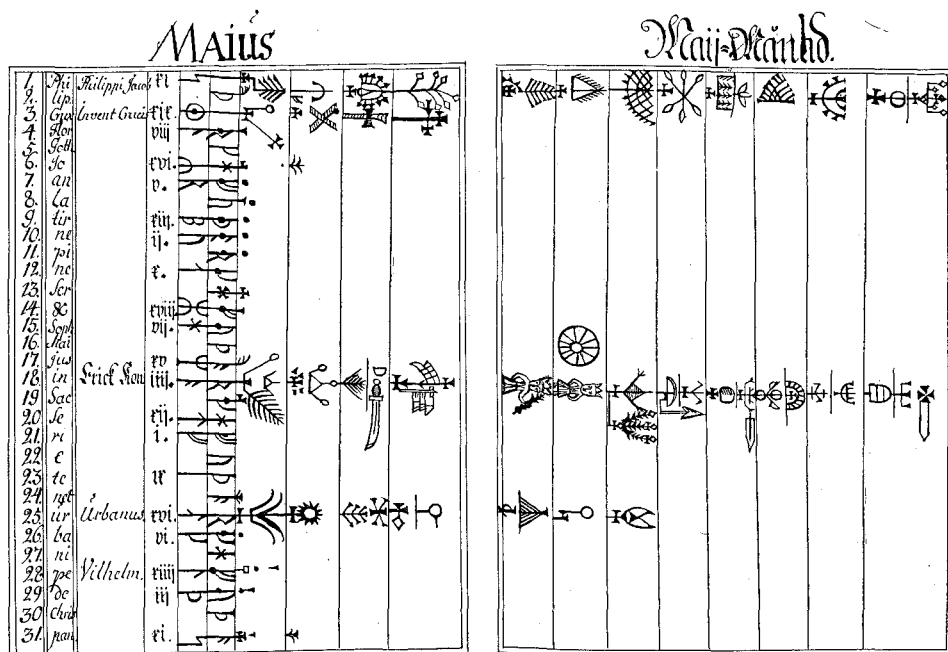

Fig. 3. Runstavstecken för maj månad. Ur Rhezelius' *Calendarium Runicum* 1634. Avskrift av J. P. Nybelius 1699. Handskrift i Kungl. Biblioteket, F. e. 19—20. — 1 maj, korsmässan, Erik och Urbanus äro på runstavarna betecknade som helg- och märkesdagar. Däremot saknas Peregrinus liksom andra i den folkliga traditionen förekommande märkesdagar, vilka ej äro av påvisbar högre ålder.

åberopats i samma riktning. Angående det av mig påpekade förhållandet att Peregrinusdagen icke har någon beteckning på runstavarna säger förf. kategoriskt men föga artigt, att den saken "har i föreliggande sammanhang intet bevisvärde". Han fortsätter (s. 141): "Ingenting säger oss att bruket att gå ut i skogen och skrämja vargarna intog en så framskjuten plats att dagen därför skulle ha erhållit en speciell beteckning på dessa stavar". Gentemot detta kan man redan rent dialektiskt invända, att om seden enligt förf:s åsikt skulle ha kvarlevat i folktraditionen omkring 800 år måste den ju sägas intagit en viss framskjuten plats!

¹⁵ Denna iakttagelse om runstavarna har jag sedan fått på det säkraste bekräftad genom ett liknande uttalande i N. Lithbergs posthuma arbete *Computus* (avsett att utkomma i Nordiska museets handlingar).

Uttalandet innebär i övrigt en omkastning av utvecklingsgången i verkligheten. Det *primära* i den fasta dateringen är naturligtvis den kyrkliga kalendern och dess instrument runstaven. I äldre tid har man släppt kreaturen i vall t. ex. när göken lät höra sig första gången eller när första humlan syntes — för att ta ett par av förf:s egna exempel från naturens almanacka (s. 105 f.). Sedan fixerade man åtgärden till en dag, som man i kyrkan hörde omtalas som ägnad ett märkligt helgon och som man genom sitt särskilda tecken lätt kunde känna igen på runstaven. Det är en anakronism att tänka sig att man hade ett datum den 16 maj oberoende av kyrka och runstav och almanacka! Av en undersökning om årets märkesdagar som rec. har under arbete framgår det, att de märkesdagar som saknas på runstavarna i flertalet fall kunna direkt påvisas vara senare uppkomna. Fallen äro så många att man har rätt till en generalisering: märkesdagar som aldrig återfinnas på runstavarna kunna ej vara gamla. Att runstavarna även kunna upptaga lokala märkesdagar, som ej finnas i motsvarande kyrkliga kalendrier är den från Norge spridda Halvardsdagen, 15 maj, ett exempel på. Den hittas ibland på runstavar både från Dalarna och Värmland. Peregrinus återfinnes däremot aldrig.

I den nyssnämnda uppsatsen har rec. försökt förklara Peregrinusfirandets uppkomst genom den förskjutning på 11 dagar som inträffade genom den gregorianska kalenderns införande 1753. Härigenom flyttades eldarna och första betesgången på sina håll till "gamla Valborgsmässan", 12 maj, i västra Värmland "gamla korsmässan", 14 maj. En viss osäkerhet har naturligtvis uppstått vid denna förskjutning och därigenom skulle dagen med det egendomliga namnet Peregrinus haft möjligheten att bli en ny fixpunkt i kalendern. Teorien är visserligen icke helt invändningsfri — det finns en intervall på 2 resp. 4 dagar. Härmed bör dock jämföras att "mitten av maj" på andra håll angives som tiden för betesgångens början, kartan fig. 2. Även denna tidpunkt kan ju ha sitt upphov ur kalenderreformen; en möjlighet vore också att Peregrinus som märkesdag uppstått ur behovet att här få en bestämd datumfixering.

"Gamla Valborgsmässan" och "gamla korsmässan" ha omtalats i det föregående. Vi ha också den 6 maj, "gamla gökdagen", motsvarande gamla stilens Marcus. I fråga om större märkesdagar (som också återfinnas på runstavarna och i de medeltida kalendarierna) finner man regelbundet på ett eller annat håll spår av den dubbling som kalenderreformen orsakade. "Gammal ersmäss" är t. ex. bekant från Jämtland. Bonifacius, 5 juni, är omtalad från Småland som sådag för kornet (Ulma 8438 b). Här är det Urbanus som går igen. Ibland blir förskjutningen ej helt exakt. Från Ångermanland har upptecknats: "Vid Hoptatus skall man ta ihop säcken med säd" (Ulma 7472). Men denna vits på namnet Optatus, 4 juni, hade väl

näppeligen kunnat uppkomma om icke detta datum på en dag när överensstämmelse med gamla stils Urbanus, den regelbundna dagen för såddens avslutande.

Hade Peregrinus haft den gamla och fasta ställning i mellansvensk folktradition som förf. vill tillmäta dagen, är det ju egendomligt att något spår av "gamla Peregrinus" aldrig blivit upptecknat. En plötslig förskjutning av betesgångens början på 11 dagar borde inte passerat alldeles omärkligt, hur starkt växtligheten själv än kan förskjuta sig under olika år.

Värmlandsfinnarna som traditionsbärare. Studera vi avhandlingens båda kartor över Peregrinustraditionen, här återgivna som fig. 1 och fig. 2, är det ju genast slående i vilken hög grad Värmland dominerar inom utbredningsområdet. Här möter oss också Peregrinusgången i dess fullständigaste form med eldar, skallgång och ropet "bind dina hundar". I en förenklad form förekommer den också i Västergötland. Och förf. menar, att om man hade att söka sedens ursprungsart inom västra Sverige, så borde den vara belägen i det sistnämnda landskapet och ej i Värmland. Han har härför en rent teoretisk motivering (s. 147): "Det är nämligen mera sannolikt att seden har spritts från söder till norr än tvärtom. En spridning från Värmland till Västergötland skulle strida mot kulturspridningens huvudprinciper i denna del av landet." Här föreligger ett principiellt uttalande, som ej bör få stå oemotsagt. Inom ett utbredningsområde som Värmland—Västergötland finnes ingalunda någon i alla situationer given spridningsriktning. Riktningen beror givetvis i stället på från vilket håll nyheterna komma. I "Hur Sverige och Norge mötas" har Sigurd Erixon visat hur norska och svenska inflytanden på ömse sidor om Kölen gått i motsatta riktningar.¹⁶ I föreliggande fall äro ju spridningsmöjligheterna från norr till söder över värmlands- och västgötagränsen av särskilt intresse. J. Götling säger t. ex. att målet i det s. k. "Tjocka Vadsbo"-området i vissa drag överensstämmer med Värmland—Närke. Granbergs avhandling har förut nämnts, här finnas också exempel på att folktraditionen norrifrån trängt ned i Vadsbo.¹⁷

På grund av att Peregrinustraditionen tyngdpunkt uppenbarligen ligger i Värmland har Karin Danver ansett, att ropet "bind dina hundar" överförts hit av invandrande finnar under 1500- och 1600-talen. Detta kan visserligen ej betraktas annat än som ett förmodande. Men de principiella grunder på vilka Ejdestam avvisar denna möjlighet äro icke hållbara (s. 138, jfr s. 36): "Vidare ha svenskarna i Värmland icke antagit några av finnarna utövade

¹⁶ S. Erixon, a. a., Instituttet for sammenlignende kulturforskning, ser. A, 15:2, Oslo 1933, s. 239 ff.

¹⁷ J. Götling, Västergötlands folkmål 1, Uppsala 1940—41, s. 59; Granberg i not 9 a. a. karta 18, 20.

seder. De sociala skillnaderna mellan svenskar och finnar voro alltför stora för att detta skulle kunna ske." Här går förf. återigen på förhand ut ifrån vissa regler för traditionsspridningen, som han anser generella och som han visserligen berört i inledningskapitlet men icke med den bevisföring, att de sedan kunna få betraktas som axiom. Förf. räknar med att spridningen av kulturnyheter aldrig kan ske nerifrån och uppåt. Men t. ex. slangspråket har just gått denna väg. Den moderna idrottens bollspel äro ursprungligen gamla folkliga lekar. Dräktplagg i modedräkten såsom 1700-talets livrock och våra egna långbyxor härstamma från ett folkligt dräktskick. Förf. räknar med att valborgsmässoeldarna skulle ha spritts från den tyska befolkningsgruppen i Stockholm, som ju tillhörde "överskiktet" i huvudstaden. Han tillägger (s. 16): "Hade tyskarna tillhört underklassen, är det föga troligt att någon påverkan av detta slag skulle ha förekommit." Men kan man verkligen tänka sig en situationsbild, där det skulle varit den högre borgarklassen i Stockholm som på 1500- och 1600-talet samlat sig kring eldarna! Omöjligt! Hade det funnits några valborgsmässoelder i huvudstaden, så hade de förvisso tillhört "underklassens" nöjen! Och det hade också varit samma klass som böndernas drängar under oxdrifter eller transportresor närmast hade haft möjlighet att komma i kontakt med.

Men vi återgå till värmlandsfinnarna. Rec. vill endast peka på några ställen i R. Gothes senaste bok "Från trolldomstro till kristendom", vilka visa, att många möjligheter funnits till traditionsöverföring från finnar till svenskar. Det gäller ju här endast en besvärjelseformel — "bind dina hundar" — som av svenskbefolkningen skulle ha upptagits efter de som trollkunniga ansedda finnarna. I Gothes bok omtalas t. ex. hur en kvinna 1661 lärt sig ett magiskt kärleksmedel av en finne. När det gällde dylika ting, funnos givetvis inga sociala hämningar. Vid en visitation i Nås 1654 angavs en finne i Grangärde "för att han reser omkring ther i socknarna och trollar bort vargar". Gothe hänvisar till Fale Burman, som vid 1700-talets slut antecknat, att man när björnarna härjade skickade efter en viss finne: "Han kommer då dit och säges ofelbart kunna avvisa odjuren för vilket han uppbar en liten avgift av var bonde." Och för de kontaktmöjligheter i övrigt som funnos är också en notis från Nås 1723 belysande, där det omtalas, att finnarna "begynt att sända sina barn hit till Nås skola och att leja drängar härifrån socknen hem till sig att lära sina barn läsa i bok". Erinras bör också om Gothes uppgift, "att man sedan gamla tider i vårt land plägat hämta över hela skeppslaster med finskt arbetsfolk, som användes till olika uppgifter mest som s. k. legofolck, men ofta också i gruvarbete".¹⁷

Ett direkt exempel på att svenskbefolkningen (emot förf:s påstående) tagit efter en finsk sed omtalar C. A. Gotlund: "Det är en anmärkning, som jag

¹⁷ R. Gothe, *Från trolldomstro till kristendom*, Stockholm 1943, s. 33, 38 f., 139 och 99.

sedermera mer än en gång haft tillfälle att göra, att nemligen på alla ställen der finska språket och all nationalitet bortdött, har ännu länge bastugängen bibehållit sig hos deras försvenskade efterkommande; ja jag har stundom funnit, att den äfven smittat nästgränsande Svenska byar, så att också desse inrättat åt sig ett ägta finskt badhus.¹⁸ Ett exempel på finsk traditionsöfverföring genom finska nybyggare ha vi också i Ångermanland i uttrycket "skoggömd" i betydelse av bergtagen.¹⁹

Se vi ur den finska synpunkten än en gång på kartan fig. 1, kunna vi ej undgå att iakttaga följande. Har Peregrinstraditionen, såsom vi efter kartbilden ha anledning att misstänka, spritt sig från Värmland ner i Vadsbo härad i Västergötland (för att sedan där fortsätta vidare i skogsbygden i öster), så är det i detta sammanhang av intresse att gränssocknen i Vadsbo heter Finnerödja. I de båda socknarna i Dalarna med Peregrinstraditioner, Grangärde och Säfsen, har funnits ett mycket starkt inslag av finska nybyggare. Detsamma gäller bergslagstrakterna i nordvästra Västmanland liksom också gruvbygden i Värmlandsdelen av Örebro län och intillgränsande område. Om förhållandena vid 1600-talets mitt säger Gothe, "att vi här ha framför oss landets viktigaste och folkrikaste finntrakter denna tid". I övrigt bör erinras om att av Värmlands nuvarande 87 landssocknar ha minst ett sextiootal haft finsk bosättning.²⁰

"Festeldar" vid Valborgsmässan. Som förut omnämmts räknar förf. med att Valborgsmässoeldarna skulle fått sin spridning över landet från Stockholm via städer och herrgårdsbefolkning. Här har ovan (sid. 70 f.) framhållits att detta spridningssätt är både osannolikt och obestyrkt. Vidare anger förf., såsom förut också omnämnts, att Valborgsmässoeldarna skulle ha införts hit från Tyskland. I detta land säges syftet med eldarna vara att skrämja häxorna, en i Sverige nästan helt okänd folkstro. Men hade eldarna verkligen haft denna härkomst och tidigast kommit i bruk i Stockholm och andra städer, borde just stadsmiljön (där bortskrämmandet av vargarna varit mindre aktuellt) ha hjälpt till att bevara häxtron. Redan en rad skäl hörande till sedens egen inre art tala alltså uppenbarligen emot föf:s teori.

Vilka bevis har nu förf. för att Valborgsmässoeldar i äldre tid förekommit i Stockholm? För att tysta de invändningar som redan gjorts, måste de vara mycket starka. I själva verket existera inga alls! Det finns icke påvisat en

¹⁸ C. A. Gottlund, Dagbok öfver dess resor på finnskogarne år 1817, Stockholm 1931, s. 88. — Citatet påpekat av A. Hämäläinen i ett under tryckning varande arbete i Nordiska museets handlingar.

¹⁹ Ella Ohlson [Odstedt], Naturväsen i ångermanländsk folkstro, Folkminnen och folk-tankar 1933, s. 88; G. Granberg, Finskt och skandinaviskt, Kulturhistoria och folklivsforskning, festskrift till G. Nikander, Åbo 1934, s. 127 ff.

²⁰ Gothe, a. a., s. 103, 148.

antydning om att sådana eldar av gammalt förekommit i huvudstaden trots att få orter i vårt land torde arkivaliskt sett vara så genomforskade som Stockholm. Rec. har talat med olika stockholmsforskare om denna sak och överallt fått negativt besked. Domstolsprotokollen tåga, memoarförfattare och rese-skildrare likaså. Stockholmsskalderna ha ej diktat om någon Valborgsmässofest av påstådd art, stockholmsmålarna ha försummat ett motiv, som skulle ha varit mycket pittoreskt. Med en sannolikhet, som gränsar till visshet vågar man påstå att *Valborgsmässoeldar aldrig förekommit i Stockholm förrän i sen tid*. Det bör i detta sammanhang anmärkas på att förf. uraktlåtit att undersöka, när man genom muntlig tradition eller genom t. ex. dagspressen verkligen kan få för första gången *dokumenterat*, att Valborgsmässoeldar förekommit här i Stockholm.

Förf. säger om skillnaden mellan Valborgsmässo- och Peregrinuseldarna (s. 104), att de förra voro stora festeldar, de senare obetydliga skallgångseldar. Och fortsätter: "Typologiskt sett skulle en utveckling från Peregrinustill valborgsmässoelder ha varit tänkbar, men icke motsatsen, såsom Svensson vill göra gällande." Det är helt ett missförstånd, att jag i detta fall skulle ha gjort gällande att en *utveckling* förekommit. Den av mig antagna datumförskjutningen betyder ju endast att *samma* sedvänja bibehållits vid ungefär samma tidpunkt i naturåret som förut. Vid Peregrinus har på det sättet bibehållits en äldre form av Valborgsmässoelder än den stora festeld, som i nutiden präglar Valborgsmässofirandet. Ty jag är enig med förf., att denna typ av eldar — upptända på högtbelägna platser såsom en samlingspunkt för ungdomen — kan vara en senare företeelse, som vid 1700-talets mitt inte förekommer mer än i vissa delar av landet (förekomsten av "Valborgsmässoberg" i bl. a. Östergötland synes dock ytterligare behöva utredas).

Genom att förf. så starkt hållit på sin teori om en äldre förekomst av eldar vid Peregrinus i bl. a. Uppland, har han ej velat tänka sig möjligheten av att här i stället tidigare existerat Valborgsmässoelder av annat slag än senare tiders. De kunna ha varit enkla eldar av samma slag som Ekman beskrivit från Värmland eller varit förenade med "den magiska skallgången" eller blott och bart med det oljud, som måste vara en primär företeelse i rovdjurens eller de onda makternas bortdrivande. Utvecklingen kan ha gått efter olika linjer. Men så snart den tanken kommit att dominera att eldens verkan sträckte sig så långt lågorna syntes, har en utveckling börjat, som ledde fram till den på ett högt berg tända "festelden".²⁰ Man kan icke bortse från fest-

²⁰ Sedan denna anmälan skrivits har jag erhållit kännedom om en av Petrus Envall författad uppsats, som föreligger i korrektur och som kommer att tryckas i Dalarnas hembygdsbok 1945. Envall har där framhållit vårdkasarnas betydelse för valborgsmässoeldarna. — Tänkbart är att det varit genom en påverkan från vårdkasarna, som den mindre "boskapselden" (såsom jag ovan antagit) utvecklats till "festeld". Detta skulle också ge

sedernas egen förmåga till nybildning, en synpunkt som är förbisedd i avhandlingens inledningskapitel. Festeldar av det slag som olika 1700-talsförfattare beskrivit från Uppland, omkring vilka ungdomen "dansa och fägna sig", äro ursprungligen en lokal typ, som sedan fått spridning över största delen av landet och då också genom den inträffade kalenderförskjutningen på sina håll skenbart kommit att framstå som en ny sed.

Ture- och Tykoeldarna. I ett särskilt kapitel har förf. behandlat den endast i nordligaste Västergötland förekommande seden att tända eldar på dagarna Ture eller Tyko, 28 och 29 april. Förf. anser det sannolikt (s. 184), "att Ture- och Tykoeldarna ha från Kristihimmelsfärdsdagen överflyttats till ifrågavarande dagar, sedan dessa kommit att spela rollen av sådagar".

Varför just dessa dagar blivit märkesdagar för sådden visar förf. dock inte. Förklaringen torde sökas i ett sammanhang med vissa gångdagar motsvarande det som förf. framhållit ifråga om de vanliga gångdagarna och Kristihimmelsfärdsdagen. I den katolska kyrkan var också 25 april, Marcusdagen, en gångdag. Dagen bibehölls som helgdag av Olaus Petri i samband med 1526 års bibelöversättning, där annars kyrkoåret redan reducerats.²¹ Officiellt var det aldrig tal om mer än *en* gångdag, men troligen har utbildat sig ett folkligt bruk, att i likhet med Kristihimmelsfärdsveckan ha tre gångdagar även vid Marcus. I det avsnitt av Bondepraktikan som också innehåller svensk folktradition omtalas: "S:t Marci dagh och the två ther näst kallas små gånge Dagar." Den 25, 26 och 27 april skulle då motsvara söndagen, måndagen och tisdagen i Kristi himmelsfärdsveckan. Sedan kunde sådden ske och i samband därmed ha också eldar tänts. Man kan ej betvivla, att dessa dagar varit gångdagar även här i Sverige, då vi faktiskt ha en uppgift härom från just Ture- och Tykoeldarnas område. I 1832 års svar från Sjögerstads och Rådene socknar i Västergötland uppgives nämligen: "Den 25 april, Marcus. Denna dag kallas af Almogen för Gökedagen, på den dagen ville gemene man icke så ärterna synnerligast knapt något annat. Dagen är märkvärdig för de 3ne gångdagarna. Då gick man ut på marken och bad till Gud om god skörd såsom traditionen omförmäler."²² Sammanställandet av Ture och Tyko som sådagar, som får tillskrivas namnens alliteration och likhet, är däremot av sent datum.²³ Ture infördes i almanackan

en förklaring på eldens förflyttning från närheten av ladugård och betesplats till ett högt berg. Samma tankegång om ledungseldarnas betydelse i Roslagen har tidigare muntligen framkastats för mig av professor Sture Bolin.

²¹ G. Lundberg, Kyrkans heliga år, Stockholm 1937, s. 279 f., 408.

²² Vitterhets- Historie- och Antikvitetsakademiens arkiv, manuskript: Namnen i kalendern.

²³ Att även i sen tid sådana bildningar uppstått framgår av att man i Dalarna sagt, att "Erik och Alrik äro säkarlar", d. v. s. att sådd skulle ske den 18 och 19 maj (Ulma 72 27 b). Alrik infördes i almanackan först 1901.

1774 och först under 1700-talets senare hälft fick almanackan över huvud taget den spridning att dess namnlängd (bortsett från de gamla, stora märkesdagarna) blev aktuell för allmogen.

S a m m a n f a t t n i n g. Denna recension har till stora delar kommit att upptagas av ett polemiskt diskussionsinlägg rörande förhållandet mellan Valborgsmäso- och Peregrinuseldarna. Viktiga delar av den föreliggande avhandlingen ha dock härunder berörts och rec. har haft anledning att i åtskilliga punkter anmäla en avvikande mening. Detta gäller i övrigt bl. a. frågorna om sättet för de folkliga traditionernas spridning och förf:s åsikt om valborgsmäsoeldarnas tyska import via Stockholm, som här med skärpa förnekats.

Större insikt om avhandlingens egen ställning i den internationella vetenskapliga diskussionen hade vunnits om förf. lämnat en översikt av denna diskussion i dess senaste skede. Avsaknaden kan i viss mån förklaras ur det praktiska behovet av begränsning, men avhandlingens omfång ligger dock närmast i underkanten av det normala.

Polemiken har medfört, att recensionen fått en alltför ensidigt kritisk karaktär. Avhandlingen har även stora positiva förtjänster. De mot förf. avvikande åsikter, som här framförts, grunda sig med få undantag icke på nytillförda uppgifter utan på olika tolkningar av det av förf. med stor omsorg sammanförda, omfattande materialet. Här har heller icke gjorts något bestridande av avhandlingens främsta resultat: uppdelningen av årseldarna i olika typer, vilka såsom redan inledningsvis refererats representera dels olika tidsskikt, dels olika ändamål. Rec. är också enig med förf. om årseldarnas magiska upphov och innebörd. Kapitlet om Kristihimmelsfärdeldarna, som innehåller ett av avhandlingens bästa och viktigaste partier, har helt kommit att förbigås i denna anmälan. Förf. har i detta kapitel gjort en värdefull sammanställning av eldarna, gångdagarna och äldre lagbestämmelser om sådd och hägnadsskyldighet.

Även i fråga om inledningskapitlet bör (trots de anmärkningar som ovan gjorts) å andra sidan icke förtigas, att ambitionen av en forskare att samla sig till analys och syntes och därigenom höja forskningen utöver karteringsteknikens nödvändiga men mekaniska och schematiska förfaringssätt i och för sig är synnerligen prisvärd. Avhandlingen visar prov på en vetenskaplig fantasi och kombinationsförmåga, som i hög grad kan räknas den till godo. Vid sidan om den polemiska inställning som i så stor utsträckning kommit att präglade denna artikel bör framhållas, att avhandlingen tillsammans med förf:s tidigare, värdefulla och ganska omfattande produktion gett anmälnaren intrycket av en självständig och energisk forskarbegåvning.

Sigfrid Svensson.

FÖRENINGSMEDDELANDEN

Föreningens vårsammanträde 1944

Föreningen för svensk kulturhistoria sammanträdde den 5 maj i Skogaholms herrgård på Skansen. Sedvanliga föreningsärenden rörande val och styrelseberättelse ha uppskjutits till nästkommande höstsammanträde. Föreningens ordförande, statsrådet Th. Bergquist, erinrade i ett inledningsanförande om att föreningen under förra året fyllde sitt 25:e år. Föreningen bildades under en ekonomisk kristid för den kulturhistoriska forskningen, som starkt påminner om den nuvarande, och föreningens främsta uppgift att utge *Rig* är fortfarande lika aktuell. Föreningens styrelse har också ansett, att 25-årsjubileet på bästa sätt firades genom utgivandet av ett register över tidskriftens innehåll 1918—1942.

Professor Sigurd Erixon höll därefter ett föredrag om *Kulturhistorisk forskning under ett kvartsekel*. Talaren redogjorde för hur den kulturhistoriska forskningens olika grenar utvecklats genom tillkomsten av tidskrifter, värdefulla avhandlingar, utredningar och bättre anslag etc., berörde de olika vetenskapliga metoder som tillämpats och de ernådda resultaten och underströk att den sociologiska metoden nu fordrar komplettering av en psykologisk.

Sammanträdet avslutades med ett föredrag av professor Nils Ahnlund om *Norrländska skinnskatter*. Talaren berörde inledningsvis vårt lands rikedom på pälsverk och de tidiga beläggen härför, bl. a. ett uttalande hos den götiske historieskrivaren Jordanes, som talar om vår pälshandel med romarna. Skinn ha av ålder varit ett betalningsmedel, och då är det naturligt att även skatter uttagits i form av pälsverk. Fasta skinnskatter hör man i nu bevarade källor endast omtalas från Dalarna och Norrland, dit då för tiden också de norska Jämtland och Häljedalen få räknas, samt i Finland. Härtill kan läggas några svagt framträdande, utpräglade lokala skinnskatter, som spåras på ett par ställen i Dalsland och Värmland. Skatten från Västerbotten exempelvis utgick i början av Gustav Vasas tid i två former, dels som en penningkatt och dels som en bågskatt av varje vapenför man. Bågskatten, en

rent personell skatt, utgick med samma belopp från varje bågamental i Västerbotten och Kemi socken. Varje bonde hade att erlægga antingen ett gråskinn eller, om han så önskade, ett halvt öre, och lika mycket betalade envar i hans gård som var i stånd att spänna en båge. I Ume och Ångermanlands lappmarker tillämpades en egendomlig beräkning för lapparnas skatteskyldighet. När en lappdräng var femton år gammal och orkade spänna båge, skulle han utgiva i skatt första året en mård, andra året två mårdar och tredje året tre; när den gamle lappen ej längre kände sig i stånd att spänna en båge, skulle hans skatt första året minskas med en mård, andra med två och tredje året med tre mårdar, så att han slutligen blev helt fri.

Vid en gemensam supé på restaurang Solliden framförde statsrådet Bergquist en hyllning till föreningens hedersledamot och förste mångårige sekreterare och redaktör, filosofie doktor Sune Ambrosiani, som var en av de främsta initiativtagarna vid föreningens bildande.

Statsanslag

Statsanslaget till denna tidskrift har höjts till 1.000 kronor.

Om tingsställen i Uppland och Västmanland före tillkomsten av 1734 års lag

Av *Axel Emmelin*

Under äldsta tid höllos de judiciella lokala tingen i Uppland och Västmanland liksom överallt annars under bar himmel. En närmare kunskap om de förhistoriska tingsplatsernas läge och beskaffenhet är svår att erhålla. Med stöd av ortnamnsforskningen och arkeologien kunna dock åtskilliga slutsatser dragas, som äro ägnade att i någon mån skingra de dunkla sammanhangen.¹

Hundaret var den rättsliga enhet i Svealand, som motsvarade häradet i Götaland, innan häradsbenämningen under 1400-talet vann allmänt burskap.² Själv hundaresnamnen ge ej sällan vissa bestämda antydningar om tingsställena och deras förläggning. Vaksala hundare i Uppland t. ex. torde sålunda erhållit sin benämning av en höjd vid Vaksala kyrka, som en gång synes hava hetat Vakshall men senare kallats Tingberget.³ Hundaresnamn, sådana som Ulleråker och Torsåker (nuvarande Torstuna härad), ange ävenledes en tingsplats såsom lokalitet samt visa på ett samband mellan ting och kult.⁴ Att en tingsplats ofta framstått som samlande faktor vid namn-

¹ Uppslaget till föreliggande undersökning har givits mig av professor J. E. Almquist, som även i olika avseenden lämnat mig värdefulla råd och anvisningar.

² C. G. Styffe, *Skandinavien under unionstiden*, 3. uppl., Sthlm 1911, s. 319, not 2; om en äldsta hundsindelning se S. Tunberg, *Studier rörande Skandinaviens äldsta politiska indelning*, Upps. 1911, s. 181 ff. — I denna undersökning avses de nuvarande landskapen Uppland och Västmanland.

³ J. Sahlgren, *Vad våra ortnamn berättar* (Verdandis småskrifter 351, 1932), s. 36; jfr A. Schagerström, *Vaxala, i Namn och bygd 1929*, s. 128 och A. Noreen, *Spridda studier*, 2, Sthlm 1911, s. 85.

⁴ Jfr Sahlgren, a. a., s. 36 och S. Lindqvist, *Åker och Tuna, i Fornvännen 1918*, s. 2 ff., vilka anse, att i ordet åker, när det ingår i ett hundaresnamn, bör sökas en erinran om tingsplatsens karaktär. Lindqvist använder uttrycket tingsåker. Jfr härmed K. H. Karlsson, *Upplands ortnamn*, Upps. 1903, s. 414, som anser att åker bör tolkas såsom betydande den odlade bygden, samt E. Hellquist, *Svensk etymologisk ordbok*, 2, Lund 1939, s. 1417, som sätter ordet i förbindelse med hednisk kult. Se även E. Brate, *Åker och Tuna, i Fornvännen 1918*, s. 212, och Noreen, a. a., 3, Sthlm 1913, s. 104 och 4, Sthlm 1924, s. 100.

givning av ett hundare, antyda vidare sådana namn som Åsunda, Hagunda, Våla m. fl.⁴

En särskild grupp bilda de hundaresnamn, som kunna sättas i förbindelse med en tunaort. Tunaorterna, som datera sig från äldre järnåldern, synas hava varit marknadsplatser och hava såsom sådana företrätt en på ett otal små marknader fördelad byteshandel.⁵ Samtidigt torde de i vissa fall även hava varit hundarens tingsplatser. I förhistorisk tid uppstodo marknader ursprungligen vid tingsplatser i samband med tingen.⁶ En större marknadsplats kan tänkas hava uppkommit vid eller i närheten av ett tingsställe med förmånligt handelsläge och utvecklats till att bliva ett centrum för en bygd. Möjligen kan även ett hundares tingsplats hava flyttats till en marknadsort, där ting förut ej hållits.⁷ Som huvudort och tingsplats har en tunaort stun-

⁴ Sahlgren, a. a., s. 35 ff. Jfr även beträffande Östergötland N. Lindqvist, Några svenska häradsnamn, i Namn och bygd 1933, s. 83 ff. — Även hundaresnamn som t. ex. Lyhundra och Sjuhundra torde kunna sättas i förbindelse med tingsplatser; se O. R. Bellander, Anteckningar om Westmanlands härader i förda tider, Köping 1869, s. 18, Sahlgren, a. a., s. 38 och S. Lindqvist, a. a., s. 5, not 1.

⁵ Se härom närmare S. Lindqvist, a. a., s. 6 ff. Enligt nämnde forskare är tuna pluralformen av ett nordiskt ord tun, vilket förmodligen bör tolkas som gårdesgård, stängsel, inlägnad, plats. Ordet har fått sitt betydelseinnehåll vidgat och begagnats som substitut för ett keltiskt ord, *dūnon*, känt bl. a. i det forniriska *dūn*, 'befäst stad'. Jfr M. Olsen, Sigtuna, i Namn och bygd 1917, s. 90 ff. O. von Friesen, Bynamn på de uppländska runstenarna, i Namn och bygd 1930, s. 96 ff., har framkastat en teori, att tunaorterna skulle vara kultplatser. Som stöd för sitt antagande anför han, att vissa namn på -tuna innehålla ett gudanamn som förstavelse. Då denna förled enligt von Friesen skulle hava tillagts på uppländsk botten, torde de jämförelsevis få namn (7), i vilka ett gudanamn ingår som sammansättningsled, ej äga något större bevisvärde. Karakteristiskt för tunaorterna är, att de ligga eller kunna antagas en gång hava legat vid sjöar eller vattendrag. Med anledning härav har Sahlgren (a. a., s. 41 och 43) uppställt en hypotes, att tunaorterna skulle vara förbundna med ledungsväsendet och att namnen på -tuna utmärkt borgar (a. a., s. 42 f.; jfr s. 29, tuna = befäst gård). Detta är mindre sannolikt, då, som H. Hildebrand (Sveriges medeltid, 2, Sthlm 1884—98, s. 613 ff.) påpekat, ledungen är en organisation för anfällskriget, skild från försvaret av det egna landet. Sahlgren anser, att utfartslederna till Östersjön behövt skyddas. Dessa hava väl knappast mer än sporadiskt kunnat hotas. Intet hindrar däremot, att svearnas handelsplatser stundom på ett eller annat sätt befästs. De stora handelsplatserna voro hos kelterna, med vilket folk svearna haft heröring, omgivna med pallissadklädda valar eller murar och gravar. Se G. Dottin, *Antiquité Celtique*, Paris 1915, s. 155; jfr A. Bugge, *Illustreret verdenshistorie*, 3, Kria 1924, s. 12.

⁶ N. Staf, *Marknad och möte*, Sthlm 1935, s. 8.

⁷ Detta är dock mindre sannolikt. Ett belysande exempel är Eklöt i Åkerbo hundare i Västmanland. Eklöt var förmodligen tingsställe i förhistorisk tid (jfr nedan, s. 92). Då ifrågavarande plats hade ett även ur handelssynpunkt fördelaktigt läge, kom en marknadsplats, Östuna (jfr S. Lindqvist, a. a., s. 12), att uppstå i dess närhet vid Hedströmmen. En halvmil norrut vid nuv. Köpingsån uppkom en annan handelsplats, Gaembirtuna (medeltida sätesgård). Sedan tunaorterna troligen under eller mot slutet av vikingatiden mist sin ställning som handelsplatser, övergingo de handelstraditioner, som tidigare varit fördelade

dom kommit att medverka vid ett hundares namngivning, och detta avspeglar sig i ej så få hundaresnamn.

Om äldre uppländska och västmanländska hundaresnamn, sådana som *Håbo*, *Simbo*, *Solenda*, *Valenda*, *Thyrbo*, ställas i förbindelse med sockennamn som *Hätunir*, *Simbathunir*, *Solendatunir*, *Valendatunir*, *Thyretuna*, kan en relation till en tunaort spåras.⁸ En jämförelse ger vid handen, dels att ifrågakvarande hundaresnamn till formen delvis överensstämmer med resp. sockennamn, dels att till skillnad från hundaresnamnen de senare innehålla en sammansättningsled på -tuna. Sannolikheten talar för att en tunaort, t. ex. Håtuna (möjligen Tuna vid viken), snarare gav upphov till namnbildningen Håbo (håttunabornas hundare) än tvärtom.⁹ Under 1000-talet vann kristendomen insteg i Svealand. Tunaorterna hade vid denna tid förlorat det mesta av sin betydelse som handelsplatser¹⁰ men hade i de fall, då de voro tingsställen, fortfarande aktualitet. För den kyrkliga organisation, som tager vid efter den s. k. missionstidens slut, blev en anknytning till hundaret ändamålsenlig. Detta fick tjänstgöra som en första, provisorisk socken. Att bygga en kyrka i ett hundare vid ett hävdvunnet tingsställe eller i dess närhet, måste hava förefallit naturligt. I Håbo hundare lades kyrkan vid Håtuna. Då en sockenindelning senare genomfördes, sönderföll ett hundare i flera socknar. Håtuna kyrka kom att ligga i Håtuna socken i nyssnämnda Håbo hundare. När en socken i ett hundare bär ett namn, som i en eller annan form återfinnes i samma hundares namn, och detta sockennamn anger en förbindelse med en tunaort, sammanhänger detta med särskilda förhållanden. Det är rimligt antaga, att en dylik tunaort i egenskap av tingsställe haft inflytande på hundarets namnbildning. Sambandet mellan tunaort och tingsplats står då klart.

Det är emellertid ej endast hundaresnamnen såsom sådana utan även uppgifter i medeltida urkunder, som lämna upplysningar om förhistoriska tingsplatser. Vad angår Uppland och Västmanland, kunna likväl blott få exempel härpå anföras. Somliga av medeltidens tingsställen härstamma från heden tid, och medeltida tingsställens namn på -löt, hage, mad, hed och ås ge utan

på Östuna och Gaembirtuna, på den senare platsens efterföljare, Laglösa, Laglösaköping, senare Köping (angående namnen på -köping, se A. Schück, Studier rörande det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling, Upps. 1926, s. 155 ff. och där anförd litteratur). Som tingsplats användes fortfarande Eklöt, bevisligen till 1537 (se bilagan). I detta fall kan utvecklingslinjen skönjas.

⁸ Nuv. häradena Håbo, Simtuna, Sollentuna, Vallentuna, Yttertjurbo, Övertjurbo: nuv. socknarna Håtuna, Simtuna, Sollentuna, Vallentuna, Tortuna. Jfr Norbo hundare (nuv. Norrbo härad, Västmanland), Nortuna gård (jfr S. Lindqvist, a. a., s. 4, Bellander, a. a., s. 105), samt Thorsakers hundare (Uppland), Thorstuna socken, Ullerakers hundare, Ullartunir kungsgård.

⁹ Jfr Sahlgren, a. a., s. 38 och Hellquist, a. a., 2 (1939), s. 1304.

¹⁰ S. Lindqvist, a. a., s. 23 f.

tvivel en antydning om att i äldsta tid som tingsplats använts en löt, en hage, en mad o. s. v.¹¹ Ett exempel från Uppland är Tidhagen i Åsunda hundare,¹² ett annat från Västmanland är Eklöt i Åkerbo hundare (se bilagan). Då samma källor innehålla uppgifter om att ting hållits å orter eller i socknar, av vilkas namn framgår, att gamla kultplatser fordom varit belägna därstädes, exempelvis Odenslunda by i Norunda och Odenshargs socken i Ärlinghundra hundare (se bilagan),¹³ är det troligt, att det är fråga om urgamla tingsplatser. Tingen i deras äldsta form förlades med all sannolikhet ofta till kultställen, som redan vunnit hävd som mötesplatser. Kultplats och tingsplats kommo sålunda att sammanfalla.¹⁴

Utom ortnamnsforskningen har, som inledningsvis nämnts, även den arkeologiska vetenskapen lämnat bidrag till kännedomen om förhistoriska tingsplatser. Om domarringarna en gång varit tingsplatser eller ej, har livligt diskuterats. Numera får det anses styrkt, att de äga samband med gravskick och blott såsom gamla kult- och begravningsplatser i enstaka fall kommit att få judiciell betydelse.¹⁵ Detsamma har förmodligen varit förhållandet med de s. k. tingshögarna. Dessa synas hava varit gravhögar.¹⁶ En domarring ligger å Lundbo(a)berg i Tortuna socken i Västmanland¹⁷ och en tings-

¹¹ S. Lindqvist, a. a., s. 2.

¹² Det kan här blott vara fråga om en närmare platsangivelse. Hundaret har fått sitt namn av Enköpingsåsen, som sträcker sig över Enköpingslätten och helt dominerar omgivningen. Uppe på denna ås torde den förhistoriska tingsplatsen hava varit belägen (jfr Sahlgren, a. a., s. 36 f.) och på så sätt hava kommit att medverka vid hundarets namngivning. Tidhagens läge går ej att bestämma, men Styffe (a. a., s. 349) uppger, att "tingsstället kallades" Tidhagen 1419. Då han i regel använder formuleringen "tingsstället var" eller "var vid", avses förmodligen en ej bebyggd plats. En dylik kan tänkas hava legat på åsen men ej gärna nere på slätten. I det senare fallet skulle säkerligen redan i förhistorisk tid en by eller ort hava uppstått invid tingsplatsen.

¹³ Ärlinghundra hundare m. fl. liknande uttryck äro ju egentligen tautologier.

¹⁴ Jfr J. E. Almquist i Historiska studier tillägnade Sven Tunberg, Upps. 1942, s. 61.

¹⁵ Se härom närmare K. E. Sahlström, Några iakttagelser angående domarringar i norra Västergötland, i Fornvännen 1924, s. 19, 29 f. Nämnade forskare bryter med den traditionella åskådningen och söker uppvisa det osannolika i att de på ett ställe i stort antal samlade domarringarna skulle hava tjänat judiciella ändamål. Se även samme förf., Domarringarnas härkomst, i Fornvännen 1942, s. 115 ff. Sahlströms uppfattning delas i stort sett av ett flertal forskare; jfr O. Almgren, Sveriges fasta forn lämningar från hednatiden Upps. 1934, s. 85, T. J. Arne, Domarringarna äro gravar, i Fornvännen 1938, s. 174 f., G. Holmgren, Ting och ring, i Rig 1929, s. 36, A. Nordén, Tingfjäl och Bäsing, i Fornvännen 1938, s. 285, S. Turén, Om "rätt tingsplats" enligt Västmannalagen, i Västmanlands fornminnesförenings årsskrift 1939, s. 9 f., F. Wildte, Tingsplatserna i Sverige under förhistorisk tid och medeltid, i Fornvännen 1926, s. 214. Annorlunda S. Lindqvist, Uppsala högar och Ottarshögen, Sthlm 1936, s. 17.

¹⁶ Se t. ex. Arne, a. a., s. 176.

¹⁷ H. Hofberg, Västmanlands forn lämningar och minnesmärken, VI, i Västmanlands fornminnesförenings årsskrift 1901, s. 10 f. Jfr även Almgren, a. a., s. 83.

hög, Anundshögen, i Badelunda socken i samma landskap.¹⁸ Att ifrågasvarande platser vunnit hävd som tingsställen redan i förhistorisk tid, antydes därav, att ting under medeltiden hållits med Tjurbo hundare å den förra platsen, med Seunda-Gorunda hundare å den senare platsen, vilken före 1300-talet varit endast Gorunda hundares tingsställe.¹⁹ I Uppland märkes Domare- eller Tingshögen vid Gamla Uppsala.^{19 b}

Ovan har redogjorts för de förhistoriska tingsställena. Att draga en gränslinje mellan förhistorisk och historisk tid måste i viss mån bliva en konstruktion. En sådan gränsdragning avser endast att markera, att skriftliga källor saknas från den förra tiden men föreligga från den senare. Även under medeltiden fortsatte tingen att hållas under bar himmel. Medeltiden synes också i regel hava övertagit de hävdvunna tingsplatserna från heden tid.

Till det äldsta historiska källmaterial, som berör tingsplatser i Svealandskapen, höra några runinskrifter, daterade från elfte århundradet. Dessa förekomma på Bällstastenarna och Vallentunastenen i Vallentuna hundare i Uppland. Det har antytts, att uppgifterna å nämnda runstenar om att "ÞingsstaþiR" anordnats,²⁰ och det faktum, att Vallentunastenen synes vara något yngre, skulle utgöra ett bevis för att detta hundare bytt tingsplats tvenne gånger under loppet av några decennier.²¹ En annan uppfattning har velat göra gällande, att kontinuiteten ej brutits i fråga om hundarens tingsställe.²² En närmare utredning av ifrågasvarande ståndpunkter kan här av utrymmesskäl ej göras. Under alla förhållanden skulle ett eventuellt ställningstagande endast få hypotetiskt värde, då intet urkundsmaterial står till buds, som skulle kunna föra till en lösning av spörsmålet.

Ytterligare runinskrifter, som troligen äga samband med tingsplatser, hava påträffats i Uppland. En är inhuggen i ett flyttblock vid den s. k. tingstukällan i Bälinge. Bälinge hundares tingsställe torde hava legat där.²³ De övriga ge inga direkta upplysningar i saken. Västmanland är som bekant

¹⁸ G. Bäckman, Fornlemningar i Badelunda socken, i Westmanlands fornminnesförenings årsskrift 1884, s. 95 f.

¹⁹ I början av 1300-talet förenades Gorunda och Seunda hundaren till Seunda-Gorunda hundare. Småningom bortföll det senare namnet (jfr nuv. Siende härad). Se härom Belander, a. a., s. 12 ff.

^{19b} J. A. Berggren (*Paroeciæ Thorstunensis antiquarie, topographice et historice adumbranda specimen*, Upps. 1831, s. 6) uppger, att en större hög, belägen i närheten av Tors-tuna by, sedan urminnes tid kallats Torshög. Har möjligen Torsåkers hundares äldsta tingsplats ägt något samband med denna hög?

²⁰ Jfr E. Wessén, *Upplands runinskrifter*, h. 1, Upps. 1940, s. 322 och 349.

²¹ S. Lindqvist, *Uppsala högar och Ottarshögen* (1936), s. 17.

²² Se härom närmare en artikel av O. von Friesen i *Upsala Nya Tidning* 1/9 1905, och samme förf., *Upplands runstenar*, Upps. 1913, s. 16 och 52 ff. Jfr även Wessén, a. a., s. 323 f.

²³ O. von Friesen i *Upsala Nya Tidnings* julnummer 1918.

ytterst fattigt på runstenar, och några runinskrifter av betydelse för denna undersökning hava ej anträffats.²⁴

Den kunskap om tingsplatser från den äldre medeltiden, som erhålles genom runinskrifter, är obetydlig. Först de fornsvenska lagtexterna från 13:e och 14:e århundradena bilda utgångspunkt för en vidgad framställning. En granskning av Upplandslagen och Västmannalagen visar, att bägge lagarna innehålla föreskrifter om "rätt tingsstad".

Det heter i Upplandslagen, Tingmålalbalken kap. 1 och 2: "En tingsplats skall vara i varje hundare. Var sjunde dag må länsmanen hava ting på rätt tingsplats." — "Ting skall länsmanen icke utlysa till annan plats än till rätt tingsplats."

Västmannalagen stadgar i Tingmålalbalken kap. 2: "En skall tingsplatsen vara i varje hundare. Förvillar länsmanen tingen för bönderna, då skola de söka till rätt tingsplats på rätt tingsdag."²⁵

Principen om ett fast tingsställe i varje hundare²⁶ var tidigt utbildad i Uppland och Västmanland.²⁷ Upplandslagen och Västmannalagen innehålla sålunda i sak intet nytt. Även Magnus Erikssons landslag innehåller i Tingmålalbalken kap. 7 och 12 bestämmelser om "rätt tingsstad". Kristoffers landslag har motsvarande stadganden i Tingmålalbalken kap. 5 och 6.

²⁴ Jfr beträffande övriga landskap Wildte, a. a., s. 218 f.

²⁵ Lagrummen äro här anförda efter Holmbäck-Wesséns tolkning.

²⁶ I Roden utgick en särskild ständig skatt, tinglame. Denna åvilade skeppslagen, därför att inga ting där höllos. Se härom närmare Holmbäck-Wessén, Svenska landskapslagar, 1, Upplandslagen, Upps. 1933, s. 61, not 52. Det är vanskligt att avgöra, vilken ställning Roden haft inom ledungsorganisationen. Att Roden varit befriad från skyldighet att hålla ting, tyder på att Roden haft en särskild funktion. Fråga är, om med hundarestingen jämställda ting före 1300-talet hållits i Roden. För tingsställes del är detta spörsmål av väsentlig betydelse. Upplandslagen, Tingmålalbalken 13, innehåller särskilda regler för vad beträffande syn; Upplandslagen hade därvid skiljaktiga regler för lagsagan för övrigt och Norra Roden. Termen tingslag, som brukas i detta lagrum, synes hava avseende på synemål rörande jordatvister. Skeppslaget torde då hava använts som tingslag. Att sammanställa nämnda term med tingskyldighet är knappast möjligt. I nyss anförda lagrum, Upplandslagen, Tingmålalbalken 1 och 2, i vilka stadgas, att en "rätt tingsstad" skall finnas i varje hundare, förutsättes endast, att hundarena haft tingsställen. Å andra sidan må i detta sammanhang framhållas, att skeppslaget använts såsom tingsdistrikt mot slutet av 1300-talet. SRP 2619 (år 1392). Jfr S. Tunberg, Till Svearikets äldsta historia, i Fornvännen 1920, s. 161 f.

²⁷ I Upplandslagen, Manhelgdsbalken 12: 3, förekommer uttrycket "gammal och rätt tingsplats"; jfr båda Västgöotalagarna och Östgöotalagen. I dessa lagar saknas bestämmelser om var häradsting skall hållas. Jfr dock de tillägg till Yngre Västgöotalagen, som kallas Lydekini Excerpter, 128. Se angående de faktiska förhållandena i fråga om Västergötlands och Östergötlands tingsställen under medeltiden F. Wildte, Västergötlands medeltida tingsställen, i Rig 1931, s. 182 ff., samt samme förf., Östergötlands tingsställen före år 1600, i Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening, 1933-34, s. 171 ff.

Den kända bristen på domboksmaterial från medeltiden medför, att även medeltida tingsställen stundom endast med svårighet låta sig lokaliseras. Då enstaka uppgift föreligger om att ting hållits å en angiven plats, kan blott konstateras, att denna efter all sannolikhet varit fast tingsplats i ett hundare, såvida andra omständigheter ej hindra ett sådant antagande.

Att föreskriften om "rätt tingsstad" i stort sett följts såväl i Uppland som i Västmanland under 1300- och 1400-talen, framgår av tillgängliga källor från medeltiden. Fasta tingsställen hava sålunda funnits i båda landskapen. Formuleringarna i bevarade faste- och dombrev hava uttrycket "å rätt tingsstad". Antingen förekommer ej någon ortsangivning, vilket är fallet jämförelsevis ofta i betraktande av det begränsade källmaterialet, eller utsättes tingsställets namn, samtidigt som dess karaktär av fast omtalas.²⁸ Tingsställen, som genom beteckningen "rätt tingsstad" anges som bestämda mötesplatser, äro i Uppland Folklandsting i Seminghundra och Ulleråker i Ulleråkers hundare, i Västmanland Anundshög i Seunda-Gorunda hundare, Eklöt i Åkerbo hundare, Lundbo(a)berg i Tjurbo hundare samt ett tingsställe i Skultuna socken i Norrbo hundare.²⁹ Beträffande de två sistnämnda hundarena, Tjurbo och Norrbo, är att märka, att kravet, att endast en tingsplats skulle finnas i varje hundare, i nämnda hundaren redan tidigt eftergivits. Troligen har sålunda det förra hundaret utom det som "rätt tingsstad" betecknande Lundbo(a)berg, i varje fall från 1300-talets senare hälft och fram till 1500-talets början, haft ännu ett tingsställe, Gullogrind. I det

²⁸ I följande hundaren hava fasta tingsställen bevisligen funnits, vilka emellertid ej kunna närmare lokaliseras med ledning av nedan framlagda urkundsmaterial. Uppland: Bälinge, SRPerg. 1473 2/6; Hagunda, SRPerg. 1449 13/1, 1453 30/9; Håbo, SD 1357 (år 1410); Lagunda, SRP 2476 (år 1390); Lyhundra, SD 2405 (år 1417); Långhundra, SD 1632 (år 1412); Närdinghundra, SRPerg. 1458 3/5, 1490 26/5; Seminghundra, SD 1433 (år 1411); Sjuhundra, SD 1222 (år 1409); Sollentuna, SD 2471 (år 1418), 2623 (år 1419); SMR 1222 (år 1440); Trögd SRP 2622 (år 1392); Ulleråker, SRPerg. 1321 (år 1378); SD 1952 (år 1414), 2484 (år 1418); SRPerg. 1462 14/10; Vallentuna, SRPerg. 1450 6/6; Vaksala, SD 1945 (år 1414), 2146, 2147 (år 1415); Vendel, SRPerg. 1471 29/10; Väla SD 2435 (år 1418); Åsunda, SMR 864 (år 1439). En "rätt tingsstad" har även funnits i Åkers skeppslag: Åker, SRP 2619, 2620 (år 1392), 2720 (år 1394), 2770, 2771, 2772 (år 1395). Västmanland: Norrbo, SRP 2822 (år 1396), SD 80 (år 1401), 1324 (år 1410), SRPerg. 1466 2/2; Tjurbo, SD 2603 (år 1419); Tuhundra, SRP 2145 (år 1385), SD 210 (år 1402), 761 (år 1406), 1633 (år 1412), 1671 (år 1413), 2264 (år 1416); Seunda-Gorunda, SD 1456 (år 1411); Snevringe, SRP 2675 (år 1393), 2726 (år 1394), SD 499 (år 1404), 2107 (år 1415).

²⁹ Folklandsting, SD 81 (år 1401); Ulleråker, Styffe, a. a. s. 359, not 6 (år 1378); Anundshög, SD 982 (år 1408); Eklöt, SD 850 (år 1407), 1789 (år 1413); Lundbo(a)berg, SD 1355 (år 1410), samt ett tingsställe, som anges hava legat i Skultuna socken, SD 1208 (år 1409).

senare hundaret uppges som tingsställen dels det förut anförda tingsstället i Skultuna socken, dels även Färnebo.³⁰

Om en skriftlig källa innehåller uppgift om "rätt tingsstad" i visst hundare, kan förekomsten av en fast tingsplats därstädes konstateras. Men det finnes även en annan beteckning, som visserligen ej fastslår ett dylikt förhållande men likväl antyder det och som därmed i viss mån kan anses markera, att föreskriften om "rätt tingsstad" beaktats. I en del faste- och dom-brev från medeltiden förekommer nämligen en formulering sådan som "jag var å Eklöts ting" (i Åkerbo hundare). Då Eklöt ligger i Åkerbo hundare måste med Eklöt avses en plats. "Å Frötuna ting" däremot kan betyda "å tinget vid Frötuna" men kan även tolkas som "å Frötuna skeppslags ting".³¹ Ännu en variation erbjuder ett fall, där uttrycket "å . . . ting" kombinerats med en uppgift på en plats. Som Trögds hundares fasta tingsställe under medeltiden skulle hypotetiskt kunna anges byn Enhälsa.³² Vad tingsstället Eklöt angår, har det redan i annat sammanhang angivits som "rätt tingsstad". Vad här antytts, markerar dock ytterligare dess karaktär av bestämt tingsställe. I analogi härmed skulle ock kunna hänvisas till det tingsställe, som uppges hava legat i Skultuna socken i Norrbo hundare, vilket även förut

³⁰ I fråga om Tjurbo hundare har anledningen härtill givetvis varit av praktisk natur. Hundaret hade en synnerligen långsträckt form. Vid sidan av det gamla tingsstället Lundbo-(a)berg i Tjurbo hundare, som betecknas som "rätt tingsstad", har sålunda funnits ett tingsställe, Gullogrind (se bilagan), för den norra delen av hundaret. Av stort intresse i detta sammanhang är att kunna konstatera, att uppdelningen av Tjurbo i Yttertjurbo och Övertjurbo, vilken uppdelning måhända daterar sig från 1620-talet, direkt hänför sig till Lundbobergs och Gullogrinds tingslag från 1300-talet; jfr VRD 1634 8/2, 1635 11/5, där det omnämnes, att ting hållits i Lundbobergs tingslag och Yttertjurbo härad, i Gullogrinds tingslag och Övertjurbo härad. Jfr J. A. Almquist, *Den civila lokalförvaltningen i Sverige*, 2, Sthlm 1919, s. 247 f. Av praktiska skäl synes även den delning av Norrbo hundare i tvenne tingslag, som ägt rum någon gång under det 14:e århundradet, hava företagits. I Norrbo hundare har utom det som "rätt tingsstad" betecknade tingsstället i Skultuna socken, vilket tydligen använts av befolkningen i hundarets sydliga delar, funnits ett tingsställe, Färnebo (nuv. Västerfärnebo), för de nordliga delarna. Det tingslag, där ting hållits vid Färnebo, synes redan på 1300-talet hava kallats Vångs tingslag (se bilagan).

³¹ SD 2439 (år 1418). Skillnaden mellan skeppslaget såsom tingsdistrikt och hundaret (häradet) var i varje fall nominell vid 1400-talets mitt. Se Styffe, a. a., s. 338. Jfr ovan, s. 94 not 26.

³² DS 2138 (år 1318). Jfr SRP 1440 (år 1379), 1641, (år 1381), 1727 (år 1382), 1983 (år 1383), SD 1299 (år 1410), 1460 (år 1411), 2084 (år 1415) och Styffe, a. a., s. 329. Anförda handlingar visa, att Trögd under medeltiden haft ett fast tingsställe. Trögds hundare var under 1300-talet delat i tredingar. Utom hundaresting å särskild, hävdvunnen tingsplats hava i Trögd tredingsting hållits med varje treding å sedan gammalt använd tingsplats (se härom närmarc Biärköa Rätten, ed. J. Hadorph, Sthlm 1687, *Några gamla stadgar*, s. 23 ff.; Små stycken på forn svenska, utg. av G. E. Klemming 1868—81, s. 73).

betecknats som "rätt tingsstad".³³ Dingtuna i Tuhundra hundare är förmodligen den "rätta tingsstad", som ej namnges i detta hundare.³⁴

Det är anmärkningsvärt, att i de tyvärr fåtaliga fall, då ett tingsställe samtidigt omnämns som "rätt tingsstad" och namngivits, fråga är om tingsställen, vilka till läge eller i andra avseenden skilja sig från den sedvanliga typ av platser, vid vilka ting enligt andra tillgängliga medeltida uppgifter hava hållits. De synas nämligen samtliga med undantag av Folklandsting, som dock i utvecklingshänseende ej kan jämföras med ett vanligt hundares tingsställe, icke hava varit knutna till något bebyggelsecentrum.³⁵ Härigenom framstå de som en grupp för sig. Vad beträffar den vanligaste typen av tingsställen, förefaller denna kunna lokaliseras till kyrkvallen. Ting uppges hava hållits i Uppland vid Bro, Vaksala och Vallentuna kyrkor i resp. hundaren samt vid Lövsta kyrka i Lövsta tingslag och vid Värmdö kyrka i Värmdö skeppslag, i Västmanland vid Dingtuna kyrka i Tuhundra hundare och vid Munktorps kyrka i Snevringe hundare.³⁶ Dessa uppgifter ge emellertid ej någon fullständig bild av förhållandena. Av andra omständigheter att döma, som senare skola anföras, torde bruket att "tinga" i kyrkbyar, vilka jämte städerna voro bebyggelsecentra under medeltiden, hava varit betydligt vanligare, än anförda notiser ge vid handen. Egendomligt nog nämnes likväl aldrig i medeltida urkunder, att ting hållits "å rätt tingsstad" vid eller i närheten av en kyrka.

I det föregående hava hundarens fasta tingsställen i Västmanland från förevarande tid redan angivits. Särskilt beträffande Uppland är det av betydelse att närmare utreda medeltida tingsställens läge invid kyrkor. En begränsning av undersökningen i nämnda avseende till detta landskap låter sig så mycket lättare göra, som en viss provinsiell betoning utmärker den äldre rättshistorien. För översiktighetens skull är det nödvändigt att i

³³ Se t. ex. SRP 2426 (år 1389), SD 461 (år 1404).

³⁴ SD 2096 (år 1415).

³⁵ Folklandsting hade ursprungligen varit hela Attundalands gemensamma tingsställe. Angående Eklöt se ovan, s. 90, not 7. Ej heller Anundshög och Lundbo(a)berg kunna sättas i förbindelse med någon medeltida ort (se ovan, s. 92 f.). Ulleråkers tingsställe uppges av Styffe (a. a., s. 359) ligga utanför bebyggelsen, och vad beträffar det tingsställe, som uppges hava legat "i Skultuna sokn" (SD 1208, år 1409), "å Skoltuna mark" (SD 461, år 1404), ange dessa formuleringar, att tingsstället varken varit beläget vid kyrkan eller å annan särskilt angiven plats inom socknen. Tingsstället har förmodligen varit någon plats utanför den egentliga bebyggelsen.

³⁶ Bro kyrka, Styffe, a. a., s. 367 (år 1312, 1382); Lövsta kyrka, SD 2141 (år 1415); Vaksala kyrka, SD 528 (år 1405); Vallentuna kyrka, Styffe, a. a., s. 369, not 4 (år 1431); Värmdö kyrka, DS 2399 (år 1323); Dingtuna kyrka, Styffe, a. a., s. 317 (år 1384), SRP 3124, 3125 (år 1400), SD 2096 (år 1415); Munktorps kyrka, DS 5160 (år 1355), Styffe, a. a., s. 316 (år 1413, 1433).

någon mån ansluta till den föregående utvecklingen och belysa förhållandet mellan rätts- och religionsväsen.

Tingen i deras äldsta form hade karaktären av folkmöten. Dessa sammankomster kombinerades med gemensamma offerfester till de hedniska gudarnas ära. Vid tiden för kristendomens införande torde detta fortfarande hava varit fallet i Uppland. Sambandet mellan rätt och religion bröts ej genom att den nya förkunnelsen vann insteg. Uppgifterna om tillkomsten av kyrkor under den s. k. missionstiden äro osäkra. Då emellertid vid tiden för genomförandet av den äldsta kyrkliga organisationen kyrka skulle byggas i ett hundare,³⁶ beslöts detta sannolikt av menigheten på tinget och enär denna även hade att ombesörja verkställandet av beslutet, föll ansvaret av naturliga skäl på tingskretsen som sådan.³⁷ Det var givetvis av vikt, att kyrkan fick ett så centralt läge som möjligt, och ur alla synpunkter måste det i allmänhet hava tett sig som mest lämpligt att lägga den vid eller i närheten av den gamla tingsplatsen, som väl också i regel var offerplats. Sedan kyrkan uppförts, kommo tingen att hållas vid denna. Kristendomens snabba spridning medförde emellertid ökade behov av religiösa samlingslokaler. Ett utgångsläge för organisationsarbetet hade visserligen skapats. Det gällde nu att befästa det vunna resultatet. Inför den tidigaste sockenbildningen står vetenskapen ännu i viss grad spörjande, då belysande källmaterial nästan helt saknas. Ordet socken har förklarats så, att därmed menades det område, från vilket folk sökte sig till en kyrka. Det antagandet ligger då nära till hands, att enär bygderna på detta utvecklingsstadium oftast åt sig uppfört kyrkor, socknarnas gränser i de flesta fall vuxit fram ur gränserna för tidigare inom sig avskilda bygder.³⁸ Ty liksom hundaret kommit att bilda den första naturliga församlingen, tala sannolikhetsskäl för att hävdvunna förhållanden även legat till grund vid en fortsatt, mer eller mindre medveten uppdelning. I Uppland har tydligen en gammal, på aritmetiskt förhållande grundad indelning i tolfter förefunnits.³⁹ Säkert hava kyrkor i detta gamla kulturlandskap uppförts i de flesta av dessa tolfter. I Upplandslagen, Kyrkobalken kap. 2 och Konungabalken kap. 10, stå tvenne slag av kyrkor, hundareskyrkor och tolfstakyrkor, i visst motsatsförhållande till varandra. I nämnda lagrum fastslås, att hundareskyrkans

³⁶ Jfr N. Sundqvist, En bok om Enköping, i Upplands fornminnesförenings Tidskrift 1944, s. 25, 27 och 31.

³⁷ Tunberg, Studier rörande Skandinaviens äldsta politiska indelning, 1911, s. 83 och 229, Holmbäck-Wessén, Svenska landskapslagar, I, Upplandslagen, 1933, s. 34, not. 8.

³⁸ Jfr H. Hildebrand, Medeltiden, i Sveriges historia intill tjugonde seklet, 2, Sthlm 1905, s. 46.

³⁹ Se härom E. Hjärne, Vederlag och sjöväsen, i Namn och Bygd 1929, s. III. Vad ordet tolf betydelse är omtvistat. Se även Tunberg, Studier rörande Skandinaviens äldsta politiska indelning, 1911, s. 176 ff., C. J. Schlyter, Glossarium, Lund 1877, s. 650. Jfr H. Hildebrand, Sveriges medeltid, 3, Sthlm 1898—1903, s. 82 f. Någon indelning i tolfter har veterligen ej funnits i Västmanland (Bellander, a. a., s. 62).

kyrkobol skulle vara ett markland jord, tolftakyrkans ej mer än ett halvt. Uttrycken hundareskyrka och tolftakyrka ansluta sig till vad nyss anförts. Säkerligen fick den första, för hundarets menighet avsedda kyrkan namnet hundareskyrka. Senare anlagda kyrkor i ett hundare kallades tolftakyrkor. Hundareskyrkorna torde dels genom att de varit av äldre datum än tolftakyrkorna och en gång varit kyrkor för ett helt hundare, dels genom att de legat invid eller i närheten av de sedan gammalt använda tingsställena, hava kommit i särskild ställning. Tolftakyrkorna hava däremot ej ägt något samband med hundarens tingsställen. Om möjlighet funnes att bestämma de s. k. hundareskyrkornas läge, skulle ytterligare ljus falla över vissa medeltida tingsställens relation till kyrkor.

Ett angivande av hundareskyrkornas läge i Uppland är i själva verket möjligt genom att där synnerligen ofta förekommer, att en socken i ett hundare bär samma namn som hundaret. Tingsplatsen influerade, som förut framhållits, i allmänhet i äldsta tid på namngivningen av ett hundare. Nyss har nämnts, att med hundarets område sammanföll den första s. k. socknen, där hundareskyrkan uppfördes på eller invid den gamla tingsplatsen. Förmodligen kom kyrkans namn att sammanfalla med tingsplatsens. Då kyrkobyggandet tog ny fart och hundaret splittrades i flera delar i kyrkligt hänseende, gav hundareskyrkan i sin tur namn åt den socken, som småningom uppstod kring kyrkan. Detta motiverades ytterligare av den särställning, som hundareskyrkan synes hava intagit. Vad beträffar tolftakyrkosocknarna, synes den plats, på eller invid vilken tolftakyrkorna uppförts, även här i de flesta fall hava givit upphov till namnbildningen.

När därför i medeltida urkunder som tingsställe uppges en plats, exempelvis Bälunge i Bälunge hundare, synes det skäligt att lokalisera ifrågavarande hundares fasta och sedan gammalt brukade tingsställe såsom liggande vid eller i närheten av Bälunge kyrka, vilken tydligen varit en hundareskyrka. De redan förut anförda uppgifterna om ått ting hållits vid Bro, Vaksala och Vallentuna kyrkor i Uppland visa på kyrkvallen som plats för tingen.⁴⁰ Det må framhållas, att dessa kyrkor torde hava varit hundareskyrkor.⁴¹ Även i fråga om Bälunge, där platsen ej närmare lokaliserats; har förmodligen kyrkvallen använts som tingsplats. Med Bälunge jämförliga exempel äro Håtuna i Håbo hundare, Alunda i Olands hundare, Simtuna i Simbo hundare och Våla (nuv. Östervåla) i Våla hundare. Då dessutom ännu några hundaren finnas i Uppland, från vilka varje uppgift om ett tingsställe saknas, men vilka hava namn överensstämmande helt eller delvis med det namn en socken bär i resp. hundaren, erbjuda sig med hänsyn till vad förut anförts möj-

⁴⁰ Jfr för Östergötlands del Wildte, Östergötlands tingsställen före år 1600, i Meddelanden från Östergötlands fornminnes- och museiförening 1933—34, s. 174, 179 f. och 183 ff.

⁴¹ Vallentuna kyrka kallas i ett dokument av 1431 "hæradskyrkio" (Styffe, a. a., s. 369, not 4).

ligheter till vissa uppslag både i fråga om forntida och medeltida tingsställen i dessa hundaren.⁴²

Ytterligare några uppländska orter uppges vara medeltida tingsställen. Sålunda synas ting hava hållits i Bromsta i Odensala socken, Ärlinghundra hundare, i Odenslunda by, Norunda hundare, i Granby, Spånga socken, Sollentuna hundare och i Söderby, Lyhundra hundare. I Åsunda hundare kallas tingsstället Tidhagen.

Att hålla ting under bar himmel torde under så gott som hela medeltiden hava varit regel. Det bevarade urkundsmaterialet lämnar föga ledning för ett närmare angivande av den tidpunkt, då förändring inträtt. För Västmanlands vidkommande föreligger den första uppgiften om att ting hållits inomhus 1488, för Upplands del 1564.⁴³

Genom bruket att hålla ting inomhus, som troligen blivit allmänt under reformationstiden, ehuru bevarade urkunder och rättsprotokoll från denna tid sällan innehålla anteckningar om tingslokaler, uppkom ett nytt läge på sina håll. Där ting sedan gammalt förlagts till platser, som lågo utanför bebyggelsen, övergavos de av ålder använda tingsställena. När detta skett, är icke möjligt att avgöra, då blott ett mycket knappt domboksmaterial finnes i behåll från 1500-talet. Regelmässigheten med avseende på tingsort kom även att brytas i vissa härad under 1600-talet, i främsta rummet i Uppland. Detta sammanhängde delvis med de allt större möjligheter till ombyte av tingslokaler, som efterhand förelågo. Häradsting höllos under 1500- och 1600-talen som regel i kyrkbyarna.

Tillgängliga urkunder och domböcker från 1500-talet sakna i stort sett uppgifter om uppländska tingsställen och deras natur. Det är vanskligt att med ledning av de få och föga upplysande källorna avgöra, vilken karaktär tingsställena haft. Som "rätt tingsstad" uppges 1501 Håtuna i Håbo härad.⁴⁴ Några få urkunder innehålla uppgifter om att ting hållits "å rätt tingsstad".⁴⁵ I häradstingsdomböcker från 1500-talets senare hälft kan förekomsten av sådana fall konstateras, där ting hållits regelbundet under flera år i rad å samma plats. Som exempel härpå kunna nämnas Bälinge i Bälinge härad, Färentuna i Färentuna härad, Gottröra i Långhundra härad, Rimbo i Sjuhundra härad och Vallentuna i Vallentuna härad. Med Frösåkers härad och

⁴² Så t. ex. i fråga om Rasbo, Torsåker, Vendel m. fl. hundaren.

⁴³ Styffe, s. 318 (år 1488), SRPerg. 1564 6/9. — Att det ännu så sent som under 1600-talet kunnat förekomma, att ting hållits utomhus, visa tvenne uppgifter från 1623 och 1677. Giresta och Börstils kyrkogårdar anges som tingsplatser; se JLPD 1623 23/7, URD 1677 26,27,28/6. Ang. förhållandena i det övriga landet, se Wildte, Tingsplatserna i Sverige under förhistorisk tid och medeltid, i Fornvännen 1926, s. 225. Jfr även Wildte, Västergötlands medeltida tingsställen, i Rig 1931, s. 183.

⁴⁴ SRPerg. 1501 2/10.

⁴⁵ SRPerg. 1511 8/5, 1531 8/5.

Börstils skeppslag hava under några år ting hållits i skilda socknar såsom ett slags uttryck för sed.

Från 1600-talet flyter domboksmaterialet rikligt. Tingsställen, som namnges och betecknas som "rätt tingsstad" eller som "vanligt tingsställe", äro Alunda i Olands och Börje i Ulleråkers härad, Börstil i Frösäkers härad, Giresta i Lagunda härad, Gottröra i Långhundra härad, Håtuna i Håbo härad, Lohärad och senare Estuna i Lyhundra härad, Odensala i Ärlinghundra härad, Ramsta i Hagunda härad, Rimbo i Sjuhundra härad, Simtuna i Simtuna härad,⁴⁶ Spånga i Sollentuna härad,⁴⁷ Torstuna i Torstuna härad, Tillinge och senare Vårfrukyrka i Åsunda härad, Vallentuna i Vallentuna härad, Villberga i Trögds härad,⁴⁸ Väla i Väla härad, Värmdö i Värmdö skeppslag och Åker (nuv. Österåker) i Åkers skeppslag samt slutligen Älvkarleby i Älvkarleby tingslag.⁴⁹ Då ting även vanligen hava hållits å nyssnämnda platser, hava dessa orter utan tvivel varit resp. härads, skeppslags eller tingslags fasta tingsställen. I flera tingsdistrikt omnämnes dessutom förekomsten av en "rätt tingsstad" utan att denna namnges. Ett bestämt tingsställe synes sålunda hava funnits. Detta är fallet i Färentuna härad, där häradets "rätta tingsstad" säkerligen kan lokaliseras till Färentuna, senare till en plats vid Svartsjö slott. Dessa platser anges nämligen ett flertal gånger som tingsställen. I Närkehärad är av samma skäl Knutby troligen äsyftad men ej namngiven "rätt tingsstad", i Seminghundra härad Lunda, i Rasbo härad Rasbo, i Norunda härad Tensta, i Vaksala härad Vaksala och i Bro och Vätö skeppslag Bro (nuv. Roslags-Bro), i Danderyds skeppslag Danderyd, i Häverö och Vaddö skeppslag Häverö, resp. Vaddö, i Lövsta och Hällnäs tingslag Lövsta.⁵⁰ Till Bälinge, Tierp, Vendel och Västland hava ting

⁴⁶ Egendomligt nog anges även Norrby som "rätt tingsstad" 1622. Se SiD 1622 2/9; jfr SiD 1626 20/1, 10/8.

⁴⁷ Även Sollentuna anges som "rätt tingsstad" 1640. Se SRD 1640 17/1.

⁴⁸ 1617 uppges ting hava hållits "å rätt tingsstad" i Boglösa by. Se URD 1617 14/6.

⁴⁹ Alunda, PLD s. 129 (år 1638); Börje, t. ex. SRD 1636 17/3; Börstil, PLD s. 11 (år 1638); Estuna, t. ex. URD 1664 4/4; Giresta, URD 1603 18/3; Gottröra, URD 1666 19, 20/1; Håtuna, t. ex. URD 1667 19/1; Lohärad, SRD 1645 10/3; Odensala, SRD 1638 16/2; Ramsta, t. ex. URD 1669 3,4/2; Rimbo, t. ex. VRD 1638 5/2; Simtuna, t. ex. VRD 1660 26/9; Spånga, t. ex. VRD 1638 5/3; Tillinge, URD 1672 10,11/6; Torstuna, SDT II, Västmanlands län 1611 26/9; Villberga, t. ex. URD 1670 9/5; Vårfrukyrka, URD 1676 13,14,15/6. Vallentuna, t. ex. URD 1679 15/10; Väla, t. ex. VRD 1661 19/6; Värmdö, URD 1675 2/11; Åker, t. ex. URD 1660 21/3; Älvkarleby, t. ex. URD 1675 26/6.

⁵⁰ En ej namngiven "rätt tingsstad" uppges hava funnits i följande härad, skeppslag eller tingslag: Bro och Vätö, URD 1647 20/5; Danderyd, t. ex. VRD 1638 29/1; Färentuna, t. ex. URD 1642 14/2; Häverö, t. ex. SRD 1641 22/2; Lövsta och Hällnäs, t. ex. URD 1638 8/3; Norunda, t. ex. URD 1642 28/1; Närkehärad, t. ex. URD 1642 26/2; Rasbo, t. ex. URD 1646 21/3; Seminghundra, t. ex. VRD 1638 1/2; Vaksala, t. ex. URD 1658 2/3; Vaddö, t. ex. SRD 1641 10/2.

regelbundet förlagts. Uppgifter om mera tillfälliga tingsställen saknas såväl för Bälunge härad som för Tierps, Vendels och Västlands tingslag.⁵¹ I Bro härad synas ting hava hållits först i Bro och senare i Näs. Det är påfallande, att tingsställen, som nämnts eller kunna antagas hava varit tingsställen under medeltiden, ofta återfinnas i de ortsangivningar, som förekomma i 1600-talets domböcker.

När det gäller tingsställen av mer eller mindre tillfällig karaktär, hava i Uppland under 1600-talet ting i vissa härad upprepade gånger förlagts till annan ort eller andra orter än till ett härads sedvanliga tingsställe.⁵² Rent tillfälliga avvikelser från ett härads fasta tingsplats föreligga även.⁵³ Då två eller flera socknar hållit gemensamt ting, har tingsstället stundom växlat.⁵⁴ Bestämmelsen om fast tingsplats synes under åren 1660—80 helt hava åsidosatts i flera härad. Särskilt kaotiska förhållanden hava under denna tid rått i Trögds härad.⁵⁵

Liksom i Uppland torde tingsställena i Västmanland under 1500-talet i regel hava varit konstanta. Uppgifter i urkunder ge en antydning härom.⁵⁶ Att stabilitet förmodligen rått, framgår även i viss mån av domböcker, tidigast från 1593, som ange, att fasta tingsställen vid 1600-talets början funnits i samtliga härad med undantag av Åkerbo. Detta skulle knappast hava varit fallet, om en period av upplösning under den föregående tiden varit rådande.

Däremot förete Uppland och Västmanland olikartade förhållanden med avseende på tingsställena under 1600-talet. Tillfälliga tingsställen förekomma ej så ofta i Västmanland under förevarande tid. Traditionen hade ett starkt grepp om rättsutvecklingen i detta landskap.

Som "rätt tingsstad" i början av 1600-talet och för övrigt ett flertal gånger under 1600-talets förra hälft uppges Badelunda i Siende härad i Västmanland, Dingtuna i Tuhundra härad, Västerfärnebo för Vångs tingslag i Norrbo härad, vilket tingslag senare kallades Vagnsbro härad, och Romfartuna för den övriga delen av Norrbo härad. "Rätt tingsstad" i Snevringe härad är vidare Munktorp, för Gullogrinds tingslag i Tjurbo härad

⁵¹ Se bilagan. I övrigt hänvisas till domböcker i RA.

⁵² Se i bilagan t. ex. Lyhundra, Norunda, Rasbo, Simtuna, Torstuna och Väla härad.

⁵³ Se t. ex. URD 1660—80; Lagunda härad, URD 1665—80; Långhundra härad, URD 1670—80; Seminghundra härad.

⁵⁴ Se i bilagan, t. ex. Bro o. Vätö skeppslag, Dannemora, Films och Tegelsmora tingslag, Frötuna o. Länna skeppslag m. fl.

⁵⁵ Se URD 1660—80; Trögds härad.

⁵⁶ Jfr SRPerg. 1517 4/5, 7/5, 1518 20/6, 18/11, 1531 21/6.

Sala och för Lundbobergs tingslag i samma härad Tortuna.⁵⁷ Tjurbo härad delades på 1620-talet i Övertjurbo och Yttertjurbo härad. I Gamla Norbergs bergslag höllos tingen vid Gamla Norberg. Vad beträffar Åkerbo, bestod detta härad i början av 1600-talet av flera tingslag. Tingsställena växlade.⁵⁸ I de tvenne tingslagen Fellingsbro och Skinnskatteberg, vilka småningom utbrötos ur Åkerbo härad, funnos emellertid åtminstone från omkring 1620 fasta tingsställen. Som "rätt tingsstad" uppges Fellingsbro, resp. Skinnskatteberg, och ting höllos även regelbundet å dessa orter.⁵⁹ Från omkring 1640 nämnes i regel Björskog som tingsställe i Åkerbo härad. Under 1600-talets senare hälft till omkring 1680 förekomma sällan anteckningar om "rätt tingsstad". Förut nämnda tingsorter återkomma emellertid regelbundet i domböckerna.⁶⁰

Ännu under 1500-talet utgjordes större delen av västra Västmanland av obygd.⁶¹ Nora och Lindes bergslager bildade var för sig en socken.⁶² I början av 1600-talet och senare höllos ting i Nora och Linde.⁶³ Dessa orter betecknas även som "rätt tingsstad" i domböcker från denna tid.⁶⁴ Under 1640-talet tillkommo ytterligare tvenne tingslag, Grythytte och Ljusnarsberg.⁶⁵ Ting höllos vanligen i Hällefors i Grythytte samt vid Nya Kopparberget i Ljusnarsbergs bergslag. Vart och ett av dessa tingsställen anges som fast.⁶⁶

⁵⁷ Badelunda, t. ex. VRD 1602 4/2; Dingtuna, t. ex. VH 1608 1/7; Munktorp, t. ex. SnD 1613 3/5; Romfartuna, t. ex. VH 1601 11/2; Sala, t. ex. ÖD 1602 23/7; jfr ÖD 1599 19/3; Tortuna, t. ex. SDT II, Västmanlands län 1603 20/5; Västerfärnebo, t. ex. VH 1601 15/5.

⁵⁸ Se härom närmare VRD 1600—40; Åkerbo härad. De tingsorter i Arboga, Köpings och (eller) Ulvsunds län i Åkerbo härad, vilka under 1620-talet anges som fasta tingsställen, hava i verkligheten knappast haft sådan karaktär. Björskog, t. ex. VRD 1622 3/8; Himmeta, t. ex. VRD 1624 15/4; Köping, t. ex. VRD 1621 9/8; Malma prästgård, VRD 1622 7,8/2; Odensvi, VRD 1626 13,14/2. Jfr Torpa, VRD 1623 23/6.

⁵⁹ Fellingsbro, t. ex. VRD 1620 28/8; Skinnskatteberg, t. ex. VRD 1622 11/2.

⁶⁰ VRD 1650—80.

⁶¹ Om bebyggelsens utsträckning, se W. Tham, Noraskoga och Linde bergslag, I, Lindesberg 1943, s. 68 ff. Jfr Styffe, a. a., s. 301.

⁶² J. A. Almquist, a. a., 2, 1919, s. 235.

⁶³ 1340 erhöill Noraskoga (senare Nora) bergslag sin särskilda jurisdiktion. Se J. Johansson, Noraskogs arkiv, I, Sthlm 1889, s. 630. Under medeltiden och större delen av 1500-talet räknades nämnda bergslag till Närke (J. Johansson, Om Noraskog, 2, Sthlm 1881, 1882, s. 98 f.). Linde bergslag synes däremot redan under medeltiden hava räknats till Västmanland. Uppgifter om att ting hållits därstädes föreligga först från 1600-talet.

⁶⁴ Linde, t. ex. ÖRD 1628 9/10. Noraskoga (Nora), t. ex. ÖRD 1629 17/4.

⁶⁵ Se Kungl. brev 1640 30/7, tryckt i Handlingar rörande Skandinaviens historia, 29, Sthlm 1848, s. 213 ff. Jfr Johansson, Noraskogs arkiv, 5, Sthlm 1927, s. 169.

⁶⁶ Hällefors, t. ex. ÖRD 1658 17/2; Nya Kopparberget, t. ex. ÖRD 1658 15/2.

Bland de lokaler, som under 1500- och 1600-talen ställdes till det lägre rättegångsväsendets förfogande, märkas i främsta rummet klockarstugor och sockenstugor.

Klockarstugans eller klockarbolets ålder kan ej närmare bestämmas. Bolen höra till den kyrkliga organisationen. Intet hindrar, att redan under tidig medeltid, sedan en kyrka uppförts, ett boställe anlagts i närheten av kyrkan för den person, som skulle vara prästen behjälplig.⁶⁷ I allmänhet torde dock uppförandet av klockarstugor hava ägt rum senare.⁶⁸ Efter Gustaf Vasas reduktion av kyrkans egendom upphörde flertalet klockarstugor att besittas av klockarna.⁶⁹

Klockarstugorna äro de första mera allmänt använda tingslokaler. Icke blott deras tidiga förekomst utan även deras läge invid eller i närheten av kyrkorna motiverar deras bruk som tingslokaler. I Västmanland uppges ting hava hållits i Romfartuna klockarstuga 1488 och i Tortuna klockarstuga 1494, i Uppland 1564 i Tensta klockarstuga.^{69b} Förmodligen hava ting tämligen allmänt förlagts till klockarstugor under 1500-talet, ehuru blott få uppgifter föreligga härom.⁷⁰

Skyldighet för socknarna att hålla sockenstugor omtalas 1554. Påbudet förefaller ej hava hörtsammats i större utsträckning.⁷¹

Sockenstugorna uppfördes liksom klockarstugorna invid eller i närheten av kyrkorna. I Uppland och Västmanland synas de ofta hava sammanbyggts med klockarstugor. De bildade då med dessa s. k. parstugor.⁷²

⁶⁷ Jfr Y. Brilioth, Svenska kyrkans historia, 2, Upps. 1941, s. 644.

⁶⁸ Se härom närmare G. Thulin. Utredning angående klockar-, organist- och kantors- (kyrkosångar)befattningarna, 1, Sthlm 1919, s. 141, samt S. Erixon, Skultuna bruks historia, 1, Sthlm 1921, s. 206.

⁶⁹ Thulin, a. a., s. 141 f.

^{69b} Romfartuna, SRPerg. 1488 21/5; Tortuna, Styffe, s. 321 (år 1494); Tensta, SRPerg. 1564 16/9.

⁷⁰ Uppland: Bälinge, UHD s. 74 (år 1576 exempelvis); Ramsta, t. ex. SDT II, Uppsala län 1574 22/2; Rasbo, SDT I, Stockholms län 1572 16/10; Vaksala, t. ex. SDT II, Uppsala län 1573 20/1. Från 1590-talet föreligga även några anteckningar om att ting hållits i klockarstugor. Se t. ex. UHD s. 143, 155, 173, samt SDT I, Stockholms län 1597 18/10, SDT II, Västmanlands län 1596 15/3, TD 1599 26/10. Västmanland: Romfartuna, SRPerg. 1531 26/6; Munktorp, SnD 1584 14/8.

⁷¹ Erixon, a. a., s. 265.

⁷² Erixon, a. a., s. 191, 206, 207, 265, som bl. a. anför, att Skultuna klockargård 1607 varit sammanbyggd med en sockenstuga, ett förhållande, som varit vanligt även på andra håll. Enligt biskop J. Rudbeckius' visitationsprotokoll från 1620-talet (Västerås domkapitels arkiv) bestod klockargården av sockenstuga jämte fähus, stall m. fl. hus. — Av uppländska och västmanländska domböcker från 1600-talets början kan utläsas, att det närmast rör sig om en och samma stuga, att begreppen klockarstuga och sockenstuga i viss mån äro identiska, då ting uppges hava hållits än i sockenstugan, än i klockarstugan å viss ort. Följande belägg må här anföras. • Simtuna: jfr SiD 1599 22/3, 11/6, 24/10, 1600 14/7, 1614

Den första uppgiften om att ting hållits i sockenstuga härrör från Uppland. Ting uppges hava hållits i Bälunge sockenstuga 1575.⁷³ Under 1600-talet omnämnes i regel, att ting hållits i sockenstugor.

Undantagsvis förekommo tingsstugor i vissa delar av vårt land redan i början av 1600-talet.⁷⁴ Att ting hållits i en tingsstuga i Västmanland omnämnes för första gången 1602, i Uppland 1609.⁷⁵ Här liksom i övriga enstaka fall, där under 1600-talets förra hälft omtalas, att ting hållits i tingsstugor, avses emellertid ej sådana stugor i egentlig mening utan blott klockar- eller sockenstugor, som rent tillfälligt kallats tingsstugor. Under tiden 1671—91 föreligga minst ett 100-tal anteckningar i uppländska domböcker om att ting hållits i dylika s. k. tingsstugor.⁷⁶ Att det ej är fråga om verkliga sådana, framgår av att benämningen tingsstuga senare så gott som helt försvinner ur domböckerna för att ej återkomma, förrän den i 1734 års lag stadgade tingshusbyggnadsskyldigheten blivit genomförd. En jämförelse med förhållandena i Västmanland, där avvikelser från fast tingsplats ytterst sällan förekom under 1600-talets senare hälft, ger vid handen, att benämningen tingsstuga saknas i västmanländska domböcker från denna tid, och att de sockenstugor, som användes som tingslokaler, aldrig kallades tingsstugor.⁷⁷ Frågan om uppförande av särskilda tingsstugor, som under 1600-talets senare hälft synes hava blivit aktuell för hela riket,⁷⁸ måste vid denna tid i synnerhet hava varit brännande för Upplands del.⁷⁹ Möjligen tjänar benämningen tingsstuga i uppländska domböcker från nämnda år att

2/4, 2/9, 9/12; Spånga: jfr Berg s. 17 ff. (år 1608), URD 1611 4/3, 1615 14/3, 1616 17/1, 15/6, 5/11, 1617 4/3, 1628 26/2; Skinnskatteberg: jfr VRD 1622 11/2, 1626 6/2, 26/8; Västerfärnebo: jfr VH 1601 15/5, 26/10, VRD 1609 17/5, 1611 5/4, 1613 22/7, 1614 26/8, 1617 17/12, 1618 25/8.

⁷³ UHD s. 63 (år 1575). Jfr UHD s. 63, 74, 77, 85.

⁷⁴ Jfr L. F. Rääf, Ydre härads i Östergötland civila och juridiska förhållanden, m. m., Örebro 1861, s. 11. Jfr även F. Wildte, Västergötlands första tingsstugor, i Västergötlands fornminnesförenings tidskrift 1937, s. 70 ff.

⁷⁵ VRD 1602 15/1, JLPD 1609 10/6.

⁷⁶ Se URD 1671—91, SRD 1680—91.

⁷⁷ Se t. ex. VRD 1650—80.

⁷⁸ Regeringen utfärdade den 31 mars 1669 ett brev till samtliga landshövdingar, vari dessa uppmanades att bl. a. yttra sig om hur tingslagen lämpligast borde inrättas och att uppges, varest tingssäten med fördel kunde anläggas. Detta brev synes hava varit en följd av kraftiga yrkanden från adelns sida vid 1664 års riksdag om ändring i förhållandena. Se Riksregistraturet 1669 31/3 (RA); jfr J. A. Posse, Bidrag till svenska lagstiftningens historia, Sthlm 1850, s. 230.

⁷⁹ Landshövdingen i Uppland Clas Rålamb klagade redan den 3 mars 1662 i en avgiven landshövdingeberättelse över de rådande missförhållandena (tryckt i Handlingar rörande Skandinaviens historia, 31, Sthlm 1850, s. 91 f.; jfr Posse, a. a., s. 235, not 8).

ange en klockar- eller sockenstuga, som regelbundet tagits i bruk för tingsändamål.⁸⁰

Mot slutet av 1600-talet begynte ting sporadiskt förläggas till krogar och gästgivargårdar.⁸¹ I domböcker från 1700-talets förra hälft omtalas dessa ofta som tingslokaler.

Det säkraste sättet att nå överensstämmelse mellan det gamla stadgandet om ett fast tingsställe och rådande praxis vid 1600-talets slut var otvivelaktigt att söka förmå tingslagen att uppföra särskilda tingsstugor. Härigenom skulle även bostadsfrågan för häradshövding och nämnd lösas. Att ting skulle hållas på "rätt tingsstad" och att häradshövding och nämnd skulle erhålla drägliga bostadsmöjligheter, så att tingsförhandlingarna utan avbrott kunde pågå, tills alla ärenden slutbehandlats, bliva sålunda krav, som sammanfalla. Några initiativ till byggande av särskilda tingshus kunna likväl ännu vid början av 1700-talet ej spåras i Uppland och Västmanland. Den tingshusbyggnadsskyldighet, som faktiskt mängenstädes torde hava existerat vid denna tid, innan något egentligt lagbud därom tillkom, har där ingen motsvarighet.⁸² 1734 års lag fastslår i Byggningsbalken 26:4 följande: "Tingsbyggning skall vart härad bygga efter gårddatalet, å vanlig tingsstad, eller där Konungens befallningshavande prövar det för allmogen lägligast, sedan rätten däröver hörd är", samt föreskriver i Rättegångsbalken 2:1, att "i vart härad skall häradshövdingen ting hålla å rättan tingsstad".

Ännu vid 1700-talets mitt synes den i 1734 års lag stipulerade tingshusbyggnadsskyldigheten hava åsidosatts i Uppland och Västmanland. Ifrågasvarande spörsmål aktualiserades mot slutet av 1700-talet.⁸³ Först under 1800-talets förra hälft blev emellertid skyldigheten att bygga tingshus allmänt fullgjord, för såvitt det gäller dessa båda landskap.⁸⁴

⁸⁰ Undersökningen i detalj har avslutats med 1680-talet, då kontinuiteten i fråga om häradenas tingsplatser ännu i stort sett är bevarad.

⁸¹ Enstaka uppgifter härom föreligga redan från mitten av århundradet. Se URD 1667 18/1, 1677 2/11, 25/5, 1678 25/1, VRD 1656 8/3.

⁸² I privilegierna för ridderskapet och adeln den 26 maj 1719 och den 16 okt. 1723 (tryckta hos R. G. Modée m. fl., Utdrag utur alla — — publique handlingar, 1, Sthlm 1742, s. 75, 462 och 466; jfr Om tingshusbyggnadsskyldigheten, bilaga till Nya lagberedningens betänkande ang. rättegångsväsendets ombildning, 4, Sthlm 1884, s. 244) medgavs, att säterier samt rå- och rörshemman skulle vara fria från bl. a. tingsgårdsbyggnad. Ett belägg för att viss tingshusbyggnadsskyldighet på sina håll åvilat allmogen ger Kungl. resolutionen 1727 1/8, tryckt hos Modée, 1, s. 683 ff.

⁸³ Se Registraturet i civilärenden (RA) 1787 28/2, 1788 8/1, 1791 12/4, 1800 6/5; jfr SRD, URD, VRD 1775; dito 1790—1800. Simtuna härads dombok 1778 innehåller en uppgift om att lagtima hösttinget med Simtuna härad nämnda år hölls i häradets nyligen uppförda tingshus vid Karleby; VRD 1778 18/11.

⁸⁴ Se t. ex. SRD, URD, VRD 1845.

BILAGA

(Se om förkortningarna nedan s. III.)

A. Tingsställen i Upplands härad, skeppslag och tingslag före år 1680.¹

Bro härad: a. *Bro* 1312, 1382 (Styffe, s. 367), URD 1600 30/5,² 1666 10,11/4,³ v. *Näs* (nuv. Stockholms-Näs) URD 1667 25/9, 1678 3/10.

Bro och Vätö skeppslag: v. *Bro* (nuv. Roslags-Bro) JLPD 1604 1/3,⁴ URD 1680 16/10, ä. *Vätö* URD 1614 17/8, 1672 19/4.⁵

Bälinge härad: a. *Bälinge* 1426 (Styffe, s. 360), 1575—78 (UHD s. 63 ff.), URD 1614 26/5, 1680 21,22/1.

Danderyds skeppslag: a. *Danderyd* 1586 (UHD s. 141), URD 1600 17/5, 1680 23/2.

Dannemora, Films och Tegelsmora tingslag:⁶ *Dannemora, Film* och *Tegelsmora* URD 1633 9/2, 25/6, 11/10, 1680 21/2, 15/5, 4,5/10.

Frösåkers härad: v. *Börstäl* URD 1603 31/1,⁷ 1680 16,17,18/2.

Frötuna och Länna skeppslag: *Frötuna* 1488 (Styffe, s. 381), v. URD 1603 9/2, 1679 28/2, ä. *Länna* URD 1603 6/6, 1676 3/4.

Färentuna härad: a. *Färentuna* 1596, 1597, 1599 (UHD s. 173 ff.), URD 1600 9/5, 1664 14/6, v. *vid Svartsjö slott* URD 1669 26/2, 1680 11/3.

Hagunda härad: a. *Ramsta* SDT II, Uppsala län 1574 22/2, 1575 6/5, 1601 5/11, URD 1680 26/1.

Håbo härad: a. *Håtuna* 1324 (DS 2484), SRPerg. 1501 2/10, SDT II, Uppsala län 1572,⁸ 1586 (UHD s. 137), v. UH 1600 22/5, URD 1680 4/3, ä. *Övergran* URD 1664 2,3/11, 1678 20,21,22/6.

Häverö skeppslag:⁹ a. *Häverö* JLPD 1603 3/2, URD 1680 17/5.

Lagunda härad: *Giresta* SRPerg. 1592 13/6, v. UH 1600 28/1, URD 1680 1/3.

Lyhundra härad: *Söderby* (nuv. Söderby-Karl) 1382 (SRP 1740),¹⁰ ä. URD 1607 15/5, 1660 19/1, v. *Estuna* URD 1603 9/2, 1680 12/5, ä. *Husby* (nuv. Husby-Lyhundra) URD 1604 27/2, 1677 25/6, ä. *Lohärad* URD 1603 7/6, 1680 8/10.

¹ Jfr ovan, s. 106, not 80.

² För 1600-talet anges blott första och sista datum, då källmaterialet från och med denna tid är rikligt. Uppgifter om att ting rent tillfälligt hållits å viss plats under 1600-talet medtagas ej.

³ Extra ordinarie ting.

⁴ Höllo Bro och Vätö skeppslag ting var för sig, förlades dessa till Bro, resp. Vätö. Jfr UH 1601 4/3, 15/6.

⁵ Extra ordinarie ting.

⁶ Dannemora, Films och Tegelsmora socknar hava räknats till Norunda härad i början av 1600-talet. Se t. ex. URD 1616, 1621; Dannemora, Films och Tegelsmora socknar.

⁷ Åren 1569—72 höllos ting i skilda socknar med Frösåkers härad och Börstils skeppslag. Se UHD s. 30 ff.

⁸ Datering saknas.

⁹ Häverö socken har räknats till Frösåkers härad åtminstone under 1500-talets senare hälft. Se härom UHD s. 35 ff. I början av 1600-talet uppges den fortfarande vara en del av nämnda härad. Se t. ex. URD 1610, 1620; Häverö socken.

¹⁰ Jfr Styffe, s. 375.

Långhundra härad: a. *Gottröra* 1580, 1583—92 (UHD s. 99 ff.), v. SDT I, Stockholms län 1604 29/5, URD 1677 22,23,24/1.

Lövsta och Hållnäs tingslag:¹¹ *Lövsta* 1415 (SD 2141), v. URD 1603 28/1,¹² 1680 18,19/5, ä. *Hållnäs* URD 1645 12/2, 1680 23,24/2.

Norunda härad: *Odenslunda* by i Tensta socken 1302 (Styffe, s. 361), *Tensta* SRPerg. 1564 16/9, v. SDT II, Uppsala län 1602 30/4, URD 1680 22/1, ä. *Lena* URD 1634 27/3, 1675 21/7,¹³ ä. *Ärentuna* URD 1634 19/6, 1674 16,17/2.

Närdinghundra härad: v. *Knutby* JLPD 1603 11/2, URD 1679 26/9.

Olands härad: *Alunda* 1376 (Styffe, s. 363), v. JLPD 1607 1/4, URD 1680, 26,27,28/1. ä. *Morkarla* 1644 (PLD, Inledningen, s. 36), URD 1676 15/6, ä. *Stavby* SDT II, Uppsala län 1644 17/10, URD 1674 2,3,4/3.¹⁴

Rasbo härad: a. *Rasbo* 1503 (PD, sign. E 50, fol. 17),¹⁵ SDT I, Stockholms län 1572 16/10, v. JLPD 1607 10/4, URD 1678 18,19/2, ä. *Funbo* URD 1634 29/3, 1680 30,31/1.

Seminghundra härad: a. *Folklandsting* i Lunda socken 1370, 1385 (SRP 946, 2162), 1401 (SD 81), a. *Lunda* SDT I, Stockholms län 1597 18/10, SeD 1598 14/2, 16/5, 23/10, 1599 26/1, 14/5, 3/10,¹⁶ URD 1600 15/5, 1614 14/5,¹⁷ v. *Lilla Söderby* i Lunda socken URD 1673 17/2, 1680 9/6.

Simtuna härad: a. *Simtuna* 1353 (DS 4936), SiD 1599 22/3, 11/6, 24/10, v. SiD 1600 14/7, VRD 1680 15/1, ä. *Lövsta* (nuv. Västerlövsta) SiD 1622 4/3, 1667 16,18/5,¹⁸ ä. *Norrby* SiD 1617 22/8, VRD 1680 17,18/6.

Sjuhundra härad: a. *Rimbo* 1409 (SD 1222), 1594—97 (UHD s. 155 ff.), v. SJD 1604 10/1, URD 1677 20/2.

Sollentuna härad: *Granby* i Spånga socken 1347 (Styffe, s. 367), v. *Spånga* URD 1600 2/6, SRD 1645 28/2.¹⁹

Tierps tingslag: a. *Tierp* JLPD 1609 13/3, URD 1680 23,24,25/2.

Torstuna härad: v. *Torstuna* TD 1599 23/3, 15/6, 26/10, 1601 9/3, VRD 1680 17/1, ä. *Lövsta*²⁰ TD 1648 1/9, 1674 22,23/9, ä. *Vittinge* VRD 1628 30/5, 1655 15,16/3.

¹¹ Under medeltiden höllo Lövsta och Hållnäs socknar förmodligen ting var för sig (Styffe, s. 385). Av domböcker från åren 1569—72 (UHD s. 30 ff.) framgår, att ifrågasvarande socknar då räknats till Frösåkers härad. Detta har även varit fallet under 1600-talets första årtionden (se t. ex. URD 1620; Lövsta och Hållnäs socknar).

¹² Jfr UHD s. 30 ff.

¹³ Extra ordinarie ting.

¹⁴ En rad extraordinarie ting anges hava hållits i Skäfthammar. URD 1669 17/5, 1679 16/11.

¹⁵ J. Peringskiölds diplomatarium (RA) innehåller till stor del endast s. k. register.

¹⁶ Seminghundra härads domböcker 1598 och 1599 (Skoklostersamlingen, RA) liksom även Torstuna, Simtuna och Väla härads domböcker 1599 (ULA) saknas i Edlings utgåva av uppländska häradstingsdomböcker från 1500-talet. Jfr UHD, Inledningen, s. 9 f.

¹⁷ Enligt en skrivelse, som landshövdingen i Uppland Axel Lillie avgav den 27 juli 1672 (RA) med anledning av det förut nämnda Kungl. brevet av den 31 mars 1669 och som innehåller en förteckning över tingsställena i Uppland, skulle Lunda 1672 hava varit Seminghundra härads tingsställe.

¹⁸ Extra ordinarie ting.

¹⁹ Barkarby nämnes i å denna sida, not 17, anförda skrivelse såsom Sollentuna härads tingsställe 1672.

²⁰ Se Simtuna härad.

Trögds härad: a. *Enhälga* i Villberga socken 1318 (DS 2138), 1431 (Styffe, s. 352), *Villberga* SDT II, Uppsala län 1599 3/10, v. dito 1601 4/2, URD 1680 27,28/2, ä. *Boglösa* URD 1617 14/6, 1677 3/5.

Ulleråkers härad: a. *Ulleråker* 1323, 1336 (DS 2431,¹⁹ 3232), 1377, 1378 (Styffe, s. 359, not 6), 1381 (PD, sign. E. 48, fol. 10), 1399 (SRP 3043), *Uppsala stad* 1388 (SRP 2349), 1409 (SD 1197), a. *Börje* URD 1602 15/1, 1680 23/1.

Vaksala härad: a. *Vaksala* 1405 (SD 528), SDT II, Uppsala län 1573 20/1, 1575 30/6, 1591 17/9, URD 1611 30/1, 1677 20,21/2.

Vallentuna härad: a. *Vallentuna* 1351 (DS 4685), 1431 (Styffe, s. 369, not 4), 1598, 1599 (UHD s. 143 ff.), URD 1600 16/5, 1680 26/2.

Vendels tingslag: a. *Vendel* 1626 (VSD s. 59), URD 1680 19/2.

Våla härad: v. *Våla* (nuv. Östervåla) 1415 (SD 2085), SDT II, Västmanlands län 1596 15/3, 1597 19/1, v. VH 1603 27/5, VRD 1680 8,9/1, ä. *Huddunge* VÅD 1614 28/3, 1653 9/5, ä. *Nora* VÅD 1616 21/2, VRD 1679 26,27/9.

Väddö skeppslag:²⁰ a. *Väddö* UH 1601 3/3, URD 1680 19/5.

Värmdö skeppslag: *Värmdö* 1323 (DS 2399), a. 1600 (VD s. 150), URD 1676 22/2.

Västlands tingslag:²¹ *Stymne* 1328 (PD, sign. E 48, fol. 52), a. *Västland* URD 1603 29/1, 1680 27/2.

Åkers skeppslag: v. *Åker* (nuv. Österåker) URD 1600 10/5, 1680 17/6.

Åsunda härad: *Tidhagen* 1419 (Styffe, s. 349), v. *Tillinge* URD 1649 6/2,²² 1677 26,27/6, v. *Vårfrukyrka* URD 1676 11,12,13/1, 1680 9,10/1.

Älvkarleby tingslag:²³ v. *Älvkarleby* URD 1603 1/2, 1680 1/10.

Ärlinghundra härad: *Bromsta* i Odenshargs (nuv. Odensala) socken 1420 (SD 2764, 2765), v. *Odensala* UH 1600 30/1, 1666 16/1.

B. Tingsställen i Västmanlands härad och tingslag före år 1680.

Fellingsbro tingslag:²⁴ v. *Fellingsbro* VRD 1617 7/5, ÖRD 1680 5/2.

Gamla Norbergs tingslag: a. *Gamla Norberg* KRD 1602 30/1, VRD 1680 19,20/1.

Grythytte tingslag: v. *Hällefors* ÖRD 1646 24/4, 1670 11,12/2, ä. *Grythytte* KRD 1641 15/1, ÖRD 1680 23,24/2.

Lindes tingslag: v. *Linde* ÖRD 1611 23/8, 1680 2,3,4/3.

Ljusnarsbergs tingslag: a. *vid Kopparbruket, vid Nya Kopparberget* ÖRD 1641 12/7, 1680 27/2.

Nora (Noraskoga) tingslag: a. *Nora* (Noraskoga) ÖRD 1611 27/8, 1680 18, 19,20/2.

¹⁹ Jfr Styffe, s. 359.

²⁰ Väddö socken har räknats till Lyhundra härad i början av 1600-talet. Se t. ex. URD 1610; Väddö socken.

²¹ Västlands socken ingick i Örbyhus läns domsaga vid början av 1600-talet.

²² Extra ordinarie ting. Åsunda härads dombok 1599 innehåller en uppgift om att Åsunda häradslista vid nämnda tid förvarats i Tillinge kyrka (se UHD s. 202). Detta tyder på att Tillinge redan då varit fast tingsställe i detta härad.

²³ Älvkarleby socken ingick i Örbyhus läns domsaga vid början av 1600-talet.

²⁴ Fellingsbro, Näsby och Ervalla socknar hava räknats till Arboga län i Åkerbo härad vid början av 1600-talet. I varje fall hava ifrågavarande socknar från 1617 bildat ett självständigt tingslag (se VRD 1617 7/5). Småningom utbröts Fellingsbro tingslag ur Åkerbo härad.

Norrbo härad: *Västerfärnebo* för häradets nordligaste del, Vängs,²⁵ senare Vagnsbro tingslag (se detta), a. 1370 (SRP 913),²⁶ 1371 (W, s. 88), VH 1601 15/5. För häradet i övrigt, a. "a Skoltwna thinge", "a saetto thinge a Skoltuna mark" etc. 1389 (SRP 2426), 1404, 1406, 1409, 1419 (SD 461, 758, 1208, 2644),²⁷ 1427 (Styffe, s. 318), ä. *Skultuna* VRD 1623 28/8, 1650 25/2, a. *Romfartuna* SRPerg. 1488 21/5, 1518 20/6, 1531 21/6, v. VH 1601 11/2, VRD 1680 27/1.

Siende härad: a. *Anundshög* i Badelunda socken 1392 (SRP 2599), 1402 (SD 134, 135), 1408, 1410 (SD 982, 1325), 1457 (Styffe, s. 319), SRPerg. 1467,²⁸ a. *Badelunda* VRD 1594 11/3, 1595 5/3, v. dito 1602 4/2, 1680 21,22/6.

Skinnskattebergs tingslag:²⁹ v. *Skinnskatteberg* VRD 1622 11/2, 1680 5,6/7.

Snevringe härad: a. *Munktorp* 1355 (DS 5160), 1383 (SRP 1978), 1413 (SD 1677, 1809), SRPerg. 1433 29/10, 1482 17/10, SnD 1584 4/3, 14/8, 22/10, 1585 15/3, 3/6, 3/11, v. VRD 1600 1/2, 1680 17,18/6.

Tjurbo härad: a. *Gullogrind* för häradets nordliga delar, Gullogrinds tingslag,³⁰ senare Övertjurbo härad (se detta), a. 1367,³¹ 1395 (Styffe, s. 320, not 6), 1512 (W, s. 92), *Sala* ÖD 1599 19/3, v. dito 1602 23/7. För häradets sydliga delar, Lundbobergs tingslag,³² senare Yttertjurbo härad (se detta), a. *Lundbo(a)berg* i Tortuna socken 1378, 1398 (Styffe, s. 321), 1410 (SDI 1355), v. SDT II, Västmanlands län 1603 20/5.

Tuhundra härad: a. *Dingtuna* 1368 (SRP 822), 1384 (Styffe, s. 317), 1390 (SRP 2493), 1394 (DD 256), 1400 (SRP 3124, 3125), 1415, 1417 (SD 2096, 2372), 1429 (PD, sign. E 45, fol. 53), VH 1608 1/7, VRD 1679 25/2.

Vagnsbro tingslag:³³ a. *Västerfärnebo* VRD 1660 31/1, 1680 30/1.

Yttertjurbo härad:³⁴ v. *Tortuna* VRD 1628 8/2, 1680 22,23/1, ä. *Sevalla* ÖRD 1646 2/4, VRD 1673 17/6.³⁵

Åkerbo härad: a. *Eklöt* i Björskogs socken 1359 (SRP 416), 1366 (SRP 737, 738), 1381, 1384 (SRP 1629, 2032), 1391 (SRP 2586, 2587), 1398 (SRP 2931), 1403, 1407 (SD 386, 850), 1413 (SD 1742, 1789, 1790), 1414 (SD 2016), SRPerg. 1517 4/5, 1537 18/6, 23/6, 12/11, 17/12, *Köping* 1562 (Kl.-Schl., s. XXXXV). I början av 1600-talet fram till omkring 1640 torde Åkerbo härad hava bestått av flera tingslag,³⁶ bl. a. Fellingsbro och Skinnskatteberg (se dessa). Tingsställena växlade på sina håll: v. *Björskog* VRD 1638 6/3, 1680 9/2.

Övertjurbo härad:³⁷ v. *Sala* VRD 1629 28/1, 1680 3/2.

²⁵ Redan 1399 nämnes "Wangx thinge" (W, s. 89). Benämningen Vängs tingslag förekommer 1609. Se VRD 1609 17/5.

²⁶ Jfr Styffe, s. 318, not 3.

²⁷ Jfr Styffe, s. 318.

²⁸ Datering saknas.

²⁹ Skinnskattebergs bergslag förefaller hava betraktats som ett självständigt tingslag i Åkerbo härad vid 1600-talets början. 1610 uppges ting hava hållits med Skinnskattebergs och Malmas fjärding (se VRD 1610 10/2), 1631 med Skinnskattebergs tingslag (VRD 1631 8/8). Småningom utbröts bergslagen ur Åkerbo härad.

³⁰ Gullogrinds tingslag omtalas första gången 1599 (ÖD 1599 19/3). 1603 uppges tingslaget bestå av socknarna Kila, Kumla, Möklinta och Sala (se VH 1603 15/5).

³¹ Jfr W, s. 87.

³² Tingslaget nämnes första gången 1603. Se VH 1603 20/5.

³³ Denna benämning användes första gången 1660. VRD 1660 31/1.

³⁴ Yttertjurbo härad omtalas första gången 1628. VRD 1628 8/2, 16/10.

³⁵ Om Ångsö gård se VRD, vol. 4 b.

³⁶ Se ett handskrivet, i VRD, vol. 1 a, senare infogat register.

³⁷ Övertjurbo härad omtalas första gången 1629. VRD 1629 28/1, 26/5.

FÖRKORTNINGAR

- a. = alltid, för att utmärka att ting i regel hållits å angivet ställe.
v. = vanligen, för att utmärka att ting företrädesvis hållits å angivet ställe.
ä. = även, för att utmärka en plats, där ting upprepade gånger hållits under viss tid.
Berg = G. O. Berg, Huru rätt skipades i Sverige för trehundra år sedan. Upps. 1908.
DD = Diplomatarium Dalecarlicum, ed. C. G. Kröningssvärd och J. Lidén, 1—3 jämte supplement, Sthlm 1842, 1853, Falun 1844, 1846.
DS = Diplomatarium Suecanum, ed. J. G. Liljegren m. fl., 1—6, Sthlm 1829—1921.
JLPD = Lagläsaren Jöran Larssons privata dombok för vissa härad i Uppland 1603—04, 1607—12, 1621—24 (RA).
KA = Kammararkivet (RA).
Kl.-Schl. = C. A. Klingspor och B. Schlegel, Engsö, Sthlm 1877.
KRD = Kopparbergs läns renov. häradstingsdomböcker (RA).
PD = J. Peringskiölds diplomatarium (RA).
PLD = Lagläsaren Per Larssons dombok 1638, ed. N. Edling, Upps. 1937.
RA = Riksarkivet.
SD = Svenskt diplomatarium från och med år 1401, ed. C. Silfverstolpe, 1—3 jämte supplement (utg. genom K. H. Karlsson), Sthlm 1875—1903.
SDT = Strödda dombrev och tingsbevis I, II (RA).
SeD = Seminghundra härads dombok (RA).
SiD = Simtuna härads dombok (ULA).
SjD = Sjuhundra härads dombok (ULA).
SMR = Svenska medeltidsregister 1434—1441, ed. S. Tunberg, Sthlm 1937.
SnD = Snevringe härads dombok (ULA).
SRD = Stockholms läns renov. häradstingsdomböcker (RA).
SRP = Svenska riksarchivets pergamentsbref 1351—1400, ed. N. A. Kullberg, Sthlm 1866, 1868.
SRPerg. = Pergamentsbrevsamlingen (RA).
Styffe = C. G. Styffe, Skandinavien under unionstiden. 3:e uppl., Sthlm 1911.
TD = Torstuna härads dombok (ULA).
UH = Upplands handlingar (KA).
UHD = Uppländska häradsrättsdomböcker från 1500-talet, ed. N. Edling, Upps. 1941.
ULA = Uppsala landsarkiv.
URD = Uppsala läns renov. häradstingsdomböcker (RA).
VD = Värmdö dombok 1600—12, ed. G. O. Berg, Upplands fornminnesförenings tidskrift, 5, 1918.
VH = Västmanlands handlingar (KA).
VRD = Västmanlands läns renov. häradstingsdomböcker (RA).
VSD = Vendels sockens dombok 1615—45, ed. N. Edling, Upps. 1925.
VåD = Våla härads dombok (ULA).
W = Westmanlands fornminnesförenings årsskrift, 3, 1918.
ÖD = Övertjurbo härads dombok (ULA).
ÖRD = Örebro läns renov. häradstingsdomböcker (RA).

Zusammenfassung

Thingstätten in Upland und Westmanland

Unsere Kenntnisse von den vorgeschichtlichen Thingstätten sind begrenzt. Die Ortsnamenforschung gibt bisweilen Aufklärung. „Hundare“ (Hundertschaften) werden alte, politisch-judiziale Bezirke genannt, deren Namen in mittelalterlichen Urkunden aufbewahrt sind und nicht selten gewisse, bestimmte Andeutungen über vorgeschichtliche Thingstätten und deren Verlegung geben. Auch die Untersuchungen der Archäologen haben dazu beigetragen, einiges Licht über die Verhältnisse zu werfen. Eine Zusammenstellung der Thingstätten unter Zugrundelegung des Urkundenmaterials fehlt jedoch für die Mehrzahl der schwedischen Provinzen noch immer.

Die vorliegende Untersuchung bezweckt, die Kontinuität der Entwicklung, was die Thingstätten in zwei schwedischen Provinzen betrifft, nachzuweisen. Das Mittelalter scheint hier in der Regel die althergebrachten Thingstätten aus der heidnischen Zeit übernommen zu haben. Die Kirchen der Hundertschaften wurden in der Nähe von alten Thingstätten aufgeführt, welche aller Wahrscheinlichkeit nach auch gewöhnlich Opferstätten waren. Während des Mittelalters wurde dann auf den Kirchplätzen Thing gehalten. Das Vorkommen von sog. „Hundares“-Kirchen in Upland lässt uns die Entwicklungslinie erkennen. Ähnliche Verhältnisse dürften in Westmanland vorhanden gewesen sein. Die Provinzgesetze Uplands und Westmanlands enthalten Vorschriften über die „zuständige Thingstätte“. Auch in den jüngeren, für das ganze Reich gültigen Gesetzen, findet sich eine Vorschrift darüber. Angaben in mittelalterlichen Urkunden zeigen, dass in der Regel die Vorschrift über „zuständige Thingstätte“ im Mittelalter in beiden Provinzen befolgt wurde.

In vorgeschichtlicher Zeit wurde unter freiem Himmel Thing gehalten, und dies scheint fast während des ganzen Mittelalters die Regel gewesen zu sein. Im 16. Jahrhundert fing man vermutlich an, Gericht im Hause zu halten. Die Dürftigkeit des Materials ermöglicht indessen keine sichere Schlussfolgerung.

Erst im 17. Jahrhundert ist es möglich, die Entwicklung im Einzelnen zu verfolgen und die Orte festzustellen, wo Gericht gehalten wurde. Infolge der allmählich immer grösseren Möglichkeiten, die Gerichtsorte zu wechseln, wurde im Laufe des Jahrhunderts in gewissen „Häraden“ (Kreisen) die Regelmässigkeit in Bezug auf die Gerichtsstätte, vor allem in Upland, gebrochen.

Das Gesetzbuch von 1734 erneuerte die Verordnung über die „zuständige Thingstätte“ und enthielt eine Vorschrift über die Pflicht, Gerichtsgebäude zu bauen. Die Forderungen einer festen Gerichtsstelle in jedem „Härad“ und der Aufführung eines zu Gerichtszwecken geeigneten Gebäudes fielen zusammen. Erst gegen Ende des 18. Jahrhunderts wurde die im Gesetz von 1734 festgesetzte Pflicht, Gerichtsgebäude zu bauen, zur Aktualisierung gebracht.

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Om inrättandet av ett samhällsvetenskapligt forskningsråd

Skrivelse från Etnologiska sällskapet

Genom beslut den 26 november 1943 bemyndigade Kungl. Maj:t chefen för ecklesiastikdepartementet att tillkalla högst nio sakkunniga för att utreda och avgiva förslag rörande inrättandet av ett socialvetenskapligt forskningsråd. De därefter tillkallade sakkunnigas ordförande har varit professor Eli F. Heckscher och sekreterare docent Sven Dahl. De sakkunniga avgåvo den 15 maj 1944 sitt betänkande, tryckt som Statens offentliga utredningar 1944: 19 (23 s.).

Vid sammanträde med Etnologiska sällskapet i Stockholm den 5 juni 1944 beslöt sällskapet att med anledning av det nämnda kommittébetänkandet tillställa chefen för ecklesiastikdepartementet ett uttalande av följande innehåll:

”Etnologiska sällskapet, som utgör en sammanslutning av på svensk folklivs-, samhälls- och kulturforskning inriktade forskare, studerande och intresserade, har med stort intresse tagit del av förslaget om inrättande av ett samhällsvetenskapligt forskningsråd och hälsar detta med glädje och tillfredsställelse. Sällskapet har emellertid med beklagande konstaterat att i sakkunnigeförslaget ingen representation avsetts för folklivsforskningen och har icke ansett sig böra låta denna omständighet stå oanmärkt.

Folklivsforskningen intager i viss mån en särställning bland samhällsvetenskaperna genom att ha den konkreta verkligheten hos folket självt till sitt omedelbara studieobjekt och genom de praktiska erfarenheter, som folklivsforskaren brukar förvärva i sitt undersökningsarbete rörande livsföringens olika sidor, arbetslivet, bostadsskicket o. s. v. Samhällslivet och dess utvecklingshistoria är emellertid denna vetenskaps centrala intresse. Om den också icke är direkt inriktad på studier av staten och de statliga institutionerna söker den å andra sidan ge en så allsidig belysning som möjligt åt dessas förutsättningar.

Folklivsforskningen eller den nordiska etnologien företrädes vid universitetet i Lund och Stockholms högskola av tvenne professurer och i Uppsala av en docentur. I Stockholm, Uppsala och Göteborg finnas betydande forsknings- och insamlingsinstitutioner, vilkas omfattande material redan visat sig oumbärligt för samhällsvetenskapliga undersökningar icke bara av rent vetenskaplig utan även av praktisk natur. Folklivsforskningens resultat på samhällslivets områden dokumenteras av en omfattande litteratur. Dessutom pågå för närvarande betydande samhällsundersökningar, som inom en nära framtid komma att publiceras och de gälla härvid just sådana arbetsuppgifter, som uppräknas i betänkandet på sidorna 15—17. Bland sådana utredningar kunna nämnas undersökning av svenska byar, fiskelägen, brukssamhällen och städer, en rad olika näringsgrenar, yrkesgrupper, företag och sammanslutningar. I flera fall ha utredningar av detta slag redan varit av vägledande betydelse för praktisk samhällsplanering.

Sällskapet erinrar om att Statsrådet vid tillkallande av de sakkunniga anförde: 'studier av olika samhällsgruppers organisation och handlingsvanor i skilda lägen böra kunna ge värdefulla anvisningar för lagstiftningens och samhällsinstitutionernas utformning. — Alla dessa problem böra ses mot historisk bakgrund'. Programmet för en sådan deskriptiv sociologi har folklivsforskningen sedan länge gjort till sitt.

Under sådana förhållanden synes det sällskapet ofrånkomligt, att en så omfattande vetenskaplig verksamhet som den folklivsforskningen representerar icke ställes utanför det planerade rådet utan beredes rum bland 'de discipliner, som måste anses tillhöra det samhällsvetenskapliga områdets kärna' och vilka skola representeras i forskningsrådets olika sektioner."

Skärkarlsliv i Åboland mot slutet av den svenska tiden

Enligt prästerskapets likpredikningar

Av *Gabriel Nikander*

Den flitiga samlaren och bygdeforskaren Nils Oskar Jansson i Kimito räddade undan förstörelsen en mängd handskrivna predikningar, som hade tillhört den år 1846 avlidna sockenadjunkten Carl Lindströms i Kimito "sista" dotter. Lindström var efter sin prästvigning under åren 1810—13 hjälppräst i det finskspråkiga Haliko, och från denna tid härstammar ett stort antal finska predikningar. Sedan han 1813 blivit sockenadjunkt i Kimito, höll han sina flesta predikningar på svenska. Konzepten äro skrivna på detta språk, som synbarligen var hans modersmål.

Lindström hade på något sätt — måhända genom arv — erhållit en stor samling predikningar från utskärssockenarna Korpo, Houtskär och Iniö, de flesta synbarligen skrivna av Anders Lundell, som 1799—1808 var kyrkoherdeadjunkt i Korpo socken och från 1808 fram till sin död 1834 kapellan i Iniö kapellförsamling. Av dessa predikningar intressera oss här främst likpredikningarna. De ha gamla anor i den kristna kyrkans historia. Man spårar i dem en tydlig likhet med den katolska helgonlegendens schema, som betraktar människans levnadsförlopp ur strängt kyrklig synpunkt med huvudvikten lagd på kyrkans ingripande i den enskilda människans liv: dopet, den kristliga uppfostran, äktenskapet, den sista sjukdomen och dödsberedelsen. Det borgerliga livet skymtar fram blott i korta antydningar eller i anknytningar till religiösa upplevelser.

Likpredikningarna ha sannolikt varit vanliga överallt i våra församlingar. Redan i boktryckarkonstens barndom hos oss brukade "förnäma" eller förmögna anförvanter till en avliden person låta trycka sådana predikningar, som tyckas ha varit obligatoriska tillbehör till renässansens och barockens ståtliga begravningsceremonier. På Porthans tid började denna sed gå ur bruk, och han beklagar att ett viktigt personhistoriskt material härigenom gick förlorat¹. Porthan insåg, att predikningarna kastade ljus över tänkesätt och seder under varje tidevarv.

¹ M. G. Schybergson, H. G. Porthan, 2, s. 124 f.

Porthan tänker närmast på de tryckta predikningarna och deras betydelse för fosterlandets historia. Seden att hålla predikningar med personalier hade med tiden blivit vanlig också inom folkets breda lager. Att allmogen vid en bemärkt "husvärd" eller "hemmansvärdinnas" bortgång i kyrkan fick höra en kort levernesbeskrivning jämte ett slags släktutredning över den avlidna har utan tvivel ökat intresset för bygdens och dess inbyggares öden, i synnerhet som predikanten ibland gav en översikt av hela det tidevarv, som en åldring hade upplevat eller med en kyrklig avtoning av uttrycket hade genomlidit. Ofta säger prästen att den avlidnas närmaste anhöriga ha gett honom i uppdrag att utarbete personalierna, och han har i regel samvetsgrant gått igenom de kyrkliga böckerna för att uppsöka de behövliga notiser-na. Det vanliga var, att en bondson eller -dotter tillbragte hela sin ungdom i föräldrahemmet och där under fars och mors ledning lärde sig alla förekommande sysslor, som voro många nog. Man kan ännu i nutiden påträffa en och annan skärbonde, som har varit jordbrukare, fiskare, säljägare, båtbyggare, smed, skinnberedare och skomakare. En sådan "mångslöjd" var förr säkert mycket vanligare än nu. Kvinnornas arbete var i sin art lika mångsidigt som männens.

De flesta föremålen för skildringarna äro gamla bönder och värdinnor, men också en hantverkareänka som sockenskräddaren Johan Lindströms efterleverska Greta Thomasdotter i Norrby i Iniö. Hennes man hade varit sjuk i nio år, och hon hade måst kosta på honom mycket läkemedel. Senare blev hennes son i sin tur sockenskräddare. Ett skärgårdsbetonat yrke var den kringresande fiskköparens, och det skymtar fram i en minnesteckning, som behandlar bonden och sexmannen på Brusihemman i Keistiö by i Iniö, Mats Mårtensson. Han miste sin far vid 9 års ålder, och två år senare tog han tjänst hos sin farbror, fiskköparen i Stockholm Matts Mattson Nordling. Gossen reste i 2½ års tid omkring med farbrodern på hans sump, men återvände sedan till hemmet för att hjälpa modern, som hade gift sig med fiskköparvärdens från Stockholm Matts Michelsson. Under styvbarnens minderårighet var denne "Interims Bonde" på Brusihemman.

Vi skola här avtrycka de profana partierna av en likpredikan, som den 6 februari år 1802 hölls över Mars mor i Havträsk by i Houtskär, av allt att döma av adjunkten Anders Lundell. Denna predikan kan anses som ett normal-exemplar, måhända med något fylligare redogörelse för den bortgångnas levnadsöden än flertalet dylika alster. Början lyder:

Redan för Gudstjensten i dag fullgjorde wi den sidste mensklighets och kristendomspligt mot en af våra kristendoms syskon: då wi til sitt helgade hwilorum beledsagade jordiska kwarlefworna af den redliga och gudfruktiga bondeenkan och husvärdinnan Christina Michels d[otte]r ifrån Mars hemman i Hafträsk by, som nyligen, efter en med kristeligt tålmod utstånden sjukdom, lemnat detta timmeliga,

med det stilla och oförskräckta mod, som följer en rätt kristen ända till dess mörka graf, och med den glada förtröstan uppå Guds och sin Fr[älsar]es Jesu Kristi oändeliga nåd, kärlek och barmhertighet, som gifwer oss efterlefwande den hugneligaste förhoppning om hennes salighet och frögd i de himmelska fridsboningar. Och såsom jag utaf dess efterlemnade kära barn blifwit anmodad at wid detta sorgeliga tilfälle något widröra vår saliga dödas lefnadsomständigheter här i tiden; altså får jag henne till en skyldig åminnelse, de i sorgen efterlefwande barnen til någon tröst och hugnad, samt oss alla samtelige til upmuntran af en gudelig och dygdig wandel samt en kristelig beredelse til en salig död, i korthet omnämna följande som rörer denna vår i Herranom afledna kristendomsystems födelse till världen, stilla wandel i tiden samt sluteliga dödsomständigheter och hädanfärd.

Hwad nu hennes födelse beträffar är hon enligt det kyrkboken utvisar til denne förwanskligheten underkastade tidens mödosamma lefnad född den 1. januari 1727, uppå Pellas hemman i Syfvelax by. Fadern war i lifstiden huswärd på nämde hemman, bonden ärlige och förståndige Michel Mårtensson, och modren Caisa Thomæ d[otte]r, huswärdinna dersamstädes.

Dessa kära föräldrar läto genast utan någon försummelse denna deras nyss födda dotter warda medelst dop och kristning til en sannskyldig lem uti Guds församling uptagen och inwigd och försummade sedan icke heller någon tid och tilfälle, at efter stånd och hwilkor gifwa henne en nödig och kristelig upfostran.

Deras ömmaste omsorg war huru de måtte kunna leda hennes tankar til Gud och böja det späda h[jär]tat till kärlek för dygden och en sannskyldig gudsfuktan. Och til winnande af alt detta blef hon tidigt öfwad at läsa uti bok och så mycket som ske kunde at äfwen förstå det hufwudsakeligaste af sina kristendoms stycken, påminnandes henne härwid at den som H:ren [fruktar] ho[n]o[m] warder alltid wäl gångandes, emedan Guds fruktan hafwer löfte med sig både om detta och det tillkommande lifwet.

När hon sålunda förmärkte, det hennes både timmeliga och andeliga wälfärd låg de kära föräldrarne ömt [om] h[jär]tat och at de till dess befrämjande sparde hwarcken flit eller möda; så ansåg hon det för sin owilkorliga plickt at med all barnslig lydnad och undergifwenhet gå dem tilhanda, såsom den enda tacksamhet hon trode sig kunna bewisa dem för deras hulda omwårdnad, och därför utmärkte hon sig genom et sådant stilla och beskedligt upförande att deras förälderliga kärlek til henne dagligen öktes och tiltog.

Hela sin ungdoms tid tilbringade hon uppå sin hem[gård] och kunde så mycket lättare förwärfwa sig färdighet och skicklighet i de werf och sysslor som passade för hennes stånd, som hon dageligen gick sina föräldrar under ögonen och stod under deras tilsyn.

Då hon hade upnått sit 24. ålders år, trädde hon under den nådefulla Gudens försyn, samt med sina föräldrars goda ja och samtycke uti ägtenskap med då warande bondesonen ifrån Nidia hemman i Hafträsk by Johan Michels son, som skedde den 5 december 1751.

Hennes kära fader Michel Mårtensson dog uppå sit 73. ålders år som war den 17. september 1776. Och modren afled äfwen samma år 2. månader och 21. dagar derefter, hwilka kära föräldrar besörjdes [till graven?] af efterlefwande barn, neml. dottren Stina, dött[rarna] Caisa, Ingeborg, Anna och sonen [namnet utelämnat]. Då vår numera saligen afledna kristendoms syster ingick i ägtenskap med bondesonen Johan Michelsson från Hafträsk Nidia, så war hennes tanka at alltid qwarblifwa på Pellas hemman, förat med tiden jämte sin man lagligen tilträda och

bebo detsamma efter sina föräldrar; men som då Mars hemman i redannämnde Hafträsk by ungefärligen samma tid råkade i en så stor fattigdom, at den då warande innehafwaren deraf, Thomas Mattsson, ej förmådde utgöra den wanliga skatten och kronoutskylderna, äfwen såg sig urståndsatt at längre såsom bonde kunna swara för sit hemman; altså ingick Johan Michels son, wår aflednas man, den förening och öfwerenskommelse med redannämde Thomas Mattsson, at han skulle betala de flere åhrs resterande kronoutskylder, hwarför Mars hemman häftade jämte något annat, som ej så noga är bekant, emot det at han genast skulle få tilträda och bebo nämde hemman.

Denna förening och öfwerenskommelse gick ock strax i fullkomlig verkställighet, så Thomas Mattsson friwilligt updrog sit innehafda Mars hemman, under omtalte wilkor, åt Johan Michelson och Christ. Michelsd[otte]r, wår afledna, h[wil]ka ock strax för sin framtida säkerhet sökt hos Konungens Befallningshafwande immision derå för at med tryghet kunna bebo det barn efter barn [Mars hemman var tydligen ett kronohemman, och landshövdingen måste stadfästa eller "immittera" en ny innehavare i hans ärftliga besittningsrätt till lägenheten].

Då alt detta sålunda för sig gått, flyttade Johan jämte sin hulda maka Christina Michelsd[otte]r, wår saliga döda, med sina kära barn från Pellas i Syfwelax til Mars i Hafträsk år 1754 för at där anlägga sin hushållning.

Härwid mötte dem nu wäl många swårigheter, så i anseende til deras egna snäfwä wilkor, som den wanhäfd hwaruti deras tilträdde nya hemman då befants sig til h[wil]kets uphjelpande och iståndsättande deras lilla förmögenhet tycktes wara alt för otillräckelig, dock likwäl läto de sig icke härigenom afskräckas ifrån sit en gång fattade beslut, utan började sin hushållning med flit, idoghet och en ospard möda, h[wil]ket hade den följd med sig, att de icke allenast hade sin dageliga bergning utan ock efter några år såg sit hemman wara försatt i tämmeligen godt stånd.

När de sålunda förmärkte, det Gud på detta sättet wälsignat deras nedlagda arbete och möda, så framlefde de med hwarannan under förtröstan på den Högste förnögda och glada och hade redan uti då warande tilstånd förglömt de swårigheter, som tycktes wisa sig wid början af deras tilträde af sit hemman. De föreställde sig ock förmodeligen, at deras framtid skulle blifwa dem roligare och mera glad, alt efter det som deras omständigheter och wilkor genom försigtighet och flit skulle hinna förbättras; men dessa goda utsikter förmörkades på en gång, i det Gud den högste behagade uplösa deras förnögda ägtenskap, då wår numera saligen aflidnas man Johan Michelsson afled genom döden den 9. Martii 1780, efter det han i förening med sin hulda maka sammanlefwat i all förtrolig kärlek och berömlig sämja i 29. år, 3. månader och 4. dagar.

Denna ömma skilsmässa förekom nu den i sorgen efterlefwande makan ganska swår och smärtande, emedan hon såg den wara ifrån sig bortkallad, som med henne skulle dela lifwets bekymmer och mödor, icke desto mindre hade hon den tröst til Gud, at han, som warit hennes beskydd och stöd alt ifrån barndomen, skulle ock wissierligen blifwa det i ålderdomen.

Och under detta säkra hopp fortsatte hon widare sin hushållning utan at träda i något annat gifte, och ehuru många swårigheter och äfwentyr nu mötte henne, som alla förordsakade henne mycken ledsnad wid hemmansstyrelsen, så förestod [hon] dock hemmanswärdskapet med all berömlighet ända til sin död, hwarwid dock hennes kära son Johan, som altid utmärkt sig för beskedlighet, ömhet och barnslig lydna emot sin hulda moder, war henne behjelpelig och delade med henne de största bekymmer och besvär.

Under sitt ägtenskap med sin i lifstiden ömt älskade man har den högste behagat wälsigna henne med 11. barn, neml. 8. söner och 3. döttrar af h[wil]ka 4. söner och 2. döttrar för detta äro i H[er]ranom afsomnade, men 5. lefwa, neml. sonen Michel, bonde på Gunnars hemman i Mussala, Johan som ännu ogift är hema, Isac som skall tilträda wärdskapet efter sin mor, Matts bonde på Hannas i Mussala och dottern Caisa gift med bonden och hemmanswärden Jacob Matts[son] ifrån Ofwensar Clavill, h[wil]ka alla i dag under sorg och tårar warit sin hulda och ömt älskade moder följacktige til grafwen.

Fortsättningen av denna likpredikan är rent formelaktig med de högsta beröm för den avlidnas beskedliga vandel och trägna kyrkobesök. Hennes hushållning omtalas med mer personliga drag: "Sit hus förestod hon med klokhet och skjötte sina sysslor i H[er]rans fruktan och med idoghet hwarföre ock Gud wälsignade henne så i timelig motto, at hon hade sin rikeliga bergning och alt hwad hon til sit dageliga uppehälle behöfde. Sina barn omfamnade hon med ömhet och en moderlig kärlek och war sorgfällig at befrämja både deras andeliga och timeliga wälfärd, hade ock den hugnad at wid sin hädanfärd se dem alla tämeligen wäl försörgde och iståndsatta".

Översatt till vardagsspråk tyckes detta innebära, att Stina Michelsdotter hade varit en verkligt dugande husmor och hemmanswärd, som hade kunnat gifta bort sina barn på förmånligt sätt. Att den tredje sonen Isac fick fäderngården framom den äldre brodern Johan, kan ha berott på att det var mera ruter i honom. Men orsaken kan väl också ha varit den att Johan blivit skeppare eller yrkesman i något annat näringsfång.

Slutet av personalierna består av en konventionell beskrivning av den avlidnas sista sjukdom, som varade ett par månader och som av prästen betecknas som "swår moderpassion förenad med hosta och bröstwerk".

Då någon stor olycka inträffade i det lilla skärgårdssamhället — i detta fall Iniö — blevo sinnena givetvis upprörda, och prästen anmodades att hålla ett utförligare tal än vanligt. Så skedde år 1815 i Iniö. Vid hemfärd från en julgästning hos anförvanter i Keistiö by drunknade gammelfar och gammelmor på Erkas hemman i Jumo, Samuel Henricsson och hans hustru Margaretha Ericsdotter, deras son unga bonden Henric Samuelsson och dennes enda barn, dottern Maria Charlotta Henricsdotter, som var endast tio år gammal. Hon hade till sällskap sin "unga lekbroder", gossen Carl Gustaf Henricsson från Knuts hemman i Keistiö by.

Folket från Erkas reste söndagen den 8 januari från Jumo till Keistiö i tanke och mening, at åtnjuta en vanlig julfägnad af sina därvarande k: barn och anhöriga. I sådant ändamål fördrögde [de] ock där hela den därpå följande måndagen. Tisdagen därpå tänkte de begifva sig på hemresan till Jumo, i h[wil]ket afseende de ock, omkring kl. ½ till 3 p. eft. midd. samma dag, togo et kärt afsked af redan nämde sina barn å Knuts hemman, visserligen icke i den förmodan att dett skulle

blifva deras sista farväl i v[är]lden. Men de hunno dock icke särdeles långt ifrån Keistö landet, förrän H[er]ren öppnade för dem en gemensam graf och öfverdrog deras ögon med dödens bleka färgor. I så måtto neml:n att de oförsett råkade på en liten tärja [vak i isen?] uti h[vil]ken de, sittande på en så kallad kirmsleda, hastigt nedsjunko samt med döden i H[er]ranom genast afledo och insomnade.

Nu sökte m[änni]skor väl och hastigt nog at skynda desse olycklige tillhjälp, så snart de blefvo faran varse — men detta oagadt kunde dock numera intet lif frälsas, utom drängen Michel Henricsson ifr. Eskils, h[vil]ken alt hittintils hade förmått att hålla sig fast vid en brädd af den svaga isen och h[vil]ken således af alla ensam undkom denna stora och oförmodade dödsfara.

3:ne af de döda liken blefvo genast, under gråt och vänners klagan, upbärgade utur vattnet, neml:n de 2 små barnen och hemmansvärdinnan Margaretha Ericsson [dotter], hvarefter flera försök gjordes till deras vederfående, men alt bemödande var dock förgäves, såvida, lifvet hade redan hunnit aldeles utslöckna.

Dagen därpå upphittades ock lyckl:n Samuel Henricssons och Henric Samuelssons döda kroppar, hvarefter de alle blefvo döda och förstelnade införde i desamma rum, hvarifrån de kort förut med hälsa och sundhet hade utgått" —

Och är det märkvärdigt, di[lecti = älskade åhörare], at en dylik händelse skall hafva inträffat på berörde hemman omkring för några och 90 år tillbaka, då 11 st. döde lik derifrån] skall hafva blifvit utburna, h[vil]ka alla inom en ganska kort tid g[e]n[om] döden aflidit uti någon då gängse varande smittosam och pestalisk sjukdom.

Efter denna skildring av olyckshändelsen riktade prästen tröstens ord till de efterlevande och slutade med den hävdvunna psalmversen: "Säfve nu de i fred och ro". Begravningen skedde söndagen den 15 januari och likpredikan hölls den 22 i samma månad.

Skärkarlslivets mödor framträda också i de personalier, som Lundell i december 1810 uppläste över bonden Thomas Jacobsson på Hinders hemman i Norrby. Thomas hade hela sitt liv levt på fädernegården utan att genomgå några märkligare öden, men på senhösten 1809 — således kort efter fredsslutet i Fredrikshamn — gjorde han en resa till Åbo och hade olyckan att falla på den hala höstisen så svårt, att hans ena lårben vreds ur sin ledgång och han hela vintern måste gå på kryckor. På sommaren blev benet bättre, och han kunde delvis upptaga sina vanliga sysslor. På hösten reste han t. o. m. till Stockholm, och nu träffades han av en ny åkomma. "Sjukdomen var dock under hela framfarten eller bortresan till Stockholm så vida dräglig att han icke allenast kunde hjälpa sig sjelf utan ock i dett mesta besörja om försälgningsen af sina medförda varor. Men småningom tiltogo hans plågor." Han ville återvända till hemmet, för att "han i stillhet och inom egna hyddor måtte få afsomma. — — Denna billiga önskan satte likväl hans tålmod uppå ett hårdt prof, hälst och emedan en svår och långsam motvind inföll, som quarhölt ho[n]o[m] och hans resesällskap på återresan i något öfver 14 dagar, hvarunder han såsom sjuklig och svag måste sakna

många bekvämligheter under en svår och ombytlig väderlek". Den 3 december avsomnade han.

Vid mycket ålderstigna personers hädanfärd tog prästen sig anledning att tala om de politiska öden, som vårt land hade genomgått under deras levnad. I oktober år 1806 avled i Korpo änkan Margareta Henricsdotter från Jönns Norrgård i Vattkast by i en ålder av mer än 90 år. Prästerskapet kände inte med visshet hennes födelseår, då både 1710 och 1715 angavs i äldre kyrkoböcker. Men man trodde att det sistnämnda årtalet var det riktiga. Predikanten tog sig därav anledning att tala om "det svåra och bedröfliga 20-åriga krig", som "vårt kära fädernesland" under konung Karl XII:s tid förde med flera utländska makter. Kriget var i alla avseenden bedröfligt, säger han, och framför allt gällde detta tiden "efter det olyckliga slaget vid Pultava 1709, som aldeles slutade konung Carls krigslycka". Kriget bragte Finlands inbyggare "uti en så ussel och svår belägenhet, at större delen af dem någon tid därefter måste fly undan för ryssarnas grymma härjning och medfart öfver till Sverige, och då [måste] jämväl de flästa af denna församlings ledamöter lemna sina hus och hemvist samt på et lika sätt söka sin räddning undan den svårare olycka, som hotade dem". Socknens präster flyttade med det övriga folket till Sverige. Gudstjänsten och den kyrkliga bokföringen blev därigenom försummad. En och annan studerande från Åbo höll ibland gudstjänst med de kvarblivna sockenborna. Margareta Henricsdotter fördes av sina släktingar över till Sverige och återkom efter fredsslutet 1721. År 1740 gifte hon sig med bondesonen Michel Michelsson på Haters i Syvelax by. Mannen avled efter några års äktenskap, efterlämnande en liten son Michael. Margaretas änkestånd var så mycket sorgligare, "som et svårt och blodigt krig åter hade upkommit mellan ryssen och vårt fädernesland, h[vil]ket krig äfven hade den olyckliga utgång, at fienden erhöit den ena stora segren efter den andra och trängde sig sluteligen så långt in i landet, at han ock ändteligen med sina fiendteliga anfall besökte denna sockens gräntsor, som bekant är af det olyckliga slaget vid Korpoström."

Med lidandet under det förra kriget i färskt minne begav sig en del av socknens inbyggare på nytt på flykt till Sverige. Till dem hörde Margareta med sin lilla son, som knappt hade kommit ur sin linda. Under sin vistelse i Stockholm fick hon bevittna "det inhämska upror", som dalallmogen ställde till. Hon fann sin bärning som amma och hade kunnat kvardröja längre i Stockholm, men återvände efter fredsslutet till sitt fädernehem i Väster Retas by. Redan 1745 ingick hon nytt äktenskap med bonden Johan Mattsson på Jönn i Syvelax. "Efter et så ostadigt vistande och mångfaldigt uthärdade svårigheter, tyktes hon således nu först komma til någon stillhet

och hvila, då hon under åtnjutande af fridens sälla lugn inom vårt kära fädernesland, hvars invånare i så långliga tider hade suckat under många tåta och härjande krig, nu åter, i förening med en kär maka, kunde uphjelpa sin hushållning — — —.”

En inblick i det politiska tänkesättet i skärbygderna få vi också genom personalierna av den 17 januari 1810 över den gamla Valborg Henricsdotter från Lassas i Jumo. Hon var född år 1728 på Smeds hemman i Norrby och blev 1751 gift med en bondson från Lassas. Där arbetade hon såsom ”sonahustru under sina svärföräldrars tillsyn i hela 20 år”. Därefter var hon själv värdinna i nära 30 år ”med klokhets och försiktighet”, så att familjen hade sin goda bärning.

Hon har snart sagt öfverlevvat 4 stora och äfventyrliga krig inom vårt kära Finland samt således af egen erfarenhet lärt känna hvad olyckor och svårigheter, som sådana H[er]rans hemsökelser medför för ett olyckligt land och rike. Ty såsom vi redan hafve anmärkt, så föddes hon till v[er]lden straxt efter slutet af det långvariga och blodiga krig, som i konung Karl XII:s tid aldeles hade utblottat vårt kära Finland, då landet i många år måste sucka under en grym och härjande fiende, och de flästa ännu efter fredens slut i långliga tider måste se sig ur stånd satte at kunna sköta sin jord och uppå vanligt sätt söka sin nödiga lifsbärning. 1741, då vår saliga döda var på sit 13 lefnadsår, inträffade åter ett lika så äfventyrligt som vidtutscende krig emellan Sverie och Ryssland, då fienden inom kort tid trängde sig in i landet och jämväl hotade äfven dessa våra hemvist med allmen plundring och då många utaf landets invånare af fruktan at dem skulle öfvergå et lika svårt öde som förra gången gäfvos sig på flykten till Sverie. Troligt är dock at vår döda icke var ibland dessas antal, emedan flykten till Sverie denna gång på långt när icke var så stor och allmän som den förra. — 45 år derefter el[ler] 1788 måste hon med en och hvar ibl[and] oss som ännu lefva se huru samma fiende åter hotade våra landamären i konung Gustaf III:s tid, h[vil]ket krig, om det än icke i alla afseenden var lika så blodigt och svårt, som de förut nämde, likväl i nära 3 års tid besvärade Finlands invånare, bortsopade landets mäst blomstrande ungdom och således lärde hvar och en känna värdet af fridens ädla och oskattbara lugn.

Hon hade således för sin del öfverlevvat nog oroliga och hullersamma tider men likväl ännu icke sett alt hvad som skulle göra hennes dagar i detta hänseende märkvärdiga. Hon måste ännu på sin höga ålderdom se vårt kära fosterland aldeles intaget och öfversvämmad af fienden samt kort för sin död förnimma at detta land, som så ofta varit en tummelplats för krig och blods utgjutelse, at det samma nu genom evig fred skulle blifva skilt och afsöndrat ifrån den tron och visa regering, hvaraf det i flere hundra år hade blifvit styrt och regerat — —.

Några allmänna drag framträda ytterligare i dessa likpredikningar. Man talar om ungdomens uppfostran både i andligt och timligt hänseende, som om anstalterna i dessa hänseenden skulle ha varit fullkomliga. Ingenstädes nämnes dock ett ord om barnskolor, och inte ens skriftskolor torde ha verkat i dessa trakter under förra delen av 1700-talet. Den undervisning i kristendom, som kom i fråga, var synbarligen mors handledning i ABC vid

spinnrockens surrande och katekesläsningen före husförhören. På samma sätt tar man det som en given sak, att en välartad gosse eller flicka skall kunna lära sig alla de praktiska färdigheter de behöva, blott de få växa upp i föräldrahemmet. Vår egen tid behöver ett helt system av läroanstalter för att nå samma mål, men vi måste ju också medge, att näringslivet har blivit ojämförligt mera differentierat än det var i gamla tider. Nu befinner sig dessutom all teknik i livligaste förändring och utveckling, medan den förr var i det närmaste stationär under århundraden.

Ofta nämnes det i personalierna, att de gamla hade lidit av långvariga sjukdomar och åkommor och att de hade använt mycket pengar på läkemedel. Härvid frågar man sig, vad slags läkare vår skärallmoge kunde besöka. Det kan ju tänkas, att de på sina sjöresor till Åbo och Stockholm sökte examinerade läkare där, men lika möjligt är att man på sin höjd köpte apoteksmediciner för gamla huskurer, för att inte tala om sådana fall, då den rena vidskepelsen hade sin hand med i spelet.

Slutintrycket blir, att man på det hela var drägligt nöjd med sin strävsamma tillvaro, i främsta rummet därför att man inte kände någon rikare livsföring och, om man gjorde det, ansåg att den inte passade för skärkarlens "stånd och villkor".

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Svenska artilleriet förr och nu. En överblick sammanställd och utgiven av Artilleri-Tidskrift. Under redaktion av överste I v a n T h o r s o n. Almquist & Wiksells Boktryckeri Aktiebolag, Uppsala 1944. 288 s. med 165 illustrationer.

Inför Svea, Göta och Wendes artilleriregementens 150-årsjubileum som självständiga förband den 26 maj 1944 uppstod den genom ovan angivna arbete förverkligade tanken att i snabba drag teckna vårt lantartilleris historia. Tidigare ha populära monografier utförts över alla under 1914 års härordning existerande artilleriregementen och kårer i "Sveriges försvar" (del III, 1928) och dessutom finnas några äldre liknande framställningar, men att i ett sammanhang få vårt lantartilleris historia klarlagd från äldsta tider till våra dagar fyller en länge känd brist.

Arbetet inledes av en översikt över artilleriets gemensamma historia från yngre medeltiden till uppkomsten av de jubilerande regementena, varpå följer en likaledes sammanfattande framställning av artilleriets organisation, utbildning och användning under 1800- och 1900-talen. I specialartiklar redogöres för artilleripjäsernas och ammunitionens utveckling 1794—1944, artilleriskjutningens utveckling 1873—1944 samt luftvärnsskjutningen. En "krönik" förmedlar därefter övergången till en orienterande framställning av "artilleriet av i dag" och de efterföljande korthuggna skildringarna av 1900-talets artilleri- och luftvärnsförband.

I inledningen till artilleriets långa äldre historia presenteras de jubilerande artilleriregementena Svea, Göta och Wendes genom ett återgivande av döpelseurkunden för dem från 1794, varpå skildringen med utgångspunkt från den yngre medeltiden framföres i etapper ända till 1800-talets början. Genom den föregripande presentationen av de jubilerande regementena har det inledande avsnittet måst framföras längre än en eljest ur historisk synpunkt naturlig avgränsning av detta till det äldsta Artilleriregementets livslängd. Tidiga planer på att upprätta ett för rikets artilleri gemensamt

regemente kunna spåras i Gustav II Adolfs artilleriregemente av 1630, det Torstenssonska regementet, och rikskanslerns Axel Oxenstiernas icke förverkligade förslag att återupprätta detta regemente och tillförsäkra det en ständig existens genom 1634 års regeringsform. Denna favör blev i regeringsformen förbehållen blott Gustav Adolfs infanteri- och kavalleriregementen. En ständig organisation av artilleriet i regementen och kompanier kom allestädes i Europa till stånd först i slutet av 1600-talet, hos oss under formen av det redan antydda karolinska "Kongl. Artilleriregementet". Ett enda regemente, som omfattade rikets hela artilleri, betecknade självfallet blott en administrativ skapelse, och en liknande karaktär ägde också dess kompanier. Dessa representerade den lägre förvaltningsenheten och innehöllo den personal och de till sin art vitt skilda pjäser, som krävdes för uppställandet av fältartilleriförbanden och särskilda artilleriavdelningar till fästningarna och för belägringar. Den givetvis olyckliga dualism mellan freds- och krigsorganisationen, som kompaniförbandet innebar, upphörde först i början av 1800-talet genom övergången till batterisystemet, det vill säga till redan i fred bestående batterier.

En artilleristisk skapelse av Gustaf II Adolf, regementsartilleriet vid infanteriregementena — de första pjäserna utgjordes av de välkända läderkanonerna — fick en genomgripande betydelse för det europeiska artilleriets utveckling, men denna Sveriges enda allmänt erkända ledarställning i artilleriets allmänna historia har förbisetts i framställningen. Idéen vann snabb efterföljd i alla utländska arméer, och ända till 1800-talets början fortlevde allestädes detta regementsartilleri. Också från Karl XII:s tid kan framhållas en ny bärande princip för artilleriets användning — noterad först i det efterföljande avsnittet — en eldkoncentrering mot det viktigaste målet. Denna princip vann utomlands allmänt genombrott först genom Napoleons insats. En förbisedd liten beväpningsdetalj vid artilleriet vittnar också om konungens framsynthet. För att göra artilleriet mer eller mindre oberoende av en särskild betäckning försågs servisen med bajonettgevär till självförsvar. Denna förnuftiga anordning slopades efter den karolinska tiden och återupplivades först under senare hälften av 1800-talet efter utländska förebilder. Den i förhållande till andra arméers högre ståndpunkt, som karakteriserade artilleriarvet från den karolinska tiden, gick i fortsättningen av 1700-talet förlorad, och vid den strax före sekelskiftet ofrånkomliga reformeringen av det svenska artilleriet måste impulserna hämtas utifrån.

Arbetets andra avsnitt, det svenska artilleriets allmänna historia under 1800- och 1900-talen, företer en periodindelning efter växlande grunder, förestavad än av härordningarnas räckvidd och än av andra för artilleriets utveckling betydelsefulla faktorer. I de båda fall, då periodindelningen innesluter såsom i det ena förra och i det andra senare världskriget, hade det

varit önskvärt, att vårt artilleris ståndpunkt med hänsyn till organisation, beväpning och taktik kortfattat granskats mot bakgrunden av förhållandena utomlands, eftersom ifrågavarande tidpunkter varit av alldeles särskilt intresse icke blott för männen av facket utan också för den stora allmänheten. Framställningen har icke heller i något fall betjänat sig av den värdemätare på artilleriets förmåga att lämna huvudtruppslaget infanteriet erforderligt understöd, som vunnit sitt uttryck i angivningen av antalet artilleripjäser per bataljon.¹ I ett inledande parti har summariskt tecknats den utveckling av stormakternas artilleri, som ledde till slopandet av "regementsartilleriet" och övergången till divisions- (fördelnings-) och armékårs- eller arméartilleri ("artillerireserven"). I anknytning till dessa termer identifieras sedermera (s. 47) vissa i kriget i Tyskland 1813 uppträdande svenska artilleriförband som antingen "artillerireserv" eller också "fördelningsartilleri". I Napoleons förebildliga användning av artilleriet kunna visserligen urskiljas de bärande principerna för denna utveckling, men det skulle dröja ganska länge, innan den fick en bestämd prägel och avsatte verkliga resultat. Här må endast erinras om att den preussiska armékåren, för att välja ett exempel, enligt 1853 års mobiliseringsplan förfogade över blott divisionsartilleri om fyra batterier och kavalleridivisionen över endast ett ridande batteri. Ännu i 1870 års fransk-tyska krig ägde det preussiska divisionsartilleriet alltjämt denna sammansättning, medan den nu framträdande artillerireserven eller armékårsartilleriet räknade tre ridande och fyra fotbatterier. Först åren närmast efter detta krig vann inom preussiska armén den taktiska användningen av artilleriet uttryck i själva organisationen, så att ett fältartilleriregemente tillhandahöll "Divisionsartillerie" och ett annat, nyupprättat, "Korpsartillerie".² Det hade varit lämpligt att i en mer överskådlig form än blott sakuppgifter om det svenska artilleriets successiva utökning klargöra motsvarande utvecklingsförlopp hos oss i anknytning till härorganisationens utveckling. Efterbildningen i Sverige av de ledande härorganisationerna inskränkte sig under större delen av 1800-talet till den under århundradets andra decennium införda indelningen i infanteri- och kavalleribrigader, medan artilleriet — i huvudsak de tre jubilerande regementena — stod utanför denna organisation i högre förband. Först 1890 sammanfördes brigaderna i sex fördelningar, men för hälften av dessa saknades artilleriregementen. Denna brist avhjälpes genom att i kraft av 1892 års "förbättrade härordning" ur de tre äldre artilleriregementena utvecklades Andra Svea (Upplands), Andra Göta (Smålands)

¹ Jfr N. Ekelöf, Artilleriet, i Världskrigets lärdomar och svenska armén, Sthlm 1916, s. 58; Erfarenheter beträffande härorganisationernas utveckling under och efter världskriget, Generalstabens krigshistoriska avdelning, Sthlm 1925, s. 17 f. och bilaga 16.

² Jfr C. Jany, Geschichte der Königlich Preussischen Armee, IV, s. 195, 237 ff., 262 f. och 272 ff.

och Norrlands artilleriregementen. Med armékårsartilleri jämförlikt svenskt artilleri vann självständig organisation först genom 1901 års härordning i Positionsartilleriregementet. En förändring av arméfördelningarnas antal återverkar automatiskt på fördelningsartilleriets omfattning, och den till sin orsak icke förklarade indragningen till följd av 1925 års försvarsordning av två fördelningsartilleriregementen berodde på nedskärningen främst av infanteriet, så att två fördelningar föllo bort.

Det är intressant att period för period följa artilleriets organisation, utbildningsmetoder och taktik fram till det kraftiga uppsving av vapnet, som blivit en följd av den av det pågående världskriget framkallade upprustningen av vår armé och artilleriets stegrade betydelse. Omfattningen av denna artilleriets upprustning får sin starka relief av den långsamma och i allmänhet blygsamma äldre utökningen av vapnet. Behållningen av ett studium av detaljerna skulle måhända i ett eller annat fall ha blivit ännu större om mer än skett påvisats, i vilka hänseenden egna uppslag eller främmande inflytelser förestavat den ena eller andra åtgärden. I mångt och mycket ha tyska förebilder ofta följts men dock icke kritiklöst. Under 1901 års härordning övergick vårt artilleri från det tyska systemet med sexpjäs-batterier till det franska med fyrapjäs-batterier, och ändamålsenligheten av åtgärden redan då bevisas av att tyskarna först under förra världskriget vidtogo en liknande förändring. I uppskattningen under samma härordning av lätt som tungt haubitsartilleri höllo vi oss i täten bland de arméer, som uppfattat detta tidskrav. Genom 1901 års härordning ökades arméns operationsduglighet också i det hänseendet, att vinterutbildning och särskild vinterutrustning infördes. Artilleriets "prima vinterutrustning", som omnämmts, hade förtjänat en närmare beskrivning.

Framställningen av artilleritaktiken under skilda skeden är i allmänhet mycket instruktiv. I ett fall, vid behandlingen av taktiken under perioden 1901—1924, skiljes emellertid icke mellan ståndpunkten vid utbrottet av och under samt efter första världskriget, varigenom den generella teckningen innebär en olägenhet. I alla arméer var man före kriget fullt medveten om vikten av samverkan mellan artilleriet och infanteriet och reglementena betonade detta, men utbildningen hade icke hållit jämna steg med åsikten och dessutom saknades organ för samverkan. I fält brast det därför och detta så mycket mer som infanteriet skenade ifrån artilleriet. Ett annat spörsmål av då ännu aktuell betydelse var om företräde borde givas åt öppna eller skylda ställningar. Tyskarna använde på grund av en missriktad uppfattning om "Offensivgeist"-till överdrift de förra med som resultat svidande förluster, medan fransmännen metodiskt betjänade sig av de senare genom ett ändamålsenligt utnyttjande av eldledningsmedlens möjligheter. Den svenska ståndpunkten i denna fråga sammanföll i huvudsak med den franska. Mot slutet

av och efter förra världskriget gick man, såsom under perioden 1925—1935 framhålles, till överdriften att fastlåsa infanteriets rörelser inom ramen av artilleriets eldplaner. Denna endast småningom övervunna överdrift hade i varje fall den nyttan med sig, att infanteriet lärde sig förstå artillerieldens sätt att fungera, varom kunskapen förut genomsnittligt varit ytterst torftig.

Framställningen av svenska artilleriets pjäser och ammunition från 1794 till 1944 är synnerligen instruktivt hållen, och under behandlingens gång påvisas de faktorer, som vid skilda tillfällen påverkat utvecklingen, liksom också inflytelser utifrån. Genom den förut omtalade modernisering av vårt artilleri, som inleddes kring sekelskiftet 1800, fortsattes 1816 och vann sitt klaraste uttryck i 1831 års artillerisystem, var "materielen — — — överlägsen, vad som vid denna tid fanns utomlands". I fortsättningen av 1800-talet förmådde vårt artilleri icke behålla detta försteg, och nyheter på artilleriets område utomlands vunno först efter längre eller kortare tidsutdräkt efterbildning hos oss. Ett "stort steg mot — — — modernisering" togs på 1850-talet genom införandet av bakladdningskanoner vid fästningsartilleriet. Bakladdningsprincipen i förening med refflingen av artillerirören, användningen av kemiska krut och anordningar för rekylens uppfångande inom lavettaget bildade förutsättningarna för den utveckling, som utmynnade i snabbeldspjäser av hög effektivitet. Refflingen infördes emellertid först och redan på 1840-talet vid infanterigevären, vilka härigenom vunno i precision och skottvidder. Detta förmenas ha medfört, att infanteriet "började uppträda mera i spridd ordning", varigenom verkan av artillerielden och då särskilt kulskotten avsevärt minskades, samt att artilleriet obestriddligen blev "allt för lätt utsatt för infanterield". Artilleriet tvingades härigenom att också öka sina skottvidder genom övergång till refflade eldrör och att förbättra sina projektiler. I det framhållna sammanhanget var emellertid infanteriets användning av spridd ordning ännu av för blygsamma mått för att ha kunnat utöva någon nämnvärd betydelse. Först i 1866 års krig mellan Preussen och Österrike tillämpade preussarna först av alla fastän i jämförelsevis blygsam skala så kallad tiraljörtaktik, men då hade refflingen redan slagit igenom vid artilleriet. Vid vår armé tillämpades spridd ordning på 1860- och 1870-talen blott för en tredjedel av bataljonens styrka, och av dessa tiraljörer spredos från början endast hälften i "kedja", medan andra hälften som "understöd" tog sig fram i det längsta i sluten ordning. Det var därför snarare de tunna tvålediga linjer, i vilka bataljonernas huvuddel framfördes i sluten ordning, som minskade utsikterna att nå verkan med kulskott. Vid det svenska artilleriet infördes refflade rör vid en del pjäser 1863 men med bibehållen framladdning, och först 1881 inleddes ombeväpningen efter bakladdningsprincipen. Den första snabbeldspjäsen uppstod vid fästningsartilleriet 1895 och följdes 1900 och 1902 av liknande vid fältartilleriet. Granatkarteschen,

Modernt artilleri i fjällen.

som vid sitt första framträdande kring mitten av 1800-talet var föga verkningfull, blev vid sekelskiftet enhetsprojektil vid fältartilleriet, men har på sistone undanträngts från denna härskarställning av granaten.

Den snabbt fortskridande förbättringen av artillerimaterielen sedan början av 1900-talets andra decennium och uppkomsten av specialpjäser, såsom luftvärns- och pansarvärnspjäser, tecknas i snabba och koncisa drag. Av förbi-seende har emellertid vår 7,5 cm kanon av modell 1940 icke blivit föremål för behandling. Framställningen avslutas med en intressant "sammanfattning och utvecklingstendenser", varigenom uppmärksamheten riktas på aktuella artilleristiska önskemål.

Avsnitten om "artilleriskjutningens utveckling under sjuttio år" och om "luftvärnsskjutning" äro helt naturligt av för teknisk natur för att här i korthet kunna refereras. De äro emellertid framställda på ett överskådligt och instruktivt sätt och torde kunna studeras även av lekmannen med god behållning.

I "krönikan" framställas "några tidsbilder, främst från 1800-talet", som tilldraga sig ett givet intresse ur kulturhistorisk synpunkt. Författaren har väl lyckats med att återgiva stämningar och teckna miljöer från den långa fredens militärt mest sorglösa tid. Inledningsvis behandlas olika utslag av det "från så många håll omvittnade förfallet inom försvarsväsendet under

långa tider av 1800-talet", och författaren har härvid varsamt berört också superiet. Den efter en annan källa återgivna kompaniordern om fastställandet av särskild tid för tredje supens tagande för de härpå pockande hänförde sig emellertid synbarligen icke till fästningsdepåkompaniet på Karlsborg av Göta artilleriregemente utan i stället till den på militär grund i kompanier indelade "kronoarbetareskåren" därstädes, vars klientel utgjordes av straff-fångar, utstraffat manskap från armén samt lösdrivare.³ Därmed är ingalunda sagt att icke götaartilleristerna besvärats av en svår törst, och förmodligen behövdes en liknande bestämmelse för dem.

Den ena bilden följer på den andra ur artilleriets inre liv, och uppmärksamheten kan därför fästas blott på några punkter i framställningen. I korta drag presenteras de olika regementenas förläggningsplatser och påvisas den militära prägel, som förbanden förmått påtrycka sin omgivning. För Svea och Göta artilleriregementen lågo exercisplatserna, Ladugårdsgårde och Heden, ursprungligen i städernas utkanter. De korta håll, på vilka artilleriets skjutningar utfördes under större delen av 1800-talet, möjliggjorde kombinationen av exercis- och skjutfält. Ännu på 1880-talet övade alltså Svea artilleriregemente skarpskjutning på Gärdet, varvid elden utsträcktes längst på blott 600 meter. Med bebyggelsens utveckling i städerna tvingades förbanden att för skarpskjutningar söka sig ut på landsbygden, och så uppstodo särskilda artilleriskjutfält, såsom — för att välja några exempel — för Svea Marma, för Göta Tånga med Remmene och för Wendes Näsby fält samt senare Rinkaby. Förläggningen på dessa övningsplatser skedde ursprungligen i tält, men sedermera tillkommo plåt- och träbaracker. Artilleriförbandens sommarövningsläger fingo härigenom en prägel av ungefärligen samma slag som de gamla indelta regementenas barackläger före kaserniseringen.

Inblickar givas också i utbildningen och i "alldagslivet från en svunnen tid". Av stort intresse är dessutom skildringen av beklädnaden, de varandra avlösande uniformsmodellerna, och den personliga beväpningen av artilleristen. Såsom i ett tidigare sammanhang omtalats innebar beväpningen av servisen med ett bajonettgevär i slutet av Karl XII:s regering en tillfällig anordning. När 1871 en del av servismanskapet utrustades med revolver, skedde detta, ehuru det icke anmärkes, efter mönstret vid preussiska fältartilleriet, vilket fått denna beväpning redan 1864. Från den preussiska kartuschen av 1874 härleder sig den motsvarande svenska från 1880-talet — den tjänade ursprungligen som förvaringsplats för ammunitionen — och även vid övergången från revolver till karbin 1884 följde vi snabbt preussisk förebild.⁴ I samband med skildringen av beväpningen och beklädnaden borde också ar-

³ Jfr C. Sjöstedt, Anteckningar rörande "Pionier- och Kronoarbetareskåren" på Karlsborg, Hjo 1913, s. 25 f.

⁴ Jfr Jany, a. a., s. 224, 260 och 274 ff.

tilleriets standar ha behandlats. Det karolinska Artilleriregementet ägde en till musikkåren hörande "pukefana" av 1716 (se avbildning s. 12), men denna fick en kortvarig existens. Med undantag för ett hedersstandar, som förlänades Wendes artilleriregemente 1815 för dess insatser i slagen vid Grossbeeren, Dennewitz och Leipzig, ha artilleriförbanden under större delen av sin tillvaro saknat fälttecken, emedan sådana icke ansågos kunna lämpligen föras av åkande trupp. Först i 1899 års fanorder bestämdes äntligen på grundvalen av 1897 års fanutrednings betänkande, att artilleriets regementen och kårer skulle få standar. Saken glömdes emellertid bort, varför 1927 års fanutredning upptog frågan på nytt och utformade modeller för artilleristandaren. Denna gång blev saken fullföljd.

I avsnittet om "artilleriet av i dag" framställas med utgångspunkt från rön från det pågående världskriget vissa krav på en förbättring och förstärkning av vårt artilleri. Medan erfarenheterna från tiden strax före och under de första åren av det förra världskriget föranledde anskaffningen av en 10,5 cm kanon för vårt *arméartilleri*, anses tiden nu mogen för övergång till en motsvarande pjäs vid vårt *fördelningsartilleri*, emedan verkan av det enskilda skottet från 7,5 cm kanon befinnes vara för ringa. Dessutom förordas "en stark ökning av det tyngre artilleriet" eller med andra ord arméartilleriet. Ett utmärkande drag för artilleriet av i dag säges vara, att "verksamhetsgränserna för olika slag av artilleri" utjämnats, så att kustartilleri och luftvärnsartilleri numera tagas i anspråk också för beskjutning av markmål. Sistnämnda utveckling är så påtaglig, att även lekmannen kunnat i dagspressen följa uppgifter härom från de olika krigsskådeplatserna.

Arbetets sista avsnitt, redogörelserna för nu levande regementen och kårer samt förut under 1900-talet existerande sådana, utgör en fängslande läsning, därför att framställningarna icke skurits efter en gemensam mall utan i stället tillåtits variera högst väsentligt. Särskilt märkbar framträder kontrasten mellan forna tiders militära idyller och våra dagars mera kärva militära livsföring. Vissa förband, särskilt Svea artilleriregemente, erinra sig med stolthet enskilda medlemmars krigiska insats i nuet, framför allt deras deltagande i vårt finska borderfolks hårda kamp för sin existens. Framgångar vunna också på idrottens och skyttets fredliga fält noteras likaledes, ävensom olika ansträngningar att sammangjuta folk och försvar.

De få erinringar, som i vissa sammanhang uttalats, äro att uppfatta som ett uttryck endast för av arbetet väckt intresse. Med hänsyn till den ovanligt korta tid, på vilken skriften framställts, är dess standard genomgående hög.

Bertil C:son Barkman.

Norsk Jernskulptur. Av Arne Nygaard-Nilssen. Norske Minnesmärker 4. J. W. Cappelens forlag, Oslo 1944. Folio, I, 306 s.; II, 315 s.

Under de tider Norge och Danmark voro förenade under samma krona, fanns i det förra landet icke mycken industri. På kusten levde man av fiske och sjöfart, och inne i landet kunde man i de odlingsbara delarna frambringa spannmål, dock ej så mycket, att landet var självförsörjande. I städerna funnos husbehovshantverkare, men som befolkningen i dessa var fåtalig, hade de ej några betydande arbetsmöjligheter. Ej heller funnos i landet så många förmögna, att dessa kunde underhålla någon lyxkultur. Naturtillgångarna voro förutom skog, fisk och villebråd allenast ett par gruvor med silver- och kopparmalm och några flera med järnmalm.

Redan i början av 1600-talet sökte Kristian IV för statens behov få igång önskvärd tillverkning av kanoner och kulor. Härför sökte man tillgodogöra sig järnfyndigheterna, såväl vid gruvor som i sjö- och myrmalm. Mindre anläggningar, hammarsmedjor och hyttor, av samma omfång som de värmäländska började drivas, och med åren växte en järnbruksindustri fram. Bland dess produkter märkas redan från de första åren även de i viss mån lyxbetonade järnugnarna, eldstäder, hopsatta av järnhällar.

Behovet av förbättrade eldstäder växte i ett land som Norge, där tillgången på ved i samband med skogsskövlingen blev allt knappare. På kontinenten lärde man känna den förbättring av eldstäderna, som framkomsten av järnugnar innebar. På 1500-talet omtalas sådana i Norge som en luxuös importvara. Under nästa århundrade spreds bruket av sådana, och snart nog blevo de en nödvändighetsvara i så gott som varje hem. Ett kraftigt underlag fick produktionen genom en betydande export till Danmark. Flera bland ägarna till de norska bruken voro nämligen stora godsägare i Danmark, och för eget bruk liksom för avsalu i Danmark läto dessa framställa dekorativa järnugnar, som ej blott voro de för tiden bästa eldstäderna utan jämväl blevo prydnader i de rum och salar, där de placerades i slott och herresäten. Under 1700-talet och början av 1800-talet stegrades behovet. Produktionen blev allt större. Konstnärer och arkitekter anlätades för ugnarnas uppbyggnad och dekorerande. Nya uppslag hämtades fortfarande från kontinenten för de nya ugnmodellerna, men de utformades efter inhemska behov. Inhemska formskärare utvecklade — vare sig de bodde på bruken eller i angränsande städer — sin ofta betydande skicklighet för att hällarna skulle prydas så förnämligt som det svårhanterliga materialets behandling tillät.

På det nordiska området var järnugnen tidigast en kubisk låda, antingen kombinerad med en eldstad, sättugn, eller med egen eldstad, vindugn. In på

1700-talet experimenterade man för att tillgodogöra sig mera värme av eldningen och byggde "etageugnar", 2 eller 3 våningar höga. Mot slutet av 1700-talet och i början av 1800-talet ges ugnarna mångskiftande arkitektonisk uppbyggnad. Här får man se i järn utformade ugnformer, som vi i Östsverige se kopierade i kakel. I båda fallen ha tillämpats de möjligheter, som de olika materialen erbjuda. Vid mitten av 1800-talet har järnugnsindustrien dött ut och nya eldstadsformer ha uppstått.

Till dekorerandet av ugnshällarna under de par århundraden, som denna tillverkning pågick, har naturligtvis hundraden av mönster skapats. Det är alltså ett stort och mångskiftande material, som "Norsk Jernskulptur" har att behandla. Utom den järnskulptur, som järnugnarna representera, finnes det ännu en — låt vara mindre omfattande — grupp tillverkningar vid de norska liksom vid de svenska bruken, nämligen gravmonumenten av gjutjärn, men dessa få vi här bortse från.

Författaren har fått till sitt förfogande ett sällsynt stort utrymme, mycket sällsynt när det gäller dylika studier. Likaså har han ägt tillfälle att i bild återge varje ugn eller häll av någon betydelse för de norska järnugnarnas historia. De talrika bilderna äro utförda efter goda fotografier och väl producerade. Ett förstklassigt material för framtida forskning har sålunda framlagts, en materialpublikation med endast få motsvarigheter inom litteraturen. Bilderna av så många scener av olika slags kulturföremål och ornament från tider, från vilka avbildningar eljest äro rätt så sparsamma, ha emellertid, såsom författaren i många fall konstaterat, den för hantverksprodukter vanliga bristen på originalitet. Hantverkaren skapar intet nytt utan tar sina förebilder, där det passar honom, i detta fall t. ex. från kopparstick, träsnitt i böcker, medaljer etc., och översätter dem i det material, med vilket han arbetar. Inom gjutningsindustrien har man givetvis också skaffat sig modeller genom avgjutning.

Texten åtföljes även av en rikedom på omsorgsfullt utarbetade noter, så att väl knappast något uppgift av betydelse för hithörande frågor i den tidigare hithörande litteraturen förbigåtts av författaren. Han är mild mot sina föregångare, men ingen av dessa har haft tillfälle att betrakta detta ämne som sin livsuppgift, utan vanligen endast i förbigående kommit in på hithörande studieområden.

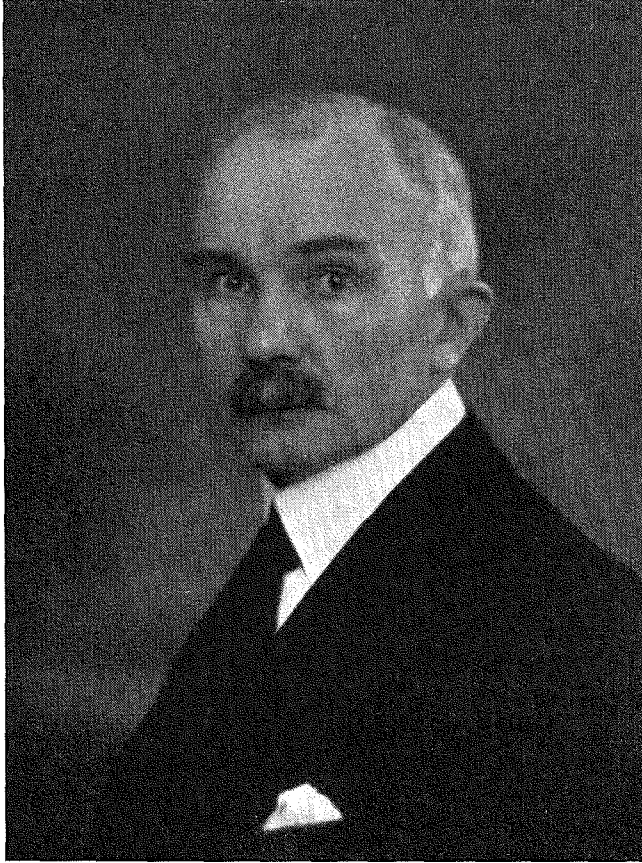
Som bokens titel "Jernskulptur" redan antyder, har författaren som sin huvuduppgift satt att få fram "mästare" allt ifrån tillverkningens början och framåt. Han har år ifrån år med hjälp av till buds varande arkivmaterial sökt lämna namn på de olika modellernas skapare och därvid gått fram med mycket stor försiktighet i sina attributioner. I källmaterialet har han funnit ej så få namn på snickare och formsnidare, som tydligen varit engagerade vid järnbruken. Men då hällarna från Norge knappast någonsin försetts med

någon sådan signatur, utan endast med brukens namn och årtal, äro attributioner vanskliga. Därtill bidrar även, att en gammal form länge kan ha använts. Ibland har hela tiden formens ursprungliga årtal bibehållits, ibland har ett nytt — året för den senaste avgjutningen — ersatt det ursprungliga. Ett betydande personhistoriskt material har införts i diskussionen, men den, som inte har tillgång till det personhistoriska källmaterialet, är naturligtvis oförmögen att uttala sig om de attributionsresultat, till vilka författaren i flera fall anser sig ha nått. Dessa i många fall ovanligt skickliga formsnidare eller formmakares verksamhet har författaren emellertid lagt som grund för periodindelningen. Med all aktning för deras duktighet förefaller det recensenten, som om det vore att snedvrida sin syn på produktionen, att låta dylika hantverkare — låt vara mycket duktiga sådana — intaga en central plats i utvecklingsgången. I övrigt är här icke platsen att återupptaga diskussionen i den gamla segslitna frågan, om var gränsen går mellan konstnär och hantverkare.

Utom den historiska delen innehåller emellertid "Norsk Jernskulptur" resultatet av ett jättearbete, nämligen en fullständig förteckning över av författaren såsom norska ansedda järnugnar och ugnshällar. Var och en, som prövat på ett katalogarbete, förstår, huru många svårigheter som måste övervinnas, innan en dylik förteckning blivit avslutad. Äro problemen många och knepiga redan då man endast har att katalogisera en föremålsgrupp inom ett museum, äro de dock ringa emot dem som föreligga i ett fall som detta, då förtecknaren först haft att Skandinavien runt uppsöka vad som skulle katalogiseras. Sedan detta var gjort, har han meddelat en detaljbeskrivning och uppgifter om var de olika ugnarna och järnhällarna för närvarande kunna påträffas och var de ha avbildats i litteraturen. Då i vissa fall en dekoration länge använts och under årens lopp fått varianter, har även detta observerats.

Det var inemot ett tjugotal norska järnbruk, som göto järnugnar en längre eller kortare tid. Flera av dessa ha varit mindre betydande och endast fått få rester av sin produktion bevarade till våra dagar. Flera andra, såsom Bärums, Fritsö, Hassel och Näs, för att nämna några av de största med lång verksamhetstid och omfattande produktion, ha genom Arne Nygaard-Nilssens katalog fått ett storslaget monument över denna del av sin produktion. Med "Norsk Jernskulptur" har denna gren av kulturforskning berikats med ett standardverk.

Sune Ambrosiani.

Rudolf Cederström

* 1876 † 1944

Av *Sune Ambrosiani*

Tidens vingar flyga fort. Rudolf Cederström, ännu en av de män, som verksamast medverkat vid starten av Föreningen för svensk kulturhistoria år 1918, har fått sluta sina levnadsdagar. Vid sin bortgång var han omkring 68 år gammal. Han hade då kort förut erhållit pension efter en livslång verksamhet som föreståndare för Kungl. Livrustkammaren och med denna förenade samlingar.

Rudolf Cederström tillhörde en godsägare- och militärläkt i Uppland, inom vilken — sällsynt nog — flera medlemmar varit livligt intresserade för vissa grenar av kulturhistoria i vidaste mening. Sålunda var hans farbror, Emanuel Cederström på Krusenbergs, omkring sekelskiftet en uppskattad samlare och forskare inom hithörande områden. En annan släkting, Carl Anton Ossbahr, var Cederströms närmaste föregångare som föreståndare för Livrustkammaren. Sedan Rudolf Cederström en kort tid prövat sina krafter vid Livregementets dragoner, vid vilket regemente hans fader, kabinettskammарherre Carl Cederström, varit officer, kom han efter studentexamen vid Norra latinläroverket i Stockholm till Uppsala. Alltid oförmögen att läsa handböcker, än mer att slå i sig sådana, tog han aldrig där någon akademisk examen. Under uppsalaåren knöt han emellertid vänskapsband med några själsfränder inom den dåtida yngre lärarkåren, en vänskap, som varade livet ut.

Under studenttiden deltog han även i de av Hjalmar Stolpe ledda arkeologiska utgrävningarna i hans hembygd, Alsike socken i Uppland. Därunder inskräptes än mer hans redan utpräglade sinne för detaljens betydelse inom arkeologi och kulturhistoria och hur betydelsefullt det alltid vore för eftervärlden att man lämnar ifrån sig ett fullgott primärmaterial. Om han någon gång annars möjligen kompromissat, så har det i dylika frågor aldrig ägt rum.

Under studieåren hade han utom sitt centrala arbetsfält — vapen-, dräkt- och fankunskapen — även gjort utflykter inom andra kulturforskningsområden. Hans intresse för den förhistoriska arkeologien har redan antytts, men därjämte sysslade han bland annat även med medeltida byggnadshistoria. Där om bär t. ex. hans monografi över Vaksala kyrkas byggnadshistoria i Svenska Fornminnesföreningens planschserie ett talande vittnesbörd.

Redan år 1895 blev Cederström fäst vid Livrustkammaren. År 1904 förordnades han till dess föreståndare. Denna samling förblev också under hela hans liv centrum för hans mödor och intresse. Man skulle utan överdrift kunna uttrycka saken så, att han älskade sin "kammare" lidelsefullt, även om endast de, som kände honom närmare, hade reda på att under den balanserade ytan existerade kraftiga emotioner.

Vid sekelskiftet var Livrustkammaren sedan någon tid inrymd i kungliga slottets nordöstra flygel. Fig. 2 visar, hur rustkammaren då var uppställd i den stora salen. I våningen under denna sal voro delar av Klädkammaren, vagnar m. m. exponerade. Som dessa lokaler behövdes för andra ändamål och Livrustkammaren där var synnerligen trångbodd, träffades mellan staten och Nordiska museet överenskommelse om samlingarnas överflyttande till detta museums nyss färdiga byggnad på Lejonslätten för att där framför allt exponeras i den jättestora hallen. Överflyttningen var ett alltför påkostande arbete för Cederström, som då var samlingens ende tjänsteman, även om han erhöi

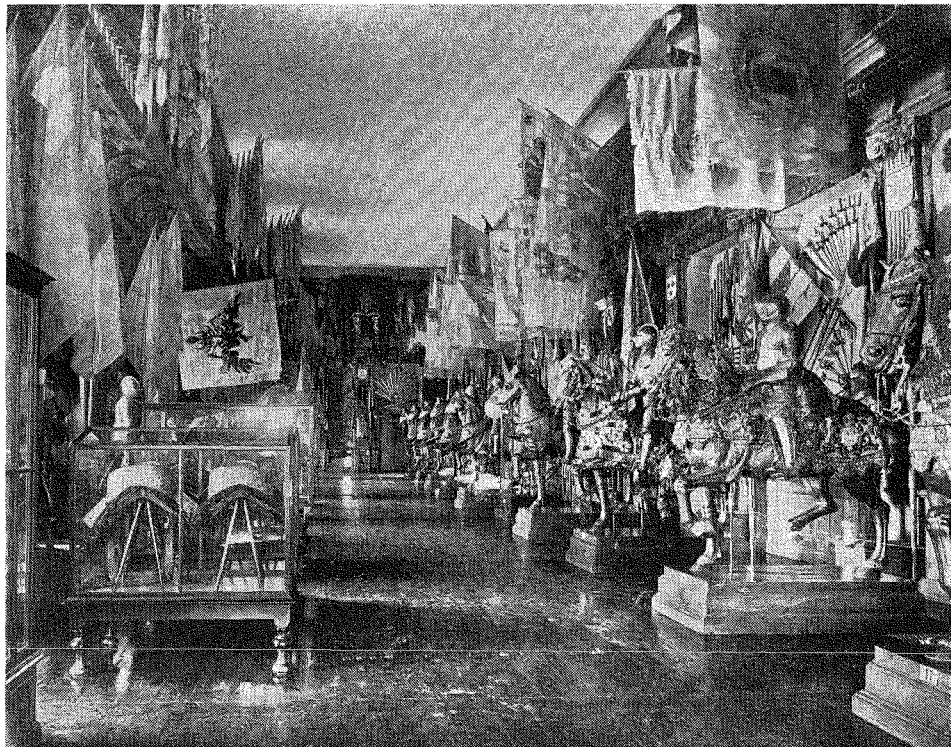
tillfälliga biträden till hjälp. Han insjuknade och den första uppställningen i den nya lokalen måste läggas i andra händer, medan Cederström låg sjuk utomlands. Huvudprinciperna för den nya uppställningen hade dock redan förut fastslagits av honom. Sedan han kommit hem vid bättre vigör, genomarbetades uppställningen de följande åren. På den grundval, som redan Carl Anton Ossbahr lagt, utarbetades en katalog över skådesamlingen. Av denna utkommo sedan nya upplagor i rask följd.

Det interna museiarbetet samt vården och konserveringen av de dyrbara materialsamlingarna fortgingo samtidigt så långt resurserna medgåvo. Åren 1907—1937 låg därjämte ledningen av svenska statens profésamling i Cederströms händer. Denna oerhört omfattande samling hade slitit mycket ont av vanvård och bristfällig förvaring, då han övertog densamma. Så hade den bland annat använts i och för dekorerings av Riddarholmskyrkan. Konserveringen av denna betydande samling är ett kostsamt och drygt arbete, som ännu ej är avslutat.

Cederströms kunskaper om textilier och deras vård blev genom dessa konserveringsarbeten alltmer omfattande. Därför blevo de även tagna i anspråk för annan offentlig textilvård, nämligen för vården av de svenska kyrkornas skrudar. Sedan årtionden handhaves denna vård av Pietas, och Cederström hade tidvis som konsulterande expert daglig tillsyn över det grannliga konserveringsarbete, som där utföres. Efter Nils Lithbergs bortgång förordnade regeringen även Cederström till hans efterträdare som ledamot i styrelsen för det till staten donerade Hallwylska museet i Stockholm.

Men även för samlingar utanför Stockholm hade Rudolf Cederström ett omfattande intresse, särskilt för sådana privatsamlingar, som ägde ett betydande bestånd av äldre vapen och dräkter. Under hans cheftid förvärvades också tvenne av de förnämsta rustkammarna i landet, den Bielkeska på Tureholm och den Sackska på Bergshammar, båda godsens i Södermanland, till Livrustkammaren, båda efter ett segt arbete och väl ej heller utan personliga ekonomiska upppoffringar. Ett alldeles särskilt intresse knöt honom till de enastående samlingarna på Skokloster. För att fördjupa sina kunskaper om dem, förlade han sommar efter sommar sin vistelse till detta slott. Här finnes som bekant utom mycket annat även landets förnämsta privata rustkammare. Här som allestädes uppskattade han i hög grad att få studera porträttkollektionerna, ej bara som personframställning utan framför allt som kostymbilder för att få hållpunkter vid dateringar av museiföremålen. Han var således tillika en av de bästa kännarna av vårt lands äldre porträttbestånd.

De med åren ökade statsanslagen till Livrustkammaren gjorde det möjligt att få anställa tjänstemän. Bland dem, som arbetat under Rudolf Cederström, finna vi Torsten Lenk, hans efterträdare som föreståndare, vidare Sigurd Wallin, Nils Östberg, Georg W. Fleetwood, Gösta Malmborg (som

Fig. 2. Livrustkammaren, del av stora salen i slottsflygeln.

avgick med döden vid unga år), Heribert Seitz, K. E. Steneberg, Åke Meyerson, Nils Åzélius, vilka alla — var och en inom sina områden — gjort sin chef och hans institution heder.

Det inre arbetet med samlingarna behövde alltmer ökade utrymmen. Först uppläts härför under ett tiotal år åtskilliga rum i Positionsartilleriets gamla byggnad. Men när denna helt och hållet togs i anspråk för Statens Historiska museum, fick Livrustkammaren flytta till Skogsinstitutets gamla byggnad vid slutet av Strandvägen, där konserveringsavdelningarna fortfarande ha sitt hem.

En av Cederströms käraste förhoppningar hade varit att få alla sina samlingar — Livrustkammaren, Klädkammaren och trofésamlingarna — under ett tak i en monumentalbyggnad. Denna måste givas betydande dimensioner, om avsevärda delar av föremålen skulle kunna bli exponerade i skådesamlingar. Någon sådan byggnad förunnades det dock icke Cederström att få förverkligad. I stället bröt det andra världskriget ut. Livrustkammaren fick packas ned och evakuerades till Mora i Dalarna, som man trodde vara en lugn,

Fig. 3. Livrustkammaren i Nordiska museets stora hall.

avsidet belägen ort. Så blev emellertid icke förhållandet efter den tyska ockuperingen av Norge. Naturligen måste samlingarnas föreståndare evakuera med dem, och under rätt så primitiva förhållanden fick han bosätta sig på evakueringsorten. Allting har emellertid ett slut. Efter några år voro betryggande skyddsrum iordningställda på annat håll, och i dessa kunde även Livrustkammaren inkvarteras. Cederström fick återvända till huvudstaden. Det hade emellertid varit rätt så enerverande att ha en del av förvaltningen kvar i Stockholm och själv sitta i en avlägsen ort, allrahelst som i ett så litet verk som Livrustkammaren chefen borde informeras om vad som hände. Så vitt man vet har emellertid ingen olycka inträffat med avseende på samlingarna under dessa så långvariga abnorma förhållanden.

En museiman får emellertid ej allenast på alla framkomliga vägar söka förvärva nytt till samlingarna, sörja för föremålens vård och uppställning. Han har även den svåra och någon gång betungande uppgiften att demonstrera

sina skådesamlingar för besökande, vilkas intressen och kunskaper som bekant ofta äro av mycket varierande slag. Cederström var åtminstone i yngre år en flitig demonstratör. Särskilt voro hans visningar och föredrag uppskattade, då han vid möten av fackmän meddelade resultaten av sina undersökningar eller redogjorde för konserveringsproblemet.

Särskilda kvalifikationer fordras av Livrustkammarens chef som förevisare, då det hör till etiketten vid officiella besök, att konungahusets gäster skola avlägga visit i Livrustkammaren. Cederströms omfattande språkkunskap och hela hans uppfostran kom honom därvid väl till pass. Vad hans språkkunskaper beträffar, torde det kanske förtjäna nämnas, att han även till husbehov behärskade polska och dessutom kunde tolka även andra slaviska språk.

I Sverige har det sedan gammalt varit tradition inom museimannakretsar att knyta goda förbindelser med kolleger i Norden och inom de stora nationerna. Att fortsätta dessa traditioner intresserade i hög grad Rudolf Cederström. Han icke blott besökte flitigt de stora offentliga vapensamlingarna i Europa utan lyckades även få tillträde till viktigare enskilda sådana, ej minst i det gamla Polen. Kunskapen om det äldre polska dräkt- och vapenbeståndet har ju sitt särskilda värde vid förståendet av den svenska högreståndskulturen under Vasatiden. Hans intresse inskränkte sig emellertid icke endast till herrskapskulturens vapen och dräkter. Så begav han sig exempelvis ut i rådsrepubliken Fjärrkarelen för att söka få etnografiska hållpunkter i fråga om vissa armborsttypers utbredning.

Toppunkten för vad han åstadkommit i fråga om de internationella förbindelserna nåddes, då han i Stockholm sommaren 1914 kort före världskrigets utbrott fick mottaga den internationella vapenhistoriska kongressen. Så kom det stora kriget. Allt vad man dittills byggt upp av internationell gemenskap raserades, och sedan dess har det varit förenat med stora svårigheter att åter knyta nya förbindelser. Den nordiska museimannakåren fortsatte lyckligtvis sitt samarbete bl. a. genom skandinaviska ofta mycket fruktbringande möten. Vid dessa var Cederström en uppskattad föredragshållare och en god kamrat.

Som observator var Cederström ojämförligt framstående. Hade han en gång haft i sin hand ett föremål inom sådana grupper, som lägo honom nära om hjärtat, glömde han aldrig. Man häpnade, när t. ex. ett par pistoler med årtiondens mellanrum dök upp på marknaden, huru väl han kom ihåg allt om dem. Hans detaljminne i dylika fall stöddes av ett flitigt primärupptecknande. Med upplysningar stod han sina vänner gärna till tjänst. Hans kritiska öga togs i anspråk ej blott inom yrket, utan även vid kritisk gransk-

ning av illustrationsmaterial och klichéer. Få torde som han ha haft personlig glädje av att detaljgranska klichéer och korrektur.

För Rudolf Cederström var det alltid förenat med ett själsligt lidande, när han skulle taga pennan i handen. Därtill bidrog hans starka självkritik och en i våra dagar sällsynt respekt för det tryckta ordet. På senare år, sedan personalen vid Livrustkammaren ökats, fann han bland de yngre tjänstemännen handsekreterare, som passade hans form för författarskap.

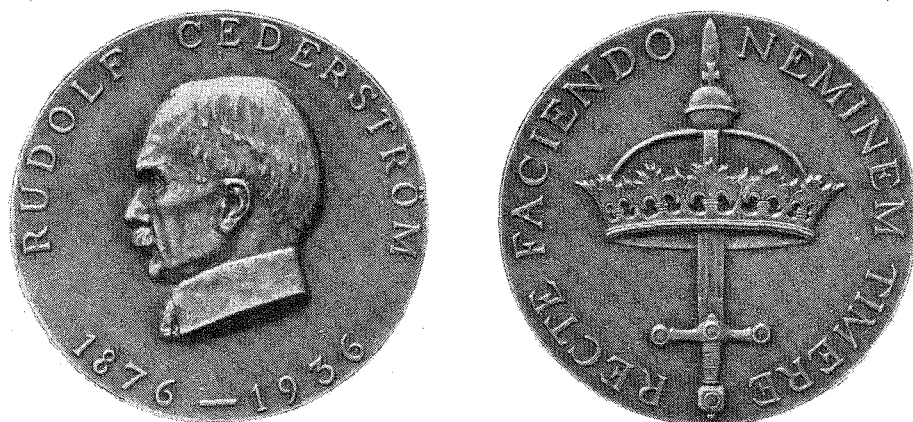
Utom Cederströms förstlingsarbete, katalogen om Svenska kungliga huvudbaner samt fälttecken etc. (1900), finnas från hans tidigare år endast enstaka smärre uppsatser. Livrustkammarens samlingar erbjödo ett lika rikt som okänt material lämpligt för publicering, men det dröjde intill senare år, innan denna började taga fart. Den första ansatsen i tidskriftsform var den kuriösa publikationen "K. Livrustkammaren Märkligare Nytt" (1915, med sluthäfte tryckt 1937). Dess sista häfte följdes omedelbart 1937 av Livrustkammarens nya tidskrift "LivRustKammaren".

Från och med år 1930 börja praktikpublikationerna att utkomma. Till konung Gustafs sjuttioårsdag framlades "Den äldre Livrustkammaren 1654". 1938 utgavs en samling uppsatser om 1500-talsföremål under den gemensamma titeln "Gustaf Vasa Minnen" med många planscher. Cederströms bidrag till denna publikation bestod av fyra avhandlingar. Några år senare utkom åter en förnämlig publikation: "De svenska riksregalierna och kungliga värdighetstecken" (1942). Under många årtionden hade Cederström, låt vara med långa uppehåll, nedlagt arbete på dessas beskrivning och historia. Det var därför med särskild tillfredsställelse man äntligen fick se resultaten offentliggjorda och i enastående värdig form. Efter Rudolf Cederströms bortgång har i hans namn ännu ett praktverk utgivits, nämligen "Gustaf II Adolf vid Lützen" (1944), behandlande Livrustkammarens Lützenminnen. Även för denna publikation ligga många års forskningsarbete, förenat med utländska studieresor, till grund.

Rudolf Cederströms livsgärning har högt uppskattats på olika håll. Uppsala universitets filosofiska fakultet kreerade honom sålunda till filosofie hedersdoktor år 1927. Han utnämndes till överintendent år 1933. Till hans femtioårsdag, den 3 september 1926, dedicerades honom en förnämlig urkundspublikation: "Vapen och dräkter på svenska gravstenar från äldre Vasatid". Till sextioårsdagen tog hyllningen från kolleger och vänner form i och med präglandet av en medalj med hans bild, och när han fyllde sextiofem år, uppvaktades han med en kontant gåva att användas till något Livrustkammarens ändamål, "som ligger utanför budgetens ram". Alltsedan Vapenhistoriska sällskapet stiftades, har han varit dess ordförande. Sedan han länge tillhört Verein für historische Waffen- und Kostümkunde, blev han kallad till dess hedersledamot.

Som Rudolf Cederström hela livet igenom älskat Livrustkammaren och outtröttligt arbetat för dess utveckling, sökte han även bidra till dess framtida förkovran genom att till detta ändamål donera sin förmögenhet.

Skickligt och sant har det centrala i Cederströms karaktär och gärning tolkats, när på den ovan nämnda medaljen inskriptionen formulerades: "Recte faciundo neminem timere".

Fig. 4 och 5. Den år 1936 präglade medaljen.

Månkalender och veckoräkning

Av Nils Lithberg †

Efter ett manuskript av professor Nils Lithberg, utgivet till tioårsminnet av hans död den 30 april 1934 av Nordiska museet och Föreningen för svensk kulturhistoria.

I Alvismal i Eddan nämnes "tidräknarn" som namn på månen. I Vaftrudnimal i samma skrift säges, att "ny och nedan skapade nådiga gudar att för människorna tiden tälja". Och i Gylfaginning heter det, att månen råder för ny och nedan.

Ny och nedan äro rent elementära tidsenheter. Det finns ett tidsord som andra språk avundas oss nordbor, och det är *dygn*. I de flesta europeiska språk har man här intet kollektivord utan måste nöja sig med enhetsorden "dag och natt" (day and night, dies et nox o. s. v.). På samma sätt kan också månad ha betecknats med "ny och nedan" och i själva verket har detta också förekommit just hos oss. I Upplandslagen heter det ifråga om skadad häst att om den lidit sådan skada, att den ej kan tåla sadel eller sele, då skall den ansvarige skaffa honom ett nytt djur inom en månad eller betala böter; lagen uttrycker detta så: "Þa skal han fa honom silæfyllir [selyllnad] um ny och niþær".¹ Allmänt känd är Gutasagans skildring av hur gotlänningarna en gång i forntiden gjorde en utvandring från sin ö och kommo till Grekland, där de av konungen utverkade tillstånd att få bo i "ny och niþær". Då en månad hade gått, ville konungen visa bort dem, men då svarade gutarna, att ny och nedan det var alltid, och då drottningen inför konungen företrädde samma uppfattning fingo de stanna.² I sistnämnda exempel är "ny och nedan" sålunda att likställa med uttrycket "dag och natt" — att dag och natt hålla på med samma sak är att hålla på med samma sak alltid. Vitsen i Gutasagans skildring skulle bliva fullt tydlig om det låter sig påvisas, att nordborna i äldsta tider icke ännu delat tiden i månader utan i dessas underavdelningar ny och nedan, eller tydligare uttryckt, att orden ny och nedan då de förekomma i Eddan, i lagar eller på andra håll icke äro retoriska uttryck utan ha en reell bakgrund i en faktiskt exi-

¹ H. S. Collin och C. J. Schlyter, *Uplands-Lagen*, Sthlm 1834, s. 255.

² *Guta lag och Guta saga*, utg. av Hugo Pipping, Köpenhamn 1905—07, s. 63.

sterande, av nordborna allmänt erkänd tidsindelning. Det saknas ingalunda antydningar i sådan riktning. Först kan här erinras om att almanackorna ännu vid slutet av 1600-talet allmänt hade året uppdelat efter ny och nedan med namn byggda på de officiella månadsnamnen: julmånadsny, julmånadsnedan, torsmånadsny och torsmånadsnedan, göjemånadsny och göjemånadsnedan o. s. v. Det är tiderna från nytändning till fullmåne och från fullmåne till ny, så att året på detta sätt blir uppdelat i 24—25 kortare perioder på c:a 14 dagar vardera.

Möjligen är det just i en sådan tidsindelning vi ha att söka lösningen till en annars svårbegriplig uppgift i en av de många skrifter rörande tideräkning och komputistiska frågor, som sågo dagen vid slutet av 1600- och början av 1700-talet. I en Uppsalaavhandling 1689 heter det, att innan våra förfäder gjorde bekantskap med den julianska kalendern hade de namn på månaderna som förskrevo sig från månen, såsom "Jula Tunglet, Dise Tunglet, Swarta Tunglet, Samptingz Tunglet etc."³

Jultunglet, d. v. s. julmånaden, är det tungel, vars fullmåne inföll närmast efter solnedgången den 24 december, eller efter en annan överensstämmande formulering det tungel, som är på himmelen trettondagen.⁴ Därefter följer Distingstunglet, vid vars fullmåne Distingen i Uppsala hölls. Samtingstunglet har sitt namn efter Samtingen, tiden för den stora vårmarknaden (eller senvintermarknaden i Strängnäs), vilken i senare tid hölls på första söndag i fastan, och ofta innebär detta att Samtingsmarknaden kommer en månad efter Distingsmarknaden.

För att förstå detta måste vi ha klart för oss, att fastan ingår 40 dagar före påsk (egentligen 45 genom söndagarna). I påskveckan är det fullmåne och den bestämmer fastan, så att denna i regel börjar på den onsdag (askonsdagen), som följer näst efter det ny som infaller omkring 45 dagar före påskfullmånen. Söndagen efter askonsdagen är dagen för Samtingsmarknaden och i den nu följande veckan inträffar fullmåne, och i regel blir detta den fullmåne, som följer närmast efter Distingsfyllet. Vi kunna illustrera detta med följande exempel:

Jultungel tändes.	Julmåne	Distingsmåne	Fastans nymåne	Samting	Fullmåne
30/12 1662	13/1 1663	12/2	27/2	8/3	13/3
1/1 1671	15/1	13/2	1/3	12/3	15/3
9/12 1672	24/12 1672	22/1 1673	6/2	16/2	21/2

Troligen har även Samtingen en gång liksom Distingen fallit under fullmåne, och av den nu givna tabellen skulle då erhållas namn för tre fullmå-

³ N. Celsius—J. Heidman, *Cyclis eorumque usu*, Uppsala 1689, s. 12.

⁴ M. Celsius—Sv. Larsson, *De usu computi*. Uppsala 1673, s. 210 f.

nar, julmånen, Distingsmånen och Samtingsmånen, motsvarade av de ovan nämnda tunglen. Men nu inträder den svårigheten, att mellan Disetunglet och Samtingstunglet infaller enligt det förut lämnade citatet Svartetunglet. Om vi icke vilja förklara notisen utan allt värde utan försöka inpassa den i verkligheten, finnes ingen annan plats för svartetunglet än omkring den nytändning, som infaller mellan Distingsmånen och Samtingsmånen. Detta i sin tur skulle innebära, att tungel denna gång icke skulle betyda helt mån-omlopp utan en anloppshälft antingen ett ny eller ett nedan, eller klarare uttryckt: för år 1663 inträder Torsmånadsny den 30/12 1662, Torsmånadsnedan 13/1, Göjemånadsny 29/1, Göjemånadsnedan 12/2, Marsmånadsny 27/2 och Marsmånadsnedan 13/3. Göjemånadsny 29/1—12/2 skulle då bli Disetungel, som avslutas med den fullmåne, under vilken Distingmarknaden hålles, Göjemånadsnedan 12/2—27/2 bleve Svartetungel och Marsmånadsny 27/2—13/3 bleve Samtingstungel med Samtingsmarknaden, infallande 8/3, d. v. s. sista söndagen i tunglet.

En allvarlig stötsten i denna serie är jultunglet, vilket enligt det nu erhållna schemat skulle tänkas omfatta tiden 30/12—13/1, men som i själva verket måste omfatta en tidsperiod, som avslutas med Göjemånadsnyet 29/1.

Den förklaring som här lämnats för Svartetunglet är ju ett antagande, grundat på en supponerad indelning av året i fjortondagarsperioder, men detta antagande vinner i trovärdighet därigenom att vi ha särskilda namn för just sådana perioder, ej blott i det i folkseden viktiga marsnedanet eller augustinyet utan även i sådana namn som kråknedan, hyllingeny, svalnedan m. fl.

Mest framträdande av dessa perioder är kråknedanet. Det har t. o. m. vunnit burskap i litteraturen. Tidsbestämningar för kråknedanet finnas i rätt stort antal, och vid första anblicken se de rätt förbryllande ut.⁵ Hos Fale Burman finnes en uppgift, att kråknedanet skulle börja med det första ny omkring Tiburtii dag,⁶ vilket väl får tolkas så, att det är nedanet i det månvarv som börjas med nämnda ny. Med sist anförda tolkning få vi emellertid överensstämmelse med bondepraktikans föreskrift, att Tiburtius, den 14 april, är första sommardag; det nedan som kommer efter första sommarny kallas kråknedanet. Alldeles samma uppgift återfinnes bland de uppgifter, som inkommo genom prästerskapet i anledning av 1832 års ifrågasatta almanacksreform. Det heter här från Västergötland, att "nedanet efter nyet efter Tiburtius kallas 'kråknedanet'".⁷

⁵ Se vidare i Martin P:n Nilsson, *Kråknedanet*, i *Etnologiska studier*, tillägn. N. E. Hammarstedt, Sthlm 1921, s. 48 ff.

⁶ F. A. Burmans *Konceptdagböcker 1793—1802*, i *Norrländska samlingar*, Sthlm 1894, s. 108.

⁷ H. Hildebrand, *Namnen i kalendern*, i *Vitterhets, historie och antiqvitetsakademiens månadsblad* 1879, s. 63.

I sistnämnda bestämning, som också bestyrkes från andra håll, ha vi erhållit en fullkomlig överensstämmelse mellan bestämmandet av en period på våren och de bestämmelser vi förut tagit del av rörande distingsfullmänen eller det månvarv, i vilket distingen infaller. I ena fallet skall det vara fullt ny tänt efter trettondagen, i andra fallet efter första sommardag. Vi ha erhållit ett nytt dokument vid sökandet efter tidsbestämningar som grunda sig direkt på månen, och den period vi nu konstaterat omfattar just den period av ett halvt månlopp som vi i samband med distings-, svarte- och samtings-tunglen efterlyste.

Ännu tydligare framträder denna period, om vi granska dess omgivningar under året. För det ny som tändes efter Tiburtius ha vi redan hört användas beteckningen "första sommarny", i en annan anteckning kallas det blott sommarnyet, på detta följer så "kråknedan", men det ny som följer på kråknedanet har även sitt namn. Det kallas hyllinge- eller hullingeny. Enligt en anteckning från Sörmland skulle det nedan som följer näst efter korsmätta kallas svalnedan. Nu infaller korsmätta den 3 maj och sålunda vid den tid då i regel kråknedan eller möjligen hyllingeny infaller. Svalnedan måste sålunda vara namn på det nedan, som inträffat efter hyllingeny. På så sätt ha vi erhållit en serie av fyra på varandra följande halvmånadsperioder.

Till vissa ny och nedan under året knyta sig folkliga hushållsföreskrifter. Främst står naturligtvis nyårsnyet, som i många avseenden blir bestämmande för året i sin helhet. I övrigt skola endast nämnas några andra exempel från Gotland:⁸ Om "mars-nedan" säges, att ämnesvirke, gårdsle och byggnadsskog helst skall huggas i denna tid för att bli varaktigt. Snö i maj månads ny är bra enligt regeln "maj-ny-snö är fåragö". Efter "maj-nedan-regn" går torkan lika långt ner i jorden som regnet gick.

I en dikt från slutet av medeltiden — tillskriven biskop Henrik Tidemansson i Linköping — finnes uppgiften: "Timber skall tu hugga i blå nedan".⁹ Någon tolkning av "blå nedan" återfinnes icke i ordböckerna över medeltidsspråket och med den betydelse *blå* hade i fornspråket bör ordet i nusvenska återgivas med det svarta, d. v. s. det mörkaste nedan. Denna tolkning återfinnes också i en dissertation 1689, där det heter: "Nostris Blå nedan, yttersta Nedan & Tungelskifte appellatur".¹⁰ Blå nedan betyder sålunda enligt denna tolkning nedanets allra sista fas, omedelbart före nytändningen, då nedanet är som svartast. Det kan emellertid ifrågasättas, om icke även här kan avses ej en viss period av ett nedan vilket som helst utan ett alldeles bestämt nedan, som burit namnet blå nedan. Möjligen ligger förklaringen i den allmänt utbredda

⁸ P. A. Säve, Åkerns sagor, Visby 1891, s. 28 ff.

⁹ G. G. Klemming, Svenska medeltidsdikter och rim, i Svenska fornskriftssällskapets samlingar, Sthlm 1881—82, s. 428.

¹⁰ A. Spole—P. L. Tunander, De mensibus, Uppsala 1689, s. 16.

föreskriften, att träd till ved skall fällas på ny, men träd till virke i nedan och framför allt i marsnedan. Det skulle i så fall vara marsnedan, som avses i biskop Henriks dikt, då han talar om "blå nedan". Vi skulle med andra ord på grundval av folksed och folkliga talesätt erhålla samma sammanknytning mellan marsnedan och blånedan som mellan kråknedan och majnedan, då det i ena fallet heter att i hyllinge-ny tränger torkan lika långt ner i jorden som regnet i kråknedanet och i det andra fallet att efter regn i majnedan går torkan (i därpå följande ny) lika långt ner i jorden som regnet gick.

Vi kunna efter den nu gjorda utredningen sammanställa de perioder vi erhållit, och vi få då i verkligheten en rätt ansenlig serie. Uppställa vi denna efter året 1931 och taga julmånen som den fasta utgångspunkten, tar serien sin början med dennas nytändning som ägde rum 20/12 1930. Enligt den beteckning som användes av 1600-talets almanackor skulle det nu tända nyet burit namnet Torsmånadsny. Serien skulle (1930—31) komma att te sig sålunda:

Torsmånads-ny	20/12— 4/1	Jultungel	Jul 25/12
„ -nedan	4/1 —18/1	„	
Göjemånads-ny	18/1 — 3/2	Distungel	Disting 3/2
„ -nedan	3/2 —18/2	Svarttungel	
Marsmånads-ny	18/2 — 4/3	Samtingstungel	Samting 22/2
„ -nedan	4/3 —19/3	(Blå nedan)?	
Aprilmånads-ny	19/3 — 2/4		Påsk 5/4
„ -nedan	2/4 —18/4		Skärtorsdag 2/4
Majmånads-ny	18/4 — 2/5	Sommarny	
„ -nedan	2/5 —17/5	Kråknedan	
Midsommarmånads-ny	17/5 —31/5	Hyllingeny	Trefaldighet 31/5
„ -nedan	31/5 —16/6	Svalnedan	
Hörmånads-ny	16/6 —30/6		Midsommar 24/6

Av de fester som falla inom ramen för denna tidsindelning ha endast Distingen bevarat sin fasta anknytning till fullmånen. Troligt är, att även den förkristna julen haft sin plats just under jultunglets fullmåne och sålunda flyttat sig mellan 25 december och 21 januari eller — mera kalendariskt formulerat — varit förlagd till den första fullmånen efter vintersolståndet. Under andra fullmånen infaller Distingen, och möjligen ha vi i Samtingen en rest efter en liknande fest under tredje fullmånen — av vissa vändningar i Snorres beskrivning skulle kunna utläsas, att även Distingen en gång varit förlagd till denna tid, fast det är troligt att den efter införandet av fastan och påskterminen flyttats till närmast föregående fullmåne. Vanligen infaller under årets fjärde fullmåne påsken, och möjligen ligger häri i någon mån förklaringen till skärtorsdagens framträdande roll i folkseden. Och slutligen

faller praktiskt taget under den 6:e fullmånen en högtid som särskilt i Upp-
sverige fått en mera framskjuten plats, nämligen trefaldighetsnatten.

Tacitus omtalar, att det var till ny och fullmåne som de gamla germanska
festerna voro förlagda. Av bruk vid nymåne kunna vi hos oss emellertid en-
dast anteckna dem som åtfölja nyårsnyet. I en avhandling 1754 omtalas,¹¹
att man i Skåne, då årets första ny blir synligt, går ut ur stugan och under
glad uppsyn hälsar detta med följande språk:

Wälkommen Ny-Kong! wälkommen Herre!
med kron och med kärne,
med fläsk och med böste,
med gott korn och höste.

Därpå öppnar man bakom ryggen psalmboken, och den psalm man då får
upp — en begravningspsalm, bröllopspsalm o. a. — blir av betydelse för det
kommande året. På andra håll i Sverige säger samma författare brukas att
”hälsa på ny-års nyet” och vad man då har för händer blir betydelsefullt.
Möjligen kan det också vara av denna anledning som Kristi Himmelfärds-
dag — Helge Torsdag — fått sin stora betydelse i folkseden, då denna dag
nära sammanfaller med femte nyet efter nyårsdagen. — Dessa sparsamma
rester av ”lunar kult” i vårt land utfylles genom seder och bruk vid ny eller
månadsbörjan hos våra västra och södra grannar.¹²

Det material vi äga till uppvisandet av en forntida tideräkning byggd icke
på solens utan på månens omlopp visar sig alltså vara långt rikare än man
vid första ögonkastet vågat hoppas. Det synes emellertid mycket osäkert, att
årsindelningen varit byggd på hela månomlopp, hela mån månader. Stora san-
nolikheter tala därför, att tidsenheter varit halva månlopp, från nytänd-
ning till fullmåne och från fullmåne tills månen slocknade, en indelning i
fjortondagarsveckor, i ny och nedan.

¹¹ J. H. Burmester—P. Hellman, *Dissertatio nonnullas antiquissimi cultus lunaris reliquias*
— — disquirens, Lund 1754, s. 26.

¹² I Lithbergs manuskript följer här efter ett utförligt utdrag ur en framställning av bl. a.
Axel Olrik, *Att ”göre vejr” og at hilse nyårsny*, Danmarks Folkeminder nr 4, Köpenhamn
1909, s. 14 ff. Här omtalas bl. a. bruket på Island att hälsa nymånen under årets första fyra
månader. Lithberg gör härtill följande avslutande sammanfattning:

Det är nyårsbruk — varsel för det nya året — som möta oss i den isländska seden och
dennas fortsättning i Danmark, men dessa varsel äro icke inskränkta till januarinyet eller
det äldre nyårsnyet i mars utan de förekomma även vid februari och april. Och att man
även i vårt land en gång anknutit någon särskild tradition till dem synes framgå därav
att årets tre eller fyra första nymånar i Dalarna åtminstone burit ett namn; de kallades
käpptungel. Om innebörden härav vet man dock ingenting.

Veckoräkning. De spår vi funnit av ovannämnda fjortondagarsperioder genom namn sådana som svarttungel, samtingstungel, kråknedan och hyllingeny hänföra sig alla till Mälardalskapen, det gamla Svealand. Men härvid är det anmärkningsvärt, att vi redan i de gamla landskapslagarna, Upplands- och Sörmlandslagarna, ha rättsperioder av fjorton dagar eller nätter, under det att vi Västgötalagen i stället ha perioder av sjunätter — s. k. sjunättingar — vilka i Svealand äro mycket sällsynta. Men häremot svarar ej blott, att vi från det centrala Västergötland icke genom folktradition känna några fjortondagarsperioder såsom de nyss anförda, utan även att vi i stället här träffa en tideräkning byggd efter ett helt annan schema, nämligen på sjudagarsveckor.

Man talar här icke om månader utan man räknar med den eller den veckan. Och för detta ändamål är året uppdelat i fyra s. k. trettingar, den ena löpande från jul till vårfrumässa, den andra från vårfrumässa till midsommar, den tredje från midsommar till Mikaeli och den fjärde från Mikaeli till jul. Inom varje tretting räknade man veckornas nummer, första, andra etc. t. o. m. trettonde veckan. Och därvid gick man till väga så, att man från jul till vårfrudag räknade framåt, 1:a, 2:a veckan o. s. v., från vårfrudag till midsommar räknade bakåt 13:e, 12:e, 11:e veckan o. s. v. och därpå åter en tretting rakfram och den sista trettingen återigen baklänges.^{12 a}

Denna veckoräkning återfinnes i hela det gamla Götaland utom dess allra nordligaste delar, samt i hela Halland, i Göingebygden i Skåne och i Blekinge. Den saknas på Gotland och i det egentliga Skåne. Sistnämnda trakt har de gamla danska månadsnamnen. Och vad Gotland angår synes den lärda kalendern blivit så tidigt spridd bland allmogen — redan vid 1300-talets början — att nästan alla spår av någon fornaidrig folklig tideräkning utplånats.

Första gången — såvitt jag vet — som veckoräkningen omtalas är i en akademisk avhandling 1716¹³ om "Åkerbär från Norlanden", där såsom sanningstid uppges tiden "uti 11 och 10 veckan" räknade bakåt från midsomrardagen, vilket under gamla stilen gav 8—21 april eller veckan före och efter Tiburtiusdagen den 14 april. Författaren anför också som gammal regel följande: "Så rog Laurentii, korn och hafr Tiburtii". I en not anför han "Larsmässa rog" och "Tiburtii-korn". Av avhandlingens titel kunde man tro, att uppgiften om veckoräkningen rörde Norrland. Av de flera tiotal notiser från olika håll, som jag erhållit om veckoräkning, är emellertid ingen enda från Svealand eller Norrland, och då avhandlingens respondent tillhörde Göteborgs nation, är det troligt, att notisen är kommen från västra Sverige. I en avhandling om Bergkvara gods från 1763 möter oss ånyo en notis om

^{12 a} Denna beskrivning åsyftar en veckoräkning, såsom man teoretiskt kan tänka sig den skulle ha tillämpats, om den verkligen varit genomförd för ett helt kalenderår. — Utg.:s anm.

¹³ O. Rudbeck fil.—D. Kellander, *Rubus humilis*, Uppsala 1716, s. 5.

veckoräkningen,¹⁴ och sedan dyker den då och då upp i den ekonomiska och topografiska litteraturen; alltid med exakt begränsning till Småland och dess grannlandskap.

Veckoräkningen användes endast så länge vårbruket pågick. När sådden i början på juni var färdig, räknade man icke veckor vidare. Det är därför naturligt, att vi vid de övriga tiderna av året skola sakna veckotalet, fast det enligt utsago skulle "bokstavligen" ha förekommit. Och de spår vi kunna skönja äro så svaga, att det kan ifrågasättas, om de ens kunna tillmätas annan betydelse än som rent tillfälliga påfund eller talesätt. Från Hasslöv i Halland heter det hos Osbeck, att om det är rimfrost i fjärde veckan före jul, blir det gott kornår. Vidare berättar Osbeck följande: "Folk talar ännu om den kalla torsdagen, då täerna på fötteren fruso fördärfvade, och säga at det var i Pålsmessoveckan 1738 eller 1739".¹⁵ I denna notis ha vi i namnet Pålsmessveckan en erinring om de lapska veckonamnen (hos lapparna Pa-valwacko 22—28 januari). Tiden före jul observeras liksom tiden före midsommar. Det heter från Långasjö i Småland, att så långt som första rimfrosten på hösten föll före jul så långt före midsommar skulle kornet sås, en föreskrift som exakt överensstämmer med den från Kinnevald att precis 26 veckor efter första snövädersdagen efter "Helnamäss", d. v. s. Allhelgonadagen, den 1 november, ansågs av mängen vara den lämpligaste dagen för kornsådden (eftersom mellan jul och midsommar ligga 26 veckor). Och slutligen ha vi från Slätthög i Allbo hd ännu en notis av hithörande slag, där en veckoräkning på hösten dock skymtar tydligare. Det heter om sänningstiden, att ett sätt att taga reda på denna "var att på hösten passa på när vattnet grunnade och det gjorde det i ojämn vecka, hälst i sjunde. Vattnet är då tungt och klubbigt och oklart som om det vore snö i det och det sjunker mycket häftigt. 181 dar efterår var korndagen, då man skulle så. Då blev det tung och bra skörd." 181 dagar = ett halvt år eller 26 veckor. Sålunda ha vi åter en tidpunkt före jul, som motsvaras av en tidpunkt före midsommar. Då det talas om ojämn vecka, överensstämmer detta fullkomligt med att det är de ojämna veckorna på våren, som anses såsom bästa säningsveckor. Och då det uppges, att "sjunde veckan" är den tid, då vattnet helst "grunnar" och man sålunda tar märke för vårsådden, överensstämmer detta med att denna helst bör utföras under sjunde veckan före midsommar, och det kan, fast detta icke utsäges, i uppteckningen ovan icke avses något annat än 7 veckan före jul (magi: tungt vatten, tung skörd).

Det finns en annan antydning om en fastare veckoräkning på hösten, då P. Wieselgren anför följande: "Att räkningen iakttagits för hela året fast

¹⁴ P. A. Gadd—J. Lindwall, Beskrifning öfver Bergquara gods i Småland, Åbo 1763, s. 21.

¹⁵ P. Osbeck, Utkast til Beskrifning öfver Laholms prosteri 1796, Lund 1922, s. 176.

man för säningstiden allmänt bibehållit läroformlerne sluter J. E. Lagergren däraf, att den på ett annat ställe användes på tiden efter gamla Michaelisdagen baklänges till jul".¹⁶

För den veckoräkning vi nu behandlat bilda Kinda och Ydre i Östergötland och Edsveden, möjligen Källandshalvön, i Västergötland nordgränser. Från Mälardalen ha inga som helst antydningar erhållits om att veckoräkning förekommit där. Däremot återfinna vi den i Dalarna. Liksom man i Sydsverige räknade fyra reppor om 13 veckor var, så räknade man i Dalarna fyra täljor. I en uppteckning från Siljansnäs i Dalarna heter det: "Ollasgumman sade: 'De talar om månader och månader. Inte har jag reda på några månader'. — Hon räknade efter täljor och mässor. Hon indelade året i fyra täljor (kvartal) med 13 veckor i varje tälja.

1. täljan från Mikaelimässa till jul,
2. täljan från jul till Vårfrudagen,
3. täljan från Vårfrudagen till midsommar,
4. täljan från midsommar till Mikaeli."

Detta är ju fullkomligt den sydsvenska reppindelningen, där man dessutom icke bekymrar sig om månader och månadsdata utan uteslutande håller sig till veckan som tidsenhet, "den eller den veckan" före eller efter jul eller midsommar. I Sydsverige voro reppedagarna särskilt viktiga dagar, då bl. a. allt trolltyg var i rörelse, uppenbarligen därför att de bildade inledningen till årstider, liksom ju nyårsnatten såsom inledning till det kommande året hade sina märken. En motsvarighet härtill finna vi på visst sätt i den ovan citerade uppteckningen från Siljansnäs, där det heter, att "i förmögna gårdar skulle de mala för varje tälja: mala för täljan". Det är en förberedelse för den kommande tidsperioden knuten till dennas första dag, ett slags nyårsbruk eller i varje fall en ingressrit. Enligt uppgift skall samma 13 veckorsindelning finnas även på Sollerön, ehuru namnet tälja icke förekommer här och räkningen lär här som i förut anförda fall börja vid Mikaeli.¹⁷

Sin praktiska betydelse hade denna senast omtalade veckoräkning, som det vill synas, icke för sådden och vårbruket utan för högsommarens arbete, framför allt för slåttern. De veckor som räknas äro de som falla mellan midsommar och Mikaeli, den och den veckan efter midsommar för den eller den sysslan. Stundom kan emellertid också en annan viktig dag under sommaren här uppträda som gränsområde och det är Larsmässan, den 10 augusti. I en anteckning år 1930 heter det från Vämhus, att "första veckan

¹⁶ P. Wieselgren, Ny Smålands Beskrifning 1, Växjö 1844—45. Om J. E. Lagergren se a. a. 2, s. XI.

¹⁷ Maja Forsslund, Mikaeli och kärmmässa, i Folkminnen och folktankar 1928, s. 170.

efter Larmsmessan har dom i hela byn skolat stryka löv, ingen har fått börja före den dagen och en vecka efter Larmsmessan började slåttern". Vad som i detta sammanhang är av betydelse för oss är icke Larmsmässan utan den seden över huvud, att man har årets sysslor indelade efter veckorna och möjligen har det från början hetat den eller den veckan efter midsommar, för att sedan i traditionen bliva första och andra veckan o. s. v. efter Larmsmäsas.

Från ännu en trakt av landet möter oss en bleknad veckotradition och det är från Jämtland. Enligt en uppteckning från Näskott heter det, att även för de "mindre årstiderna" var Mikaeli en märkespunkt. "I Jämtland räknades Joelveckan (från den 13 juli) som den första "höjannvaku", så räknas den andra, den tredje o. s. v. ända till Mekilsmäss, 'då allt i jorden skall vara upptaget och inbergat'."¹⁸

Vad vi veta om veckoräkning i övre Sverige är ännu ytterst fragmentariskt för att icke använda ett alltför undervärderande uttryck. Det är att hoppas, att traditionen ännu icke är så utslocknad, att det icke skall bliva möjligt att ännu erhålla något klarare konturer kring detta spörsmål. Men en sak kan icke hava undgått oss: I Sydsverige är det säningstiden som är anknuten till veckoräkningen, i nordligare delar av landet är det slåttern. Det är också endast de veckor som äro knutna direkt till arbetet som räknas, annars är det — som det heter i Småland och Halland — inga veckor alls. Det är det till bestämda tidpunkter av året knutna arbetet, som har konserverat de rester av en gammalnordisk veckoräkning, som vi ännu möta i folktraditionen, samma veckoräkning som vi annars återfinna i det isländska civilåret eller i lapparnas veckoår.

Ännu en sak, som icke bör lämnas oberörd, är frågan huruvida vi i likhet med lapparna haft särskilda namn på de olika veckorna. I och för sig är detta sannolikt, då lapparna måste ha mottagit sitt veckoår från våra nordiska förfäder. Jag framhöll först namnet Pålsmesseveckan från Halland, nu senast ha vi hört omtalas Joelveckan i Jämtland. Det är en aning men knappast mer av det lapska årets 52 veckonamn och det utgör ingen som helst grund att bygga på. Möjligen kan dock även på denna punkt en närmare efterforskning bringa nytt stoff i dagen.

Veckoårets klassiska område har hittills varit Island och man har någon gång i samband med redogörelsen för det isländska veckoåret erinrat om veckotalet i södra Sverige, men någon närmare utredning om dess struktur och förekomst har icke gjorts. Nu ha vi funnit spår av en veckoräkning även i Dalarna. Egendomligt nog saknas alla spår härav i Mellansverige och i Norge, i sistnämnda land så mycket egendomligare, som vi här gärna

¹⁸ I föregående not a. a. s. 170.

vilja föreställa oss ursprungslandet för det isländska veckoåret och på samma gång möjligen kunde erhållit en brygga mellan det sydligare och det nordliga veckoräkningsområdet i vårt eget land. Ur ännu en synpunkt hade man önskat veta något om ett veckoår i Norge, och det hänger samman med frågan om veckoårets ursprung och uppkomst.

Veckoårets ålder är omöjlig att exakt bestämma. Vi veta blott, att det finns på Island under sagotiden och att det naturligtvis icke kan ha funnits förrän sjudagarsveckan kom hit, troligen under romersk järnålder. Några århundraden före vår tideräknings början hade sjudagarsveckan från Orienten kommit till Grekland, där den närmast avsatte en niodagarsvecka. Senare kom den till Rom och utträngde där dess åttadagarsvecka. Från provinsialromerskt område, troligen vid nedre Rhen, upptogs den av germanerna omkring tredje århundradet av vår tideräkning. Sannolikt nådde den jämförelsevis snabbt från fastlandsgermanerna till oss.

Den tideräkning vi förut haft måste varit den efter lunarmånader, vilka på något sätt varit uppdelade i smärre tidsperioder. Jag har tidigare sökt göra troligt, att dessa smärre perioder i Mälardalarnas utgjorts av fjortondagsveckor efter ny och nedan (fortnights). Spår av sådana perioder funnos i ännu levande tradition och även i Mälardalarnas gamla lagar förekommer fjortondagsterminen icke så sällan, någon gång finnas t. o. m. terminer av en månad uttryckta sålunda: "inom ny och nedan", d. v. s. en månadsräkning, som ännu befinner sig i åtminstone verbal relation till den gamla månsmånaden. Endast undantagsvis förekomma perioder på sju dagar, s. k. sjunätting. Sjunättingens klassiska land är däremot Västergötland. Endast en gång förekommer i Västgötagalagen en termin av "ny och nedan", då det i tjuvebalken heter, att säljare "skall ansvara för träl och trälinna inför den som köper: för fallandesot nästa ny och nedan (ny ok naþæ þar næsta), men för åtkomsten i all tid".¹⁹ Annars är det sjunätting. Galagen fullkomligt överflödar av detta ord, men sjunätting är ju intet annat än en omskrivning för sjudagarsvecka. Det är på denna som lagbestämmelserna i Västergötland vila.

Femten. Gå vi nu till Östgötagalagen, finnes ingen enda gång ny och nedan använt, men där förekommer heller inte sjunättingen. Dess tideräkning för stämning eller annat rättsförfarande är *femten*, en tidsperiod av fem dagar, och den definieras av Schlyter dels såsom "en enskild sammankomst, som på tinget utsattes att hållas mällan de tvistande på femte dagen efter det att ett mål förevarit på tinget (så att, då detta skett om lördagen femten inträffade följande thorsdagen)", dels såsom "en sammankomst, därvid, på en viss dag, först efter fem dagars och sedan efter längre tids för-

¹⁹ H. S. Collin och C. J. Schlyter, Westgöta-Lagen, Sthlm 1827, s. 60 och 176.

lopp ett tvistigt ting skulle framhafvas.”²⁰ På ett ställe talas ännu om en annan fæmt vilken omfattar 15 dagar (eller rättare ”fæmtannatta” — femt).²¹ Utom i Östgöotalagen förekommer femten också i den gamla småländska kyrkorätten. Finnes vissa antydningar om att man i Mälardalslagens lagar iakttagit 14-dagarsveckor och bestämda uppgifter om att man i Västgöotalagen iakttagit 7-dagarsveckan, finnes det lika otvetydiga utsagor om att man i Östergötland och Småland räknat med 5-dagarsveckor.

Femdagarsveckor äro icke något okänt begrepp från andra håll. I en utredning över veckodagsnamnens historia framhåller P. Jensen i en redogörelse för den assyrisk-babyloniska tideräkningen, att tecken finnas som tyda på att dessa folk innan 7-dagarsveckan infördes räknat efter femter, d. v. s. avdelningar på fem dagar.²² I Havamal heter det: ”På fem dagar växlar vädret mycket men mer på en månad.” Fem dagar synes där uppträda som månadens underavdelning och uttrycket vill man gärna omskriva så här, att ”vädret växlar mycket på en vecka men mer på en månad”.

En annan fråga blir nu i vilket förhållande kunna sjudagarsveckan eller sjunättingen och femten stå till varandra och hur kan den senare tänkas ha uppstått. Utom i Östergötland och Småland förekommer femten som nämnts i Norge och enligt de gamla lagarna har den förekommit allmänt över hela landet.²³ Endast en gång förekommer sjunättingen och det är i äldre Bjärkörrätten, och en enda gång förekommer också en ny och nedan-termin. Uppträder sjunättingen i en av de yngre lagarna, finns däremot detta ny och nedan-stadgande i den äldsta av de norska lagarna, Gulatingslagen, vidare uppträder det i en språkform av ålderdomligt kynne, uppenbarligen en gammal allittererad lagvers. Och slutligen rör det sig om ett stadgande av kulturhistoriskt hög ålder, nämligen trälköp. Det heter bl. a., att säljaren skall vara ansvarig för den sålda trälen under nästa ny och nedan att denne icke diar kor, och likaledes ansvara för att han icke har epilepsi eller andra sjukdomar, att han kan hålla smutsen från sina kläder o. s. v.

Liksom i Gulatingslagen finna vi, att i Västgöotalagen förekommer ett ny och nedan-stadgande en enda gång och bägge stadgandena röra alldeles samma sak: ansvarighet vid trälköp. I ingen annan av de norska lagarna eller de andra svenska götalogarna förekommer en sådan termin. I alla norska lagar samt i Östergötlands och Värends rätt förekommer femten som termin och en enda gång i den äldre norska stadsrätten talas om sjunätting. Däremot är

²⁰ C. J. Schlyter, Ordbok till Samlingen af Sveriges gamla lagar. Lund 1877, s. 208.

²¹ H. S. Collin och C. J. Schlyter, Östgöta-Lagen, Sthlm 1830, s. 156.

²² P. Jensen, Die siebentägige Woche in Babylon und Niniveh, i Zeitschrift f. deutsche Wortforschung, Bd 1, Strassburg 1901, s. 150 ff.

²³ Jämför O. Riste, Primstaven, i Syn og segn 1916, s. 5.

femten okänd i Västergötland, under det att vi här så gott som undantagslöst ha sjunättingsterminer.

Detta ger knappast rum för mer än en tolkning. Femten, femdagarsveckan, måste vara den äldre och har förekommit över hela Götaland och Norge. Så har sjunättingen, sjudagarsveckan, gjort sitt inträde från sydväst och i Västergötland ersatt den tidigare femdagarsveckan, vilken däremot kommit att stå kvar på ömse sidor om denna kontinentala kil utefter i alla tider betydelsefulla nyhetsvägar på de halländska älvarna. Det är samma sjudagarsvecka, som senare brett ut sig vidare och som kommit att fortleva ännu i den dag som är i det s. k. veckotalet, vilket har en utbredning som alldeles motsvarar det sydsvenska området, där femten, enligt vad jag nyss gjort troligt, en gång funnits.

I Svealand saknas femten alldeles och sjunättingen förekommer endast i några sällsynta och uppenbarligen sena stadganden. Konkludera vi vidare på denna grund, skulle vi erhålla ett mälardalsområde med två fortnight-veckor i varje månad och ett sydsvenskt med 6 femter i månaden, och vi fråga oss i vilket förhållande de stå till varandra. Svaret torde bliva att fortnighten är den äldre och har genom en uppdelning i tre kortare perioder givit upphov till femten. Men så fort jag erhållit en sådan matematisk princip för tidsindelningen, förlorar det direkta observerandet av nytändning och fullmåne sin betydelse för denna indelning. Månaden blir icke beroende av naturens växlingar, den läses med kronologiens obönhörliga byråkrati fast vid 30 dagar. Det är så vi torde ha att söka förklaringen till det annars alldeles obegripliga förhållandet, att vi i hela Europa ha ett enda område med 30-dagarsmånader och det är Island. Dessa trettiodagarsmånader överensstämmer icke med kyrkans kalender, de kunna icke passas ihop med sjudagarsveckan, de måste ha uppstått oberoende av dessa tideräkningssystem. Anse vi att femten ligger till grund för dem erhålla vi en fullt plausibel förklaring på dess tillkomst, och det är anmärkningsvärt, att vi även i Eufratdalen, där femter synas ha förekommit, möta månader på alldeles samma antal dagar, 30-dagarsmånader med en överskjutande femt.

I Mälardalen har genom ny och nedan-perioderna sena minnen bevarat sig av det gamla månåret, vilka visa sig dels i namn på vissa perioder, dels i namn på olika tungel, dels i placeringar av fester framför allt Distingen och Trefaldighet.

I konsekvens härmed skulle man i Götaland och Norge ha på femtens grund övergått till 30-dagarsmånader och solår. Detta år har bevarat sig i ett av de tre olika år som användes på Island. Enligt en uppgift, som synes trovärdig, skulle det isländska veckoåret ha införts omkring 930. Senast vid denna tid skulle sjudagarsveckan ha ersatt den äldre femdagarsveckan, men den nya veckan gick icke jämnt in i solåret, det kunde icke bli 72—73 femter utan 52

sjunättingar + 1 dag. Därigenom kom året att bestå av blott 364 dagar och när några årtionden gått fann man att sommaren skjutit sig en hel månad tillbaka mot våren. Det var då islänningen Torsten Surt gjorde sin reglering år 960 eller kort dessförinnan.

Under nu givna förutsättningar kunna vi inpassa olika nordiska årsindelningar i ett system, en sammanhängande utveckling. Det är blott en svårighet som återstår. Varifrån ha lapparna fått sitt veckoår och hur har den dalska täljeräkningen uppkommit? Åtminstone det förra skulle få sin förklaring, om vi funnit ett veckoår i Norge. Möjligen skulle detta också kunna förklara den dalska årsindelningen. Men ännu så länge har Norge på denna punkt icke givit någon fingervisning. Det naturligaste vore väl också, att islänningarnas veckoår hade motsvarigheter i det gamla hemlandet och att vi där erhöles en brygga mellan sjunättingsområdet och det sydsvenska veckotalområdet å ena sidan och det nordsvensk-lapsk-isländska veckoräkningsområdet å den andra. Men därmed ha vi nått fram till den svaga punkten i den nu framförda teorien, och som gör denna till en hypotes, intill dess att forskningen bragt nytt stoff i dagen.

Efterskrift.

Som innehavare av den Hallwylska professuren i nordisk och jämförande folklivsforskning vid Nordiska museet föreläste Nils Lithberg under vårterminen 1931 och höstterminen 1932 över ämnet *Almanackan och runstaven*. Manuskriptet till föreläsningarna utgöres av 350 handskrivna kvartosidor med nämnda rubrik och förvaras i Nordiska museet. Viktiga partier av dessa föreläsningar har Lithberg senare publicerat i sin skrift *Almanackan*, och i någon mån återfinnes också delar av dem i hans sista uppsatser om runstaven²⁴ samt i den posthuma skrift *Computus*, som nu är under utgivning i Nordiska museets handlingar. Av det övriga icke förut publicerade manuskriptet har det avsnitt som här ovan sammanförts och återgivits under en av utgivaren tillagd gemensam rubrik, synts vara av ett särskilt stort vetenskapligt intresse och originalvärde. Lithberg började behandla dessa problem i en föreläsning den 13 november 1931 och fortsatte härmed till den 18 mars följande år, dessa föreläsningar återfinnas å s. 125—202 i manuskriptet. Föreläsningarna närmast förut hade behandlat förekomsten av lunarmånader (alltså utan någon uppdelning i ny och nedan) hos nordborna och andra folk, ett material som tidigare utförligt framlagts av bl. a. Martin P:n Nilsson.²⁵ Detsamma gäller seriens efterföljande föreläsningar rörande fasta hållpunkter för en cyklisk tideräkning.

Vid utgivningen har en koncentration gjorts kring den rent kalendariska sidan av de båda problem som titeln anger. De partier av berörda föreläsningar, som här ej medtagits, behandla bl. a. årets kvartalsindelning och veckoräkningens sammanhang med vårarbetet. Några ändringar av originalets text har endast i undantagsfall behövt göras trots gjorda uteslutningar, och de språkliga korrigeringar som skett äro ytterst obetydliga. Källhänvis-

²⁴ *Almanackan*, Sthlm 1934; *Runstaven*, en rådgivare åt Sveriges bönder, i *Fataburen* 1932; *Kalendariska hjälpmedel*, i *Nordisk kultur* 21, Sthlm 1934.

²⁵ *Primitive Time-reckoning*, Lund 1920, s. 148 ff.

ningarna ha vid utgivandet placerats som noter. Några hänvisningar till senare utkommen litteratur och nyare diskussionsinlägg ha däremot icke gjorts; härvidlag bör särskilt erinras om den i Nordisk kultur ingående delen om Tideräkningen.²⁶ Lithbergs manuskript slutar så långt det här utgivits med en förhoppning att forskningen skall bringa ytterligare material i dagen.²⁷ Det uppteckningsarbete, som under 1930-talet bedrivits av våra folkminnesinsamlande institutioner, har också — åtminstone i viss utsträckning — infriat dessa hans förhoppningar. Detta gäller speciellt traditionerna om en äldre månkalender,²⁸ varvid dock den ytterligare bestyrkta förekomsten i Norden av såväl hela som halva månånader betyder ett ännu ouppklarat problem om förhållandet mellan dessa båda olika sätt att använda månen som tidmätare. Veckoräkningens utbredningsområde i södra Sverige har genom nya uppteckningar ännu säkrare kunnat fastställas.²⁹ Å andra sidan har i detta nya, rika material ingenting framkommit, som styrker veckoräkningens förekomst i övre Sverige. Härigenom torde ett negativt stöd ha erhållits för att den av Lithberg återgivna uppgiften från Dalarna (s. 151) om en indelning av året i 13 veckors-täljor ej bör sammanställas med den sydsvenska veckoräkningen. Den betyder enbart en kvartindelning av året, som i olika former möter på skilda håll.³⁰ Inga senare uppteckningar ha gjorts som kunna bestyrka, att de uppgifter om slättertidens fastställande till viss vecka som omtalas från Dalarna gälla annat än enstaka datering. Likaså ha icke heller bevis inkommit för att en i system satt veckoräkning i södra Sverige skulle ha tillämpats vid andra tillfällen än för värbetet. Det synes alltså vara med rätta som Lithberg i detta fall talat om "rent tillfälliga påfund och talesätt".

Sigfrid Svensson.

²⁶ Nordisk kultur 21, red. av M. P:n Nilsson.

²⁷ Lithberg synes icke observerat den veckoräkning som omtalas i Colerus Oeconomia. I Nordisk kultur 21, s. 109, hänvisar Martin P:n Nilsson till en i den svenska upplagan av nämnda arbete återgiven uppgift, att lin såddes i tionde eller elfte veckan före Jacobi. Av förbiseende angives, att sistnämnda dag är Philippi och Jacobi dag, d. v. s. den 1 maj; givetvis är det i stället Jakobsdagen den 25 juli som åsyftas och tiden för linsådden blir följaktligen då, såsom är att vänta, bestämd till mitten av maj. Man kunde dessutom ifrågasätta om en *enstaka* tidsuppgift enbart därför att den anges i veckor bör sammanställas med den sydsvenska veckoräkningen. Det visar sig dock, att i originalkällan finnes från Schlesien en hel serie av sådana tidsuppgifter med en och samma dag som utgångspunkt: I 15:e veckan före Jakobsdagen sår man korn, i 14:e veckan kommer göken, i 12:e veckan sår man havre, i 11:e eller 9:e lin (J. Colerus, Oeconomia, Frankfurt a. M. 1672, I, s. 52; II, s. 157).

²⁸ Jfr L. Levander, Månåadersnamn i Dalarna, i Folkminnen och folktankar 1933.

²⁹ J. Ejdestam, Svenska vårseder, i Svenska landsmål, bd 40, Uppsala 1940, s. 48 ff.

³⁰ Jfr M. P:n Nilsson, Årstidernas begynnelse dagar, i Folk-Liv 1943—44. — Lithberg efterlyser å föreg. sida uppgifter om veckoräkning från Norge. Att man här angivit kvartalen eller tidrymden mellan vissa märkesdagar i veckor innebär dock ingen veckoräkning av samma fasta art som den sydsvenska, jfr Nordisk kultur 21, s. 110 och 128.

Summary

Moon-Calendar and Se'nnight

The article is an extract from the MS of the academic lectures on the Almanac and the Runic Wand delivered in 1931—32 by the late Nils Lithberg (d. in 1934), former holder of the chair in Folklore at the Nordiska Museet. From early literature and late popular tradition the author collected instances that went to prove that in Scandinavia there existed an ancient primitive division of time founded on the revolution of the moon. According to him the basis was the half of a lunation, which resulted in a division in 'fortnights', in 'ny' and 'nedan' (new moon, waning moon). The Swedish dialect word *tungel* means *moon* or *month*, but the author is of opinion that in certain compound words ("distungel", "samtingstungel" — approximately 'fair moon' — from certain fairs held at these periods) it also meant a halfmonth. In popular tradition there are such words as "sommarny", "kråknedan", "svalnedan" ('summer new moon', 'crow-wane', 'swallow-wane'). On p. 147 these halfmonths are arranged so as to form a calendarial series. The writer maintains that there is sufficient evidence to prove that these data concerning 'fortnights' have their origin in central Sweden, and adduces as an additional proof that the old provincial laws of these regions also reckoned with similar periods of "ny" and "nedan".

In the south of Sweden the peasantry used to fix the periods of the various spring occupations by a reckoning of weeks counting backward from "Lady Day" to Midsummer (according to the Julian cal.) and beginning with *the 13th week*. The writer advances, as an example of the same thing, the fact that Wästgötalagen (the provincial law of Västergötland) reckons time by weeks, "sjunättingen" (se'nnight). The provincial laws of Småland and of Östergötland know of another division of time, "femten", a period of five days. The writer thinks that this way of dividing time once prevailed in the whole of Götaland and in Norway as well but that afterwards it was superseded by the hebdomadary week, which spread from the S. W. In Svealand (central Sweden) the ancient way of reckoning by fortnights was long maintained, and the writer thinks that a tripartition of the half-lunation has given rise to the five days' week, just as a multiplication of it by six resulted in the invariable month of 30 days known from Iceland. Finally the writer draws attention, among other things, to the question how the Laps acquired their method of dividing the year into weeks, a problem still unsolved.

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Om folksedens spridningsvägar

Av *J. Ejdestam*

I denna årgång av *Rig* (s. 65 ff.) har Sigfrid Svensson publicerat en ganska polemiskt färgad recension av min doktorsavhandling "Årseldarnas samband med boskapsskötsel och åkerbruk i Sverige". Svensson tjänstgjorde även som fakultetsopponent vid min disputation den 17 maj i år, och hans utlåtande i ärendet till Stockholms högskolas humanistiska fakultet är till vissa delar av samma innehåll och art som recensionen.

Svensson accepterar de huvudresultat, gällande årseldarnas magiska innebörd och upphov, till vilka jag kommit. Han riktar däremot sin kritik mot min framställning beträffande vissa sidor av kulturspridningen, men han förfar härvid på ett sätt, som måste ge recensionens läsare en i olika avseenden fullkomligt oriktig uppfattning om mina synpunkter och åsikter i denna fråga. Tämmligen konsekvent gör sig Svensson i recensionens första del skyldig till misstolkningar av vad jag skrivit, och han påbörjar mig åsikter, som jag aldrig har företrätt. På grund härav ser jag mig tvingad att ingå i svaromål. Av utrymmesskäl kan jag icke bemöta Svenssons kritik punkt för punkt. För ett fullständigt klarläggande av Svenssons recensionsmetoder vore det behöfligt att citera det mesta av hans framställning och desslikes till jämförelse motsvarande delar av min avhandling. Jag nöjer mig därför i huvudsak med att här ge några exempel på hans sätt att recensera och tolka.

Svensson isolerar en eller två meningar ur mitt arbete och inordnar dem i sitt resonemang på sådant sätt, att mina yttranden självfallet missförstås av dem, som läsa recensionen. Han skriver t. ex.: "Förf. säger också: 'Men de inflyttade representanterna för allmogekulturen ha icke kunnat påverka stadskulturen utan de eller deras ättlingar ha antagit denna' (s. 7). I själva verket är det så, att städerna i hög grad kommit att präglas av den bygd, i vilken de äro belägna. De skånska städerna ha korsvirkeshus, därför att de ligga i en korsvirkeshusbygd; i de norrländska städerna ätes surströmming, därför att surströmming är vanlig föda på landsbygden runt omkring. I Simrishamn

brukar man fortfarande mötas ute i det fria för äggtävlingar på påskdagen och ägglekar äro kända från skånsk landsbygd redan i början av 1600-talet. Etc., etc." (Svensson, s. 69).

Antagligen avser Svensson att i detta stycke visa, att jag har fel. Läsaren måste få den uppfattningen, att jag har menat att en i en viss landsända belägen stad skulle vara i kulturhänseende helt fristående från landsbygden. I själva verket har jag på sidan före den av Svensson citerade framhållit motsatsen, i det jag yttrar att en bergslagsstad i äldre tid säkerligen uppvisade "helt andra drag än en stad i en jordbruksbygd o. s. v." (Ejdestam, s. 6). För övrigt har den del av min framställning, ur vilken Svensson citerat en lösryckt mening, följande lydelse, som svårigen torde motivera den tolkning, som Svensson preterat: "Landsborna flyttade in till städerna, i äldre tid dock i mycket mindre skala än nu. Under 1800-talets senare del och fram till våra dagar har inflyttningen till städerna antagit väldiga proportioner. Men de inflyttade representanterna för allmogekulturen ha icke kunnat påverka stadskulturen, utan de eller deras ättlingar ha antagit denna. De ha blivit urbaniserade. Vi konstatera alltså det märkliga förhållandet att stadskulturen har besegrat allmogekulturen både i staden — där bärarna av den förra ha varit i majoritet — och på landsbygden, trots att desamma där ha varit i minoritet" (E., s. 7). — Det är förvånande att Svensson har funnit ett samband mellan dessa mina uttalanden och användningen av det skånska korsvirket, den norrländska surströmmingen och ägglekarna i Simrishamn. Etc., etc.

Jag har i min avhandling (s. 29) något litet — på knappt en sida — berört spridningen av "Luciafirandet i dess moderna form", d. v. s. uppträdandet av en eller flera vitklädda flickor med ljus i håret på Lucia dagens morgon. Om denna sed säger jag att högre-stånds-folk av olika kategorier gjorde densamma känd på landsbygden och att den icke synes vara av någon högre ålder ens på västra Göta- och Svealands landsbygd samt vidare att det i många skildringar från 1800-talets senare hälft framhålles att seden förekom hos prästerna, på herrgårdarna o. s. v. men icke hos allmogen. Därefter anför jag åtta exempel på det *moderna* Luciafirandet från landskapen Västergötland, Halland, Bohuslän och Värmland. Detta ger Svensson anledning till följande kommentar: "När det t. ex. gäller Luciafirandet (s. 29) räknas endast med dess moderna form, när det angives (formuleringen kan ge anledning till missförstånd), att detta firande icke synes 'vara av någon högre ålder ens på västra Göta- och Svealands landsbygd'. Enbart framhålles, att 'högre-ståndsfolk av olika kategorier gjorde seden känd på landsbygden'. Men redan från 1700-talets början är ju Luciafirandet dokumenterat från Värmlands landsbygd ('af the finare folck i landet eij utan af barn och the

gemena')¹ och dessa äldre traditioner ha icke varit utan betydelse för sedens senare utformning och utbredning" (S., s. 68). — Svenssons formulering "Men redan från 1700-talets början är ju Luciafirandet dokumenterat — —" innebär en anklagelse mot mig för förbiseende eller försumlighet. Jag har dock icke haft någon som helst anledning att nämna det äldre Luciafirandet (kännetecknat av tidig festlig frukost och kringdragande utklädda ungdomar, "lussegubbar", m. m.). *Vad jag har velat visa, är att "högre-ståndsfolk av olika kategorier" gjorde det moderna Luciafirandet känt på landsbygden och ingenting annat.* Det äldre Luciafirandet har ingenting med detta att göra, vilket Svensson vet lika väl som jag.

På ett ställe skriver jag om folksedens spridningssätt: "Det har visat sig att de seder, som här ha behandlats, ha spritts uppifrån och nedåt, ur social synpunkt sett. *Givetvis kan en sed spridas på bredden inom en viss samhällsklass, t. ex. hos allmogen* [kurs. här]. Men däremot kan en sed icke spridas nedifrån och uppåt, om icke just i vår tid med reklamens hjälp" (E., s. 36).

Vidare: "Emellertid måste, såsom nämnts, vissa rent sociala betingelser föreligga för att en spridning skulle komma till stånd. I fråga om stads-sederna voro dessa villkor uppfyllda, ty dessa seder spredos från ett högre samhällsskikt till ett lägre. *Naturligtvis kunde seder och bruk även spridas på bredden, d. v. s. inom en samhällsklass* [kurs. här]. Däremot kunde de icke spridas från en lägre samhällsklass till en högre" (E., s. 204).

Ytterligare: "Trots allmogens ovilja mot 'herrskaresseder' ha de nya bruk accepterats även av jordbrukarbefolkningen. *På så sätt bildades traditionsöar, som ökade i omfång och utvecklades i riktningar, som betingades av förhållandena. Här måste vi räkna med en spridning från gård till gård och från by till by*" [kurs. här] (E., s. 30).

Vad blir nu detta i Svenssons version? Svensson yttrar följande (s. 70): "Och på dräktskicket område har det tydligt visat sig, att eftersom det sociala motståndet var så svårt att övervinna, förekom en övergång endast undantagsvis, nämligen då särskilda sociala eller ekonomiska förutsättningar funnos. Sedan ett sådant fall inträffat skedde spridningen på bredden, alltså inom bondebefolkningen från bygd till bygd *men om detta reguljära spridningssätt säger förf. endast att det 'givetvis kan' inträffa* [kurs. här] (s. 36)." — Svensson låter alltså det försåtliga ordet "inträffa" karakterisera mina på tre skilda ställen förekommande uttalanden om folksedens spridning på bredden. Dylig spridning är ju f. ö. en förutsättning för att en och samma sed skall kunna vara allmän inom ett större område. Med tanke på Svenssons sätt att läsa är det måhända icke så förvånande, att mitt kapitel om folk-

¹ H. Celander, Lucia och lussebrud i Värmland, i Svenska kulturbilder, Ny följd 3:5, Sthlm 1936.

sedens spridningsvägar gör "ett direkt ogynnsamt intryck" på honom (S., s. 67).

I min avhandling har jag försökt visa, att stadskulturen även i forna tider har påverkat landsbygdskulturen. Därvid framhåller jag särskilt följande: "Innan vi gå vidare i detta ämne, må dock här inskjutas att det överallt i denna framställning, där staden och stadskulturen avhandlas, är fråga om verkliga stadsbildningar, sådana som fyllde sin uppgift som stad och förmådde hävda sig i denna egenskap. De städer, som anlades eller fingo stadsprivilegier, utan att förutsättningar för deras bestånd funnos, och som därför snart upphörde eller förde ett tynande liv, inbegripas helt naturligt icke i denna diskussion. Självklart är även att här icke avses nygrundade städer under deras allra första tid. Ett nygrundat samhälle fick icke stadskaraktär omedelbart, därför att ett antal jordbrukare, handelsbönder, hantverkare eller köpmän slagit sig ned där" (E., s. 6). Det är givet att, såsom jag ovan framhållit, kulturen i dessa städer var likartad med den omgivande landsbygdens kultur. Man hade korsvirkeshus på den skånska landsbygden och i de skånska städerna, åt surströmming i städer och på landsbygd i Norrland, för att använda Svenssons ovan citerade exempel; man talade vidare samma eller närstående dialekter, firade julen på i huvudsak samma sätt etc.

Likväl är det fullt berättigat att tala om stadskultur contra landsbygdskultur. Vari ligger då skillnaden? Svaret på denna fråga har jag i min avhandling givit på följande sätt: "Skillnaden mellan stadens och landsbygdens seder låg framför allt däri att de förra voro modernare än de senare. Så har det varit under den tid, vi kunna överblicka, och säkerligen även långt dessförinnan. Kulturnyheterna ha ofta i första hand nått eller uppstått i staden; i andra hand ha de därifrån spritts ut över landsbygden. Detta betyder sålunda att en kulturpåverkan ägt rum i riktning från staden mot landsbygden" (E., s. 2). Även allmogen blev alltså delaktig av kulturnyheterna i staden. "Vad som var sed i staden år 1700, skulle kanske vara allmänt bruk på landsbygden år 1800. Men vid den tidpunkten hade stadskulturen redan nått en ny fas i utvecklingen" (E., s. 2). Samma utveckling skulle övergå dem bägge. Den viktigaste och sista fasen häri tillhör vår egen tid med den genomgripande urbanisering av landsbygden, som f. n. äger rum. De olika stadier i kulturhänseende, som stadsborna med sitt moderna liv och landsborna med sin konservativa inställning representerade i äldre tid, bli allt mindre märkbara.

Det torde icke kunna förnekas att stadskulturen under den tid, vi kunna överblicka, har påverkat landsbygdskulturen. Ej heller finns det anledning att antaga att utvecklingen dessförinnan har varit en annan. Landsbygdens

urbanisering är alltså icke någon ny företeelse. Motsatsen — en ruralisering av de verkliga stadsbildningar som här avses — är okänd. En väsentlig spridning av kulturnyheter från landsbygden till staden kan icke påvisas, annat än naturligtvis då det gäller handelsföremål. Det är tydligt att den huvudsakliga spridningsriktningen har sträckt sig från staden till landsbygden, på samma sätt om också icke i samma grad som i våra dagar. Jag säger avslutningsvis följande, av vilket en del redan har återgivits ovan: "Det är en lätt gjord iakttagelse att stadskulturen i våra dagar håller på att erövra landsbygden — för att icke säga att den redan gjort det. Även i forna tider har, såsom nyss sagts, spridningsriktningen för kulturformer och kultur- alster varit denna — från staden till landsbygden. Motsatsen är icke möjlig — om så varit fallet, skulle vi icke ha ägt någon bestående stadskultur i vårt land. En stadsbo, som slog sig ned på landsbygden, antog icke den där rådande kulturen, han blev icke *ruraliserad*. Tvärtom utövade han, såsom vi längre fram skola se, ett *urbaniserande* inflytande på sin omgivning.

Nu är att beakta att folkomflyttningen har gått i motsatt riktning mot kulturspridningen. Landsborna flyttade in till städerna, i äldre tid dock i mycket mindre skala än nu. Under 1800-talets senare del och fram till våra dagar har inflyttningen till städerna antagit väldiga proportioner. Men de inflyttade representanterna för allmogekulturen ha icke kunnat påverka stadskulturen, utan de eller deras ättlingar ha antagit denna. De ha blivit urbaniserade. Vi konstatera alltså det märkliga förhållandet, att stadskulturen har besegrat allmogekulturen både i staden — där bärarna av den förra ha varit i majoritet — och på landsbygden, trots att desamma där ha varit i minoritet. Stadskulturen har alltså visat sig äga större kraft och expansionsförmåga än allmogekulturen. Vari ligger då orsaken till stadskulturens överlägsenhet? Svaret blir — ytligt sett — detsamma som har sagts om den viktigaste skillnaden mellan stads- och landsbygdkulturen — den förra är modernare, den innehåller nyheter" (E., s. 7).

Min avsikt har, såsom torde ha framgått av ovanstående, varit att visa att den modernare stadskulturen även i äldre tid har påverkat — urbaniserat — den ålderdomligare landsbygdkulturen, medan jag icke kunnat finna att en påverkan i motsatt riktning — en ruralisering av stadskulturen — ägt rum. Det är mot denna del av min framställning, som Svensson riktar sin huvud- anmärkning. Vi skola därför taga del av hans märkliga tolkning i detta stycke.

"Redan August Strindberg", säger Svensson, "hävdade i 'Svenska folket', att den nationella bondekulturen blott var en återspeglning av den internationella borgerliga odlingen. Hans avsikt var väl då i främsta hand att chockera en romantisk samtid. Satt i vetenskapligt system framförde särskilt tysken Hans Naumann på 1920-talet med stor intensitet sina åsikter om att folk-

kulturen antingen var 'primitive Gemeinschaftskultur' eller — och huvudsakligen — 'gesunkenes Kulturgut' (en åsikt som förnekade den folkliga kulturens individualitet och egna nyskapande utvecklingsmöjligheter). Ejdestam anknyter dock icke till denna äldre diskussion; kapitlets första rader antyda, att han rentav betraktar sin åsikt som något förut obeaktat. Att läran om att 'das Volk produziert nicht, es reproduziert' var utomordentligt ensidig har tillräckligt framgått av de senaste årtiondenas forskningar t. ex. i fråga om folkdräkt och folkkonst" (S., s. 67 f.).

Härtill är bara att säga att jag icke någonstädes eller någon gång har avslutit mig till Naumanns teorier eller yttrat att allmogekulturen är en "återspeglning" av den borgerliga kulturen. Jag har icke sagt eller menat, att folk-kulturen är "primitive Gemeinschaftskultur" eller "gesunkenes Kulturgut". Jag har icke "förnekat den folkliga kulturens individualitet och egna nyskapande utvecklingsmöjligheter". Jag har icke hävdad, att folket blott "reproducerar", ej "producerar". Jag vet icke varför Svensson har påbördat mig dessa åsikter, som avfärdas redan i ettbetygskursen för den etnologiska kandidatexamen, men det skulle intressera mig att få kännedom om orsaken därtill.

Svensson utgår från föremålsforskningen, då han diskuterar folksedens spridningsvägar: "Seden att bruka en viss typ av plog, att äta ett visst slags bröd, att använda ett visst dräktplagg behöver ur denna synpunkt icke ha spritts på annat sätt än seden att resa brölloppsträd eller majstång av viss typ eller skaffa sig julgran eller påskris. (De sistnämnda 'sederna' äro ju också intimt knutna till föremål!) Skillnaden ligger istället dels i tidpunkten för spridningen (här inverka alltså historiska faktorer vid sidan av de av förf. s. 36 nämnda sociala och geografiska), dels i sedens egen sociala struktur" (S., s. 71). Svenssons yttrande om de "historiska faktorerna" är i detta sammanhang en fras utan underlag.

Med ordet "sed" betecknar jag i min avhandling "sådana bruk som kunna spridas självständigt, alltså utan anknytning till nyttoföremål o. d." (E., s. 7). Att som Svensson sätta likhetstecken mellan nyttoföremålens och folksedens spridningsmöjligheter är helt felaktigt och vittnar om bristande insikter i fråga om sedens speciella karaktär som kulturelement, om dess livsvillkor och förhållande till miljön. Beträffande t. ex. de sociala betingelserna föreligger en absolut skillnad mellan sedens och nyttoföremålets spridningsmöjligheter. Seder ha i äldre tid icke spritts från en lägre samhällsklass till en högre — om icke genom att bärarna av visa seder ha höjt sig socialt, men dylika fall behöva vi här vanligen icke räkna med. Utmärkande för de olika samhällsklasserna är ju bl. a. just de olika sederna.

I detta sammanhang påbördar Svensson mig f. ö. åter en åsikt, som jag icke

har givit uttryck för. Han skriver: "Här går förf. återigen på förhand ut ifrån vissa regler för traditionsspridningen, som han anser generella och som han visserligen berört i inledningskapitlet men icke med den bevisföring, att de sedan kunna få betraktas som axiom. Förf. räknar med att spridningen av *kulturnyheter* [kurs. här] aldrig kan ske nerifrån och uppåt" (S., s. 82). Dessbättre är Svenssons påstående icke med sanningen överensstämmande. Jag har nämligen sagt, att *seder* icke spridas nedifrån och uppåt i socialt hänseende.

Det finns massor av exempel på att seder ha spritts uppifrån och nedåt och blivit allmänt antagna. Då nu Svensson med stor iver och skarpa omdömen angriper mina åsikter, hade det varit tacknämligt om han kunnat uppvisa en rad exempel på seder, som ha spritts nedifrån och uppåt. Han försöker visserligen göra detta, men de exempel, han anför, äro skäligen klena, nämligen vissa dräktplagg (som icke äro att räkna till "sederna", eftersom de äro nyttoföremål), slangspråket och "den moderna idrottens bollspel" (S., s. 82). Vad slangspråket beträffar, vilket ju tränger uppåt i socialt hänseende i vissa stadssamhällen, må det framhållas att språket har sina egna lagar och att det här icke är fråga om någon sed. Dock kan en förklaring ges även ur "sedsynpunkt". Bland barnen och till visa delar också bland ungdomen existera inga synbara klasskillnader. De unga lära sig slangspråket över lag. När sedan en del av dem kommer att intaga en högre social ställning än de övriga, så frigöra de sig icke från vissa för slangspråket utmärkande ljud. Det är icke lika lätt att ändra sitt språk som sina seder i ett dylikt fall.

Vad "den moderna idrottens bollspel" (fotboll, handboll, brännboll, tennis, polo, bandy, pingpong o. s. v.) beträffar, förvånar det mig att en etnolog utan vidare täcker dessa företeelsers spridningsförhållanden med formeln "nedifrån-uppåt". Svenssons resonemang vittnar, synes det mig, om en "doktrinär uppfattning", som "ej kan förklaras annat än som bristande kringsynthet", för att citera hans omdöme om min avhandling i detta stycke i hans utlåtande till Stockholms högskolas humanistiska fakultet.

Svensson skriver vidare om folkseden följande: "En sed kan utövas av den enskilde (t. ex. att plocka ett visst antal örter midsommarnatten), av en familj eller hushåll (t. ex. långfredagsrisningen) eller av en by eller annan samfällighet (t. ex. tändandet av Valborgsmäsoeldar). Vi ha här anledning att ur denna synpunkt närmare granska det sistnämnda exemplet. Karaktären av bysed gör det redan på förhand osannolikt, att Valborgsmäsoeldarna jämlikt förf:s åsikt skulle ha nått sin spridning på landsbygden via herrskapspersoner. Ty dessa hade varken anledning eller möjlighet att på detta sätt samla byungdomen. Spridningen skulle ha skett under 1700-talets senare hälft och under 1800-talets början, en tid då de litterära källorna börja bli

ganska rikliga. Vi kunna slå fast, att varken i memoarer, reseskildringar eller topografiska beskrivningar liksom ej heller i senare uppteckningar omtalas herrgårdar eller boställen som initiativtagare till Valborgseldarnas tändande. *Förf. har här gjort en konstruktion utan stöd av verkligheten och redan teoretiskt stridande emot vad man med hänsyn till just denna seds sociala karaktär kunde vänta som rimligt* [kurs. här] (S., s. 71 f.).

Härtill vill jag blott anmärka att det — tvärtemot vad Svensson påstår — var just till herrgården, där sådan fanns, som folket i byn samlades vid högtidliga tillfällen. Så har t. ex. majstången i vissa trakter spritts från herrgården och blivit "bysed".² Svensson menar, att en seds sociala karaktär alltid är förutbestämd. Detta är felaktigt. Den sociala karaktären hos seden är beroende av hur och av vilka denna utövas. I det här fallet passar faktiskt Svenssons förklaring, att "en ny folksed införes i en bygd, men omformas och anpassas i mycket efter bygdens egna äldre traditioner" (S., s. 68) bättre. Det förefaller mig, som om Svensson "har gjort en konstruktion utan stöd av verkligheten och redan teoretiskt stridande emot vad man — kunde vänta som rimligt".

Om spridningsvägarna för valborgsmässoeldarna säger jag i min avhandling bl. a.: "Såsom alltid då en och samma sed förekommer i Östsverige och i Finland, måste vi även i detta fall ha i minnet att detta senare land en gång var svenskt och att kulturnyheterna mången gång lättare spredos över Östersjön och Bottenhavet än till åtskilliga delar av det nuvarande Sverige. En spridning av valborgsmässoeldarna från Finland till vårt land är otänkbar av flera skäl och *skulle strida mot vad som i allmänhet gäller om folksedernas spridningsvägar mellan dessa bägge länder*" [kurs. här] (E., s. 58).

Vidare skriver jag om Peregrinusgångens uppkomstort och spridningsvägar (detta bruk är belagt bl. a. i Västergötland och Värmland, varom mera nedan): "Vilja vi söka uppkomstorten för Peregrinusgången inom det område, där denna är rikast belagd i sen tid, böra vi antaga att denna ort är belägen i Västergötland, icke i Värmland. Det är nämligen mera sannolikt att seden har spritts från söder till norr än tvärtom. En spridning från Värmland till Västergötland *skulle strida mot kulturspridningens huvudprinciper i denna del av landet*" [kurs. här] (E., s. 147).

Svensson bestrider riktigheten av dessa uttalanden (S., s. 77 och 81). Han gör ett försök att motbevisa dem med bl. a. några exempel ur Gunnar Granbergs avhandling "Skogsrådet i yngre nordisk folktradition". Exempelen äro felaktigt valda eller gälla icke det spörsmål, som det här är fråga om. Jag

² Se t. ex. Sigfrid Svensson, Årsfester från vår till höst i Sverige och Svensk-Finland, i Nordisk kultur XXII, s. 77; Sven T. Kjellberg, Vallby, i Västmanlands fornminnesförenings årsskrift XVI, s. 65 f.

skall icke här gå närmare in på dem, då jag väntar att Svensson kan lägga fram bättre bevis för att styrka vederhäftigheten i sin anmärkning mot mig.

I min avhandling hävdar jag, att Peregrinustraditionerna i Sverige icke ha kunnat, såsom Svensson i sin recension gör gällande, spridas till svenskarna från de under 1500- och 1600-talen till vårt land invandrade finnarna. Om förutsättningarna för en dylik spridning säger jag bl. a., att det finns exempel på att en främmande befolkning inkommit till Sverige men icke övat något inflytande på den svenska folkseden och nämmer i det sammanhanget de inflyttade finnarna. "Dessa utgjorde i svenskarnas ögon en underklass och voro fattiga och föraktade. Det torde icke finnas något exempel på att en av dessa finnar införd *sed* har vunnit någon nämnvärd spridning bland svenskarna" (E., s. 36).

Svensson har icke kunnat pretera något som helst motbevis mot denna min åsikt, men trots detta anser han att de i Göta- och Svealand förekommande Peregrinustraditionerna kunna bero på finskt inflytande. Visserligen anför han dels en uppgift om att svenskar ha tillägnat sig den finska bastun — alltså ett nyttoföremål och icke en *sed* — dels ett exempel på att en *enstaka* kvinna lärt sig ett magiskt kärleksmedel av en finne. Att en enda person tillägnat sig ett finskt kulturelement, säger emellertid i detta sammanhang ingenting. Vill Svensson försöka bevisa att något element i Peregrinustraditionerna kan ha spritts från finnar till svenskar, bör han ha bättre argument.

Svensson försöker visa att bruket att tända eldar vid valborgsmässan är i Västsverige äldre än eldandet vid Peregrinus. Han anför till den ändan ett par äldre belägg, det ena efter Pehr Kalm, vilket lyder: "En gammal Gubbe berättade, at uti hans Mors barndom ungefär för 100de år, hafva de haft för plägsed, at om Walborgsmässan taga ett käril af träd, lägga smör deruti, och bränna up samma käril och smör, hvilket de kallat *bränna det uti värman*." ³ Svensson har tidigare hänvisat till detta belägg såsom ett bruk, som "skiljer sig från det sedvanliga tändandet av majeldar", ⁴ och jag har i min avhandling framhållit att det på intet sätt avser en valborgsmässoeld (E., s. 50). Att lägga smör i ett träkäril och bränna upp det hela i värman (ett ord som betyder "elden") är givetvis icke på något sätt att sammanställa med de mot rovdjuren tända eldarna ute i skogarna. Ej heller säges i källan att bruket att bränna smör hade något som helst med boskapsskötseln att göra, men detta hindrar icke Svensson från att uttala att detsamma "för-

³ Wästgötha och bahusländska resa, 1746, s. 97.

⁴ Nordisk kultur XXII, s. 70.

visso" hör till de många skyddsåtgärder, som vidtagits vid betesgångens början till skydd för kreaturen (S., s. 75). Vidare talar han om bl. a. Kalms uppgift om "till boskapens nytta upptända eldar" (S., s. 76).

Den andra uppgiften, som Svensson begagnar som bevis för att eldar längre tillbaka ha tänts vid valborgsmässan till kreaturens skydd i Västsverige och vilken jag, enligt Svensson, skulle ha "förbiset" (S., s. 75), härrör ur Ekmans Värmlandsbeskrivning och är av följande lydelse:

"Quidjande på åkrarna märktes så wäl här, som i Öfra Ulleruds socken wara mera allmänt än i de föregående socknar. Quidjorna äro gorda af spiälur, at uprätta, nedtaga och flytta i quadrat såsom ett hus, större och mindre för större och mindre boskap. De för den mindre boskapen woro merendels täckte, och det med granbark; men de större icke. Uti dessa quidjor hwilka flyttas af och an på åkern, insläppes boskapen at hwila middag och nätterna om sommaren till åkerns gödande. En Lands sed märktes härwid, at en Run eller Björk med löf på, sättes midt uti quidjan på det ställe den först börjar nytjas om året, och då boskapen der första gången insläppas, trädet blifwer sedan quarstående med sina förwissnade löf, ehuru quidjan efter hand flyttas; jag såg således åtskilliga dylika trån stående här och där på åkrarne; hwilket gaf mig anledning fråga efter orsaken, hwarom icke Landtmannen i allmänhet fans mera underkunnog, än at det war ett gammalt bruk; men en hederlig Fru gaf mig derom den uplysningen; at kring detta träd, som således utsättes, är wanligit at ihopsamla ett litet håll af torra quistar och buskar, uti hwilket tändes eld, sedan boskapen första gången om året uti quidjan är insläpt, och det till den ändan, at boskapen, som då första gången lösa sammansläppas icke med stängande må göra hwarandra skada, hwilka sedan bålet är itändt skola alla blifwa med rädsla stilla stående och se på elden; wanan wid quidjande och sammansläpning gör dem sedan fredeligare".⁵

Som synes nämnes i denna beskrivning ingenting om att eldandet ägde rum vid valborgsmässan. Detta generar emellertid icke Svensson. Han skriver: "Och bl. a. visa Kalms och Ekmans uppgifter att till boskapens nytta upptända eldar vida tidigare äro kända med anknytning till Valborg än till Peregrinus" (S., s. 76). Jag har endast att konstatera, att Svenssons argumentering har lyft sig över det vetenskapliga planet.

Det slags eldar, som Ekman beskriver, äro förhållandevis allmänna i vårt land. (Rönnens, i detta fall även björkens, användning sammanhänger dock med vissa andra till boskapsskötseln knutna bruk, vilka i sen tid äro väl belagda i Dalsland.) Åtskilliga uppteckningar berätta om att man tände en eld utanför ladugårdströskeln eller t. o. m. vid ingången till fällan, tände

⁵ E. S. Ekman, Wärmeland i sitt ämne och i sin upodling, 1765, s. 405 f. Uppgiften torde, vad eldandet beträffar, avse Ransätters socken.

på krut i skällan o. s. v., då boskapen för första gången på året släpptes ut på bete. Mellan "årseldarna" och de här nämnda eldarna föreligga principiella skillnader, som borde vara uppenbara för varje folklivsforskare. Karakteristiskt för årseldarna — valborgsmäso- och Peregrinuseldarna — var att de riktade sig mot rovdjuren. Kreaturen voro icke med, då dessa eldar tändes. Vidare tändes de på samma dag varje år. Eldar av den typ, som nämnes hos Ekman, hade som omedelbart objekt boskapen. Genom att korna kommo nära elden eller i kontakt med röken, troddes de bli skyddade mot sjukdom och förgöring. Datum för dessa eldar var icke fastställt, utan tidpunkten för deras tändande rättades efter kreaturens utsläppande. Att sätta likhetstecken mellan dessa från varandra så klart skilda eldningsbruk innebär ett åsidosättande av folksedsforskningens mest elementära principer.

Bruket att tända stora eldar ute i det fria sista april eller första maj har enligt min mening införts till vårt land i slutet av medeltiden eller början av nya tiden av till Stockholm inflyttade tyskar, och jag har anfört exempel på att andra högtidsseder ha inkommit på detta sätt. I Tyskland tändas dylika eldar bl. a. i Holstein. I Sverige förekommo de på Linnés tid huvudsakligen i Uppland, och ännu under 1800-talets senare del var deras utbredning markerat öst- och mellansvensk. Svensson anser, att denna åsikt om valborgsmäsoeldarnas import över huvudstaden är oriktig, emedan det icke finns uppgifter om att dylika eldar ha tänts i Stockholm i äldre tid. Detta senare kan emellertid förklaras med att seden utövades där under blott en relativt kort period — t. ex. under slutet av medeltiden — men sedan bortlades. Denna utveckling var typisk för stadssederna: de försvunno från städerna men levde kvar på landsbygden. Vidare är att lägga märke till att de vittnesbörd, som vi ha om festlivet från medeltiden, i regel avse de officiella festbruken, såsom majgrevefesten och papegojskjutningen. Valborgsmäsoeldarna voro säkerligen ingen officiell festsed — den skulle i så fall ha kolliderat med majgrevefesten, som firades av borgerskapet. Barnen och ungdomen kunde däremot mycket väl ha samlats omkring eldarna, men detta har av naturliga skäl icke satt några spår i handlingarna. Det är väl uppenbart, att festlivet i huvudstaden under medeltiden var betydligt rikare än vad som kan utläsas ur de bevarade dokumenten. Detsamma kan skälet vara till att jag icke har kunnat uppvisa, att valborgsmäsoeldar tändes i städerna i Holsteinområdet vid motsvarande tid.

Det finns emellertid även rent positiva skäl, som tala för ett sammanhang mellan kontinenten och Sverige i fråga om valborgsmäsoeldarna och som alltså vittna mot Svenssons teori om en fullt självständig uppkomst av dessa i Sverige. Valborgsmäsoeldarna tändas i tre skilda områden i Tyskland, vidare i Danmark, på de brittiska öarna och i Sverige. Skola vi förutsätta

ett sammanhang mellan de övriga förekomstområdena men lämna Sverige utanför? Med hänsyn till sedens förekomst både i Nordtyskland och i Öst-sverige, landets viktigaste novationsområde, vore det ett tämligen unikt fall i svensk folklivsforskning, om vi antog att valborgsmäsoeldarna här hade uppstått utan påverkan söderifrån.

I vissa delar av Svea- och Götaland förekom ett slags magisk skallgång på Peregrinusdagens (16 maj) kväll eller på kvällen före denna dag. Folk gick ut i skogen och förde oväsen, skrek, blåste i lurar, slog på järnföremål o. s. v. Här och var i skogen tändes smärre eldar, vilka i storlek icke kunde mäta sig med de ovan nämnda valborgsmäsoeldarna. Vidare ropade man: "Peregrinus, bind dina hundar!" Allt detta skedde för att skrämja bort vargarna, tills kreaturen skulle släppas ut på bete, vilket skedde strax därefter. Om dessa bruks förekomst se kartor hos Ejdestam, s. 220 och 221 eller hos Svensson i recensionen s. 66 och 67.

Under senare delen av 1800-talet levde dessa seder bäst kvar i Värmland, Närke och Västergötland, men de förekommo även i Västmanland och västra Uppland. Såväl av kartorna som av det tillgängliga textmaterialet framgår, att Peregrinustraditionerna tidigare varit allmänna inom områden, där de nu kunnat beläggas blott sporadiskt. Av textmaterialet framgår också fullt tydligt att de från öster (Uppland) framträngande valborgsmäsoeldarna och till dem knutna företeelser ha undanträngt och utrotat Peregrinussederna.

En motsvarighet till de svenska Peregrinustraditionerna återfinnes i Finland, både det svenska och det finska, men ropet "Bind dina hundar" är där riktat till S:t Georg. Jag har kommit till den slutsatsen, att ropet "Peregrinus, bind dina hundar" är anledningen till att ifrågavarande bruk har knutits till Peregrinusdagen. Att den magiska skallgången först skulle ha förlagts till denna dag och ropet sedermera uppstått, är otänkbart. Vidare har jag ansett, att Peregrinustraditionerna äro äldre än motsvarande valborgsmäsoeseder samt att de förra ha uppstått i östra Svealand (Uppland). Härifrån ha de spritts åt väster inåt landet (en vanlig spridningsväg) och åt öster till Finland (likaledes en vanlig spridningsväg), där ropet dock kommit att riktas till den i finlandssvensk och finsk tradition centrala S:t Georgsgestalten. I Sverige ha Peregrinustraditionerna bäst kommit att bevaras i de västliga delarna av Svea- och Götaland, emedan de från öster framträngande valborgsmäsobruken ha konkurrerat ut dem i östra Svealand. Valborgsmäsoeldarna hade ännu icke under 1800-talets senare del vunnit allmänt fotfäste i Närke, Värmland och Västergötland.

Svensson är av annan åsikt. Han anser det möjligt, att det är det i Finland förekommande ropet till S:t Georg att binda sina hundar, som med finska

invandrare under 1500- eller 1600-talet har inkommit till Sverige, samt att ropet i vårt land knutits till Peregrinusdagen och på svenska blivit "Peregrinus, bind dina hundar". Denna teori har redan tidigare avvisats av Richard Broberg.⁶ Även K. Rob. V. Wikman förnekar alldeles samma teori och menar att "traditionen representerar ett kulturlager, som försvunnit där vargarna utrotats. Peregrinustraditionen, som är starkt besläktad med den västfinländska traditionen, bleve eljest hängande i luften".⁷ I min avhandling och härovan har jag framhållit, att redan sociala skäl tala mot en traditionsöverföring av ifrågakarande slag från finnar till svenskar.

Svensson, som tidigare har ansett att "Peregrinusfirandet uppkommit just inom områdets västra del", varmed torde avses Värmland, och att Rinkaby socken i Närke "anger ytterkanten av Peregrinusfirandets utbredning mot öster",⁸ har, sedan han fått tillgång till min undersökning, ruckat på denna åsikt. Nu anför han, att finnar ha slagit sig ned inom större delen av det område, där Peregrinusseder ha påträffats.⁹ Den fråga, som då närmast inställer sig, är: varför påträffas icke samma bruk i Gästrikland, Hälsingland, Orsa finnmärk eller på andra ställen, dit finnar inflyttat? Och framför allt: varför äro Peregrinustraditionerna okända i Norge? På ömse sidor om gränsen mellan Värmland och nämnda land sträcker sig en sammanhängande finnbygd, men Peregrinus är okänd på den norska sidan, liksom även ropet "Bind dina hundar". Från värmlandsfinskt håll föreligger, såvitt jag vet, blott en uppgift med starkt förvanskad tradition om Peregrinus (E., s. 137 f.). Allt detta tyder på att Peregrinustraditionerna äro av svenskt och icke finskt ursprung.

Enligt Svenssons teori böra de inflyttade finnarna — invandringen var i huvudsak avslutad vid mitten av 1600-talet — ha ropat ungefär så här på Georgsdagen:

"Sankt Yrjänä,
pyhä ritari,
pidä koiras kahlehissa
suvipäivästä
talvipäivään asti",¹⁰

för att nu anföra en av de kortare finska formlerna.

⁶ Några drag ur värmländsk folketro och folksed, i *Nationen och hembygden* 3, 1942, s. 100 f.

⁷ *Värens almanacka*, i *Budkavlen* 1943, s. 39.

⁸ Peregrinusfirandets uppkomst, i *Från bergslag och bondebygd* 1943, s. 95 och 101 f.

⁹ Då han härvid särskilt nämner socknarna Grangärde och Säfsnäs i Dalarna, där Peregrinuseldar ha förekommit, må det framhållas, att dessa socknars kultur i vissa delar är starkt värmländskt påverkad. Det är tillräckligt med den förklaringen.

¹⁰ "Sankt Georg, helige riddare, sätt dina hundar i bojor från sommardagen ända till vinterdagen" (E., s. 146).

Först efter 1753 — efter kalenderreformen — övergick det finska ropet, enligt Svenssons teori, till att på svenska bli "Peregrinus, bind dina hundar". Dock icke genast. Dessförinnan — men likväl efter 1753 — hade nämligen valborgsmässoeldandet och den härmed förenade magiska skullgången flyttats till Peregrinusdagen — en överföring som redan i och för sig är otänkbar. Det förlopp, som Svensson skisserar, förutsätter det sällsamma sammanträffandet att Peregrinuseldar och Peregrinusgång förekommo i det område, dit finnarna enligt Svensson skulle ha infört Georgsropet.

Svensson antager också, att Georgsropet "förvisso" har funnits på slaviskt område (S., s. 77). Ett eventuellt bekräftande av detta antagande skulle likväl icke innebära någon ändring i det svenska Peregrinusropets ställning. Jag har i min avhandling nämnt möjligheten, att en formel "Georg, bind dina hundar" i vårt land kan ha föregått ropet till Peregrinus (E., s. 159). Detta skulle betyda, att den på Balkan och i Ryssland så livaktiga Georgskulten har gjort sig gällande även i östra Svealand vid en tidpunkt, som legat före valborgsmässofirandets genombrott i samma del av landet. Peregrinus har hos oss fått efterträda Georg i detta rop. "Finnteorien" är under alla förhållanden oriktig och orimlig.

Svensson nöjer sig icke med att diskutera min avhandling i kvalitativt hänseende utan anmärker även på dess omfång: "avhandlingens omfång ligger dock närmast i underkanten av det normala" (S., s. 86). Samma uttalande återfinnes i Svenssons utlåtande till Stockholms högskolas humanistiska fakultet. Anmärkningen är så mycket allvarligare, som den kommer från den av högskolan utsedde fakultetsopponenten. Eljest är det mig obekant, att det existerar några normer för doktorsavhandlingarnas omfång. Min avhandling omfattar 248 sidor i ett format, som ingalunda kan kallas litet (Den ingår i serien "Skrifter utgivna genom Landsmåls- och Folkminnesarkivet i Uppsala"). Huvudparten av materialet har publicerats i form av kartor. Vad är norm i kvantitativt hänseende för en doktorsavhandling?

Årseldarna

En slutreplik till F. Ejdestam

Av Sigfrid Svensson

Min slutreplik på å föregående sidor införda genmäle anser jag lämpligast böra förses med ovanstående rubrik. Ty det är årseldarna som är huvudtemat i Ejdestams avhandling, och inledningskapitlet "Om traditionens spridningsvägar" skulle ingalunda ha påkostats den utförliga granskning jag bestått det, om icke dess principiella inställning blivit ödesdiger för åtskilliga av avhandlingens resultat i övrigt. E. säger sig nu i sin avhandling ha "försökt visa, att stadskulturen även i forna tider har påverkat landsbygdkulturen" (s. 162). Det var verkligen en mycket blygsam avsikt, eftersom en sådan påverkan är skönjbar för alla och av ingen förnekad. Den springande punkten är i stället, om denna påverkan varit så allmän, att man därav, såsom E. har gjort, kan draga generella slutsatser även om företeelser som årseldarna, om vilka inga uppgifter bekräfta en spridning från stad till land.

E. försöker nu bortförklara mina anmärkningar mot avhandlingen med att jag skulle ha missuppfattat eller oriktigt återgivit hans framställning, och säger sig egentligen ha velat parallellt återge "det mesta" av min anmälan och motsvarande partier av sin bok. Men varför så opraktiska och kostsamma önskningar, när i recensionen finnas ytterst utförliga sidhänvisningar, med vilkas hjälp intresserade läsare utan svårighet kunna göra jämförande studier i E:s relativt lättåtkomliga arbete. Även i den form, som genmälet nu har, måste man läsa igenom sju sidor av typen "sa' jag, sa' han" utan att finna, att E. tillfört diskussionen nytt material eller någon enda ny synpunkt. Först på sid. 166 påträffar man en sådan i det riktiga framhållandet av majstångens spridning från herrgårdarna (med hänvisning bl. a. till ett arbete av rec.). Nu var man över huvud taget förvånad, att icke E. redan i sin avhandling tagit upp detta problem till jämförelse i stället för t. ex. den i sammanhanget mycket ovidkommande undersökningen av barnens tilltalsord på föräldrarna. Kanske skulle E. då fått en tankeställare av det förhållandet, att herrgårdarnas betydelse för midsommarfirandet så ofta omtalas, under det att källorna helt tiga om ett motsvarande inflytande i fråga om årseldarna. Jag ville dock

icke göra denna anmärkning i min anmälan, då majstången onekligen erbjuder ett mycket invecklat problem, värt sin egen undersökning (en annan forskare är f. ö. också sysselsatt härmed). Midsommarfirandet på herrgårdarna omfattade i första hand godsets egna underlydande. Och om majstångens utbredning i gemen kan förklaras som en stads- och herrgårdsföreteelse är i varje fall än så länge osäkert.

E. har synbarligen skrivit sitt genmäle i mycket dåligt humör. Mina "recensionsmetoder" stämplas ganska oförlommerat som mindre korrekta, omnämnandet i recensionen av "historiska faktorer" avfärdas som "fras utan underlag" och exempel som icke passa med E:s teorier anges helt enkelt vara "felaktigt valda". Att fortsätta en diskussion av denna art kan icke ge stor behållning. När recensionen efterlyser en sammanställning av olika skyddsåtgärder vid kreaturans utsläppning (s. 75), betecknas detta i genmålet såsom ett "åsidosättande av folksedsforskningens mest elementära principer". Andra må yttra sig härom, men vad jag är oförhindrad att påtala är den egenartade åsikt, som E. tydligen vill göra gällande, att folksedsforskningen skulle vara något väsensskilt från övrig etnologisk forskning. "Folkseden och folktron ha ju av gammalt sin givna plats inom etnologin" (ur ett officiellt yttrande av Sigurd Erixon och Martin P:son Nilsson, Folk-Liv 1943—44, s. 292). Att som E. med beteckningen nyttföremål eller icke nyttföremål göra en principiell uppdelning mellan bastun, som användes för ångbadet, och bålet, som nyttjas att vid årseldarna skrämja bort vilddjuren, är nonsens.

Använder jag här starka ord, så är det i stil med E:s eget språkbruk i genmålet. När jag t. ex. i min recension har följt den sammanställning redan Hilding Celander gjort av E. S. Ekmans och Erland Hofstens skildringar från Värmland och lämnat tolkningen, att Ekmans uppgift om elden i boskapsfällan hänför sig till Valborg, så säges jag härmed ha lyft mig "över det vetenskapliga planet". Om man utgår ifrån — såsom E. också gör i sitt genmäle (s. 169) — att Ekmans uppgift gäller första betesutsläppningen, synes det mig i stället ligga *under* sagda plan, att icke draga en sådan slutsats. Under alla omständigheter ha vi från Värmland genom Hofstens uppgift från omkring 1700 och genom en annan notis från 1832 den 1 maj tidigare än Peregrinus dokumenterad som datum för betesgångens början.

Jag har i min recension kraftigt påtalat E:s huvudtes om Valborgseldarnas spridning från Stockholm. Vad jag i övrigt främst hävdar är, att årseldarna i Sverige måste vara äldre vid Valborg än vid Peregrinus.¹ Mina främsta skäl

¹ I en anmälan av Ejdestams avhandling i Folkminnen och folktankar 1944 (s. 142 f.) framhåller Martin P:son Nilsson, att han icke kan acceptera min teori, att det var kalenderreformen som givit upphov till en förskjutning Valborg — Peregrinus. Han menar, att kreaturlösningen fixerats till den vid den lämpligaste tidpunkten närmast liggande helgondagen: "Bristen på en erkänd helgdag med lämpligt läge vållade osäkerhet och variation (jmf.

härför stå oemotsagda i E:s genmäle. Bl. a. har salig Peregrinus fått sova lugnt i sin grav. På en punkt har dock E. tagit upp en detaljdiskussion, nämligen i fråga om spridningen genom värmlandsfinnarna. I recensionen har jag (s. 81 nederst) uttryckligen framhållit, att detta icke är annat än en *förmodan*. Den kan komma att bestyrkas eller avvisas av nya *fakta*. Men vad jag (s. 82 överst) opponerat emot är E:s metod att på *teoretiska* grunder förneka möjligheten av den framlagda teorin (som dock icke är avgörande för förhållandet Valborg — Peregrinus).

E. slutar sitt genmäle med att klaga över att jag även anmärkt på hans avhandlings omfång. Mitt uttalande återfinnes i Rig s. 86 och jag tror, att det vid sansad genomläsning icke kan missförstås. Jag framhöll i min skrivelse till fakulteten, att E:s avhandling "i flera fall givits en för snäv begränsning" och menade, att det praktiska kravet (som jag har all förståelse för!) på en rimlig omfångsbegränsning av en doktorsavhandling i detta fall inte behövt lägga hinder i vägen för en utvidgning, som kunde ha varit önskvärd. Detta är allt! När nu E. vill veta hur jag definierar "det normala", kan jag upplysa om att jag verkligen för exakthetens skull, innan yttrandet nedskrevs, skaffade mig själv en siffermässig uppfattning därom genom att räkna ut *medeltalet* för de senaste 8 etnologiska och folkloristiska doktorsavhandlingarnas typografiska omfång (alla med kartor), varvid jag fann att E:s avhandling var den näst minsta. Men det är illvilligt att insinuera, att jag på grundval av kvantiteten skulle ha gjort ett värdeomdöme (ty det är väl detta E. menar, annars vore det ju meningslöst att påtala en uppgift, som objektivt kan fastslås som faktum).

I samma anda frågar E. också om avsikten med mina anmärkningar. Ja, vad skulle väl den vara annat än att lämna ett diskussionsbidrag i ödmjuk mening att därigenom kanske kunna gagna forskningen. Förvisso är det icke

Svensson, Peregrinus [Från bergslag och bondebygd 1943] sid. 94 f.). I en trakt fastnade man för Peregrinus." Det skall erkännas, att kalenderreformen för mig närmast stått som ett förklaringsförsök, inför *det faktum att Peregrinusdagen är okänd på runstavar och i äldre almanackor*. Menar nu prof. Nilsson, att den utvecklingsgång han skisserar i detta fall skett så sent som under 1700-talet (och snarast efter 1753, eftersom vi helt sakna uppgifter om "gamla Peregrinus"), så är skillnaden mellan hans och min åsikt icke stor. — I nämnda recension finnes även en hänsyftning på ett yttrande i min ovan angivna Peregrinus-uppsats: "en motsvarighet till majeldarnas förskjutning till Peregrinus skulle också eldarna vid Kristihimmelsfärdsdag kunna utgöra". Jag stödde mig härvid på sådana förskjutningar, som i enstaka fall verkligen ägt rum och som även Ejdestam omtalar (E:s avh., s. 108, 111, jfr s. 116, 162). Min formulering var dock alltför generell, och i recensionen har jag också accepterat E:s framställning om eldarna vid Kristihimmelsfärdsdag. Det var givetvis aldrig min mening, att Kristihimmelsfärdseldarna i t. ex. Skåne hade sitt upphov ur kalenderreformen (redan i Nordisk kultur, 22, s. 74, har jag hänvisat till "att de tre 'gångdagar' som i katolsk tid omedelbart föregingo himmelsfärdsdagen kunna också ha hjälpt att draga hit folklig tro och sed").

mitt fel, om det varit nödvändigt att i något fall låta denna diskussion röra sig inom "ettbetygskursen för den etnologiska kandidatexamen", för att begagna E:s sätt att uttrycka sig. Om nyttan för avhandlingsförfattarens del att få höra andras meningar måste jag dock tyvärr ställa mig mycket tvivlande efter det publicerade genmälet, som vittnar om åtskillig självgod oförmåga att vilja sätta sig in i andra tankegångar än dem man själv låst sig fast vid. I övrigt hänvisar jag dels till professor Martin P:son Nilssons recension i Folkminnen och folktankar, dels till den anmälan min medopponent professor K. Rob. V. Wikman enligt vad jag erfarit kommer att publicera i Svenska landsmål.

F Ö R E N I N G S M E D D E L A N D E N

Styrelseberättelse för 1943

Föreningens styrelse har under år 1943 — föreningens tjugosjätte arbetsår — sökt på följande sätt tillgodose de i stadgarna föreskrivna uppgifterna.

Föreningen sammanträdde den 4 maj å Hotell Gillet, varvid stadgeenliga ärenden behandlades. Till ordförande återvaldes statsrådet Thorwald Bergquist. De i tur avgående styrelseledamöterna återvaldes liksom föregående års revisorer och revisorssuppleanter. Vid sammanträdet hade tillsammans med Etnologiska sällskapet anordnats en diskussion om Bebyggelsereglering och kulturtradition med amanuens Olof Hasslöf och arkitekt C. F. Ahlberg som inledare. Referat återfinnes i Rig 1943. Vid sammanträdet tillsattes en kommitté för närmare utredning av de i diskussionen berörda frågorna.

Styrelsen har under året sammanträtt den 20 april. Redaktör för Rig har varit docent Salomon Kraft.

Tidskriften har utgivits i fyra kvartalsvis utkommande häften med sammanlagt 164 sidor. Dessutom har utgivits Register för Rig 1918—1942, innehållande 40 sidor.

För värdefullt ekonomiskt stöd uttalar styrelsen föreningens tack till sina garanterande medlemmar häradshövding Knut Dahlberg, redaktör Nils K. Ericson, professor Martin Olsson, apotekare Ivar Röing, kapten Nils Strömbom, direktör R. K. Wahrgren, Kooperativa Förbundet och Landsorganisationen i Sverige samt till överintendenten Harald Lettström, godsägare August Treschow och skattmästaren. Likaledes tackar styrelsen Humanistiska fonden, som genom anslag möjliggjort för föreningen att till tjugofemårsjubileet utgiva registret för Rig.

Under året har föreningen åtnjutit ett statsanslag av 750 kr. för utgivande av Rig.

Föreningens ekonomiska ställning framgår av följande översikt:

INGÅENDE BALANS KONTO.

1/1 1943.

Skulder:

Ledamöters fond	2.036:—
Vinst o. förlust konto	35:—
	<hr/>
	Kronor 2.071:—

Tillgångar:

66.500 exemplar "Rig"	2.036:—
Kassa	4:72
Enl. dagbok underskott	30:28
	<hr/>
	Kronor 2.071:—

VINST OCH FÖRLUST KONTO.

Inkomster:

Medlemsavgifter årliga	2.390:—
" fam.	12:—
" garant. och korp.	600:—
	<hr/>
	3.002:—
Försäljning	1.465:82
Gåvor	625:—
Statsbidrag	750:—
Anslag till register	750:—
Annonser	245:—
Ränta	8:84
Underskott, balanserat	250:74
	<hr/>
	Kronor 7.097:40

Utgifter:

Tryckningskostnader	5.247:36
Särtryck	187:—
Klichéer	395:78
Korrekturläsning av registret	60:—
	<hr/>
	5.890:14
Författarearvoden	505:—
Omkostnader	464:57
Porto	207:41
	<hr/>
	671:98
Underskott 1942	30:28
	<hr/>
	Kronor 7.097:40

UTGÅENDE BALANS KONTO.

31/12 1943.

Tillgångar:

66.800 exempl. "Rig"	2.036:—
Bankräkning	76:43
Enl. dagbok kassa	72:83
Underskott Vinst- och Förlust Konto	250:74
	<hr/>
	Kronor 2.436:—

Skulder:

Ledamöters fond	2.036:—
Vinst- och Förlust Konto	400:—
	<hr/>
	Kronor 2.436:—

*Thorwald Bergquist.**Sigfrid Svensson.**Sten Westerberg.***Revisionsberättelse för år 1943**

Undertecknade, som av Föreningen för svensk kulturhistoria utsetts till revisorer för år 1943, få härmed avgiva följande berättelse.

Vi hava genomgått och granskat de under året förda räkenskaperna och funnit dem vara förda med omsorg och noggrannhet och alla utgifter vederbörligen verifierade. Den i styrelseberättelsen intagna översikten över inkomster och utgifter omslutande kronor 7.097:40 samt tillgångar och skulder vid årets slut kronor 2.436:— överensstämmer med räkenskaperna.

Med anledning av den företagna granskningen få vi föreslå, att föreningen beviljar styrelse och skattmästare full och tacksam ansvarsfrihet för den tid revisionen omfattar.

Stockholm den 4 december 1944.

*K. E. Sahlström.**Axel Edström.*

Föreningens höstsammanträde 1944

Föreningen för svensk kulturhistoria sammanträdde den 7 december i Institutet för folklivsforskning. Till att leda dagens förhandlingar utsågs professor Sigurd Erixon. Styrelse- och revisionsberättelser föredrogos och ansvarsfrihet beviljades. De i tur avgående styrelsemedlemmarna omvaldes liksom revisorerna och revisorssuppleanterna. Därefter höll professor Otto Andersson, Åbo, ett föredrag om *Nordisk samhörighet i musiken*. I bruket av vissa ålderdomliga musikinstrument såsom stråklarpan kan man, framhöll föredragshållaren, skymta ett nordiskt sammanhang i tonkonsten redan i länge sedan förflutna tider. Även till medeltidens gemensamma dansformer ha antagligen svarat gemensamma melodier. Den jämförande melodiforskningen befinner sig dock blott i sin början. Det främsta materialet lämnar folkmusiken; konstmusiken är svårare att avlyssna, därför att det individuella där träder starkare fram. Det jämförande studiet gäller dels det melodiska, dels det rytmiska. I de olika nordiska länderna har man strävat efter att i folkmelodierna avlyssna det för det egna landet specifikt säregna. En jämförelse av resultaten visar dock, att ju mer man trott sig blotta nationella drag, desto mer har man fått fram av det typiskt nordiska. Rytmen i den skandinaviska folkmusiken har ansetts ha haft en mindre utpräglad karaktär, men även här kan man visa på nordiska drag. Melodierna till "Du gamla, du fria" framhöllos som ett åskådligt exempel på nordisk enhet. Och nordisk gemenskap i musiken är uttryck för inre sammanhang, för kultursamhörighet och gemensam historia. Föredragshållaren illustrerade sitt föredrag genom att med egen sång ge prov på olika typer av melodi och rytm.

REDAKTÖR OCH ANSVARIG UTGIVARE

Docent SALOMON KRAFT

Vanadisvägen 28, Stockholm

FÖRLAG

Föreningen för svensk kulturhistoria

Box 235, Stockholm 1. Postgiro 193958. Årsavgift 10 kronor.

REGISTER TILL RIG 1918—1942

Innehåll: Systematiskt register.

Författarregister.

Register över anmäld litteratur.

Registret medföljde årg. 1943 av Rig. Kan erhållas separat emot insändandet av 5 kronor till Föreningen för svensk kulturhistoria. Postgiro 193958.

TRYCKERI A.-B. THULE
STOCKHOLM

440804